

KORUNK

HARMINC ÉV A TÖRTÉNELEM
MÉRLEGÉN • A SZABADSÁG DI-
MENZIÓI • SZOCIALIZMUS ÉS
SZABADSÁG • FIATALODÓ HA-
ZÁNK METAMORFÓZISAI • AL-
KOTÓK ÉS ALKOTÁSOK AZ ÚJ
VILÁGBAN • IRODALOM, VALÓ-
SÁG, ÍRÓI ERKÖLCS • ÚJABB
LÍRIKUSAINKRÓL — AVAGY A
KÖLTÉSZET TÁRSADALMISÁGA •
SZENCZI MOLNÁR ALBERT EM-
LÉKEZETE • RÉGI ROMÁN MA-
TEMATIKAI KÉZIRATOK • • • •

1974 | 8

A SZOCIALISTA MŰVELŐDÉSI ÉS NEVELÉSI TANÁCS
FOLYÓIRATA • • • • •

DOMBI GÉZA • Vallomás és tükör 885

* * * Történelmi mérleg 889

BUNTA PÉTER • Az 1944. július 13—14-i titkos tanácskozásról 893

ASZÓDY JÁNOS • 1944 forró augusztusa II. 896

GÁLL ERNŐ • A szabadság dimenziói 901

KALLÓS MIKLÓS • Szocializmus és szabadság 906

VERONICA PORUMBACU • A fény üteme (vers, Kiss Jenő fordítása) 910

SZILÁGYI DOMOKOS • Úrhajósok (vers) 910

IOAN ALEXANDRU • Erdély (vers, Jancsik Pál fordítása) 911

BAGYONI SZABÓ ISTVÁN • A reggeli hatossal (vers) 913

MIRON CONSTANTINESCU • Togliatti 914

BODOR ANDRÁS • Napoca — az ókori Kolozsvár 920

A felszabadult ország metamorfózisai

KERESZTES ENDRE • Gazdasági fejlődésünk az informatika tükrében 925

NAGY MIKLÓS • Telkesítéssel a korszerű mezőgazdaságért 928

Alkotók és alkotások az új világban

KÁNTOR LAJOS • Az irodalom lépcsői 932

AUGUSTIN BUZURA • Irodalom, valóság, írói erkölcs (Szilágyi Júlia fordítása) 937

MEZEI JOZSEF • Egy szobrász metamorfózisa 940

TUDOMÁNYOS MŰHELY

TÓTH SÁNDOR • Régi román matematikai kéziratok 946

SZEMLE

NÉMETI RUDOLF • Újabb lírikusainkról — avagy a költészet társadalmisága 951

MOZES HUBA—MIHAI GHERMAN • A líra vándorlása 954

BALINTFI OTTÓ • A konstrukció megfordítása 955

VERESS EVA • Ember és egészség 958

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Böllöni Vilmos, Alexandru Ciucurencu, Karancsy Sándor, Károly Sándor

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Szerkesztőségi főtájtár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Vallomás és tükör

Történelmi jelentőségű.

Nem új ez a jelző. Sőt! Mert nem ritkán olyankor is használjuk, amikor sem a tett, sem az alkalom nem szolgál rá e megtisztelő minősítésre.

Annál indokoltabb viszont az elégtételünk (és az ebből fakadó jelzőhasználatunk), amikor valóban történelmi jelentőségű tetről, tanácskozásról, határozatokról van szó.

Ilyen volt az RKP Központi Bizottságának és Románia Legfelső Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanácsának együttes ülése, amelyet július 27—29-e között tartottak. Mint ismeretes, a plénum magáévá tette az RKP programtervezetét, az 1976—1980-as időszakra vonatkozó öt éves terv előirányzatait és az ország távlati fejlesztésének (1990-ig) irányvonalait. Ugyanakkor jóváhagyta az RKP XI. kongresszusának összehívásáról, napirendjéről és a képviseleti normákról szóló határozatot.

A történelem sok programot ismer. És sokféléit. Minimálisat és maximálisat, forradalmi és reformistát, lényegre tapintót, átfogót, alaposat és mellébeszélőt, békeset és háborúsat. A felsorolást még folytathatnók. A lényeg az, hogy a program sokat mond a mozgalomról, pártról, kormányról, népről, országról, korszakról, amelyik kidolgozza, közlésezi, és (ha komolyan veszi) ahhoz igazítja politikáját, munkáját, életvitelét, egész jövőjét.

Ebben a tekintetben a program nemcsak célrendszer és irányvonal, nem csupán stratégia- és taktikameghatározás, jövővázolás, hanem vallomás is, tükör is.

A mi pártunk programja tudományos. A dialektikus és történelmi materializmus alapján dolgozták ki, az egyetemes érvényű igazságok hazai alkalmazására s a nemzetközi tapasztalatok alkotó fölhasználására épül.

Programunk történelmi fogantatású. Háttéréül szolgál népünk egész viszontagságos régmúltja, a hajdan vívott osztálycsaták, fölkelések tanulsága, a parasztlázadások és a munkásmozgalom története, de pártunk föl szabadulás előtti útja, annak a pártnak a tapasztalata is, amely kivezérrelte népünket a német fasiszta megszállás, a szovjetellenes háború, az antoneszkánus katonai diktatúra tragikus helyzetéből, előkészítette s irányította az augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelést, majd pedig három évtizeden át sikeresen szervezte és vezette a szocialista országépítő munkát. Ebben az értelemben a program az évezredek tapasztalatait éppúgy összegezi és hasznosítja, akárcsak az elmúlt évek tanulságait.

A program és az irányelvek kidolgozásából tevékenyen kivették részüket a párt és az állam alapkáderei, megvitatták az előirányzatokat a vállalatokban és minisztériumokban, különböző helyi és központi szervezetben. Joggal mondható hát, hogy e dokumentumok egész népünk törekvéseit, bölcsességét, tisztánlátását fejezik ki.

Ennyit a program és az irányelvek jellemzőiről.

Ami a célokat illeti, pártunk főtitkára méltán mondotta: „A program általános marxista—leninista orientációt nyújt pártunk és népünk egész nemzeti és nemzetközi tevékenysége számára [...], megállapítja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és Romániának a kommunizmus útján való előrehaladása általános vonalát, hazánknak a nemzetközi életben, az emberiség új alapokon való átalakításáért, egy igazságosabb és jobb világ megteremtéséért, az összes népek közötti béke és együttműködés világáért vívott harcban való tevékeny részvétele általános vonalát.”

Érdemes e program egyes jegyeit bővebben taglalni. E dokumentum természetesen előtérbe helyezi a termelőerők további gyors iramú fejlesztését, az anyagi-műszaki alap olyan erős kiépítését, hogy biztosítani tudja a javak növekvő gyarapítását, a szükségletek kielégítését. E koncepció keretében hangsúlyt helyez a termelőerők ésszerű területi elosztására avégett, hogy szinkronban kerüljön a különböző országrészek fejlődése, megszűnjék a köztük mutatkozó, még mindig lényeges és szerelmes különbség. Ennek az elvnek az alkalmazása végső fokon hozzájárul a szocialista elvek gyakorlatba ültetéséhez, az igazi jogegyenlőséghez — tegyük hozzá: nemzetiségi vonatkozásban is —, és lehetővé teszi minden tájegység, nemzetiség, város kellő részvételét az építőmunkában és részesedését a megtermelt javakból.

Nyilvánvaló azonban, hogy a termelőerők ésszerű elosztása, korszerű fejlesztése megköveteli a termelési viszonyok további tökéletesítését is. Ebben a szellemben a program nagy súlyt helyez a szocialista demokrácia fejlesztésére, olyan szervezési keretek létrehozására, amelyek biztosítják az egész nép részvételét jövője megteremtésében, életvitele kialakításában.

Milyen körülmények között valósul meg ez a program?

Mindenekelőtt a párt vezető szerepéről kell szólnunk: „Az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány, a kultúra, a gazdasági-társadalmi élet minden ága fejlesztésének szükségességéből kiindulva a program hangsúlyozza, hogy mindezen célkitűzések megvalósítása [...] csak olyan feltételek között lehetséges, ha az összes tevékenységi területeken szüntelenül növekszik a párt vezető szerepe.“ Ilyen vonatkozásban a program kiemeli annak szükségességét, hogy a pártkáderek, az összes kommunisták aktívan vegyenek részt az egész gazdasági-társadalmi élet minden irányú tevékenységében. Ezzel párhuzamosan a program arra is utal, hogy a jövőben az állam szerepe is növekvő tendenciát mutat a szocialista építés összes folyamatainak megszervezésében és vezetésében, minthogy egységes, országos terv alapján végezzük minden irányú munkánkat.

Fontos helyet foglal el a program keretében a pártnak a nemzeti kérdéssel kapcsolatos marxista-leninista politikája. „A program méltán hangsúlyozza — mondotta Nicolae Ceausescu elvtárs —, hogy a Román Kommunista Párt megkülönböztetett figyelmet fordított erre a kérdésre, állandóan kibékíthetetlen harcot vívott a nacionalizmus, a sovinizmus, a rasszizmus ellen és a bárki részéről kifejezésre jutott, bármilyen, a marxista—leninista felfogástól idegen megnyilvánulás ellen.“ Ebben a vonatkozásban érdemes megemlíteni, hogy a termelőerők megfelelő területi elosztására, a tudomány és kultúra — beleértve az anyanyelvű kultúrát is — fejlesztésére vonatkozó előírások mind a nemzeti kérdés megoldásának további tökéletesítését célozzák. Természetes dolog, hogy egy nemzetiség jövőjét — az anyagi és szellemi előrehaladáson túl — az is fémjelzi, hogy fennmarad-e, és milyen lélekszámban, egyáltalán milyen — gazdasági, társadalmi, kulturális — körülmények között. A program nagy figyelmet fordít a nemzeti kérdésre, a távolabbi jövőben is számol a nemzetiségek létével — anyanyelvű művelődésük, sajátosságaik fejlődésével, a teljes egyenlőség alapján.

Az egyenlőségről szólva ki kell emelnünk e kérdés más vonatkozását is. A program — a falu és a város, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek elmosódásának alapján — az osztályok fokozatos közeledésének távlatos jövőjét tárja fel, s fölvezolja ugyanakkor a kommunista társadalom egységes dolgozó népe kialakulásának körülményeit: „Ebben a történelmi perspektívában a program körvonalazza nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók szüntelen közeledését, a népek közeledését és haladását egyre teljesebb egységben a kommunista társadalom felé, amely biztosítani fogja az igazi egyenlőséget és szabadságot az összes népek, az összes dolgozók számára.“

Ennek az egységnek az elvi-ideológiai tartalma a tudományos világnézet, a dialektikus és történelmi materializmusra épülő világszemlélet, a szocialista erkölcs és méltányosság alapján álló közösségi és egyéni életvitel. Ilyen irányban a program széles körű nevelői koncepció és terv gyanánt is fölfogható, amely kiemelkedő szerepet szán a tömegek anyagelvű tudatalakításának, minden irányú fölvilágosításának, általában a műveltség és politikai tisztánlátás közkinccsé tételének. Olyan ember kinevelését szorgalmazza, aki tudatosan munkálkodik azon, hogy a világot a társadalmi és nemzeti igazságosságra, a jólétre és boldogságra alapozzák, az emberi egyéniség teljes kibontakoztatására irányuló törekvésekkel összhangban.

A program megkülönböztetett figyelmet fordít a nemzetközi kérdésekre, különös tekintettel a világban végbemenő forradalmi és nemzeti átalakulásokra; fölvezolja az emberibb világért vívott harc perspektíváját, előrejelzi, hogy a következő évtizedekben újabb gyökeres változások várhatók a haladó erők javára.

Körülményeiknek, adottságaiknak megfelelően újabb és újabb népek lépnek majd a szocializmushoz vezető útra. A programtervezetben kifejezésre jut az a meggyőződés, hogy a jövő — világméretekben — a szocializmusé, olyan társadalom, amely egyszer s mindenkorra megszűnteti az ember ember által történő kizsákmányolását, a kizsákmányoló osztályokat, egyik nép elnyomását a másik részéről, s biztosítja a nemzetek, országok békés együttélését.

„A program abból indul ki — mondotta pártunk főtítkára —, hogy a szocialista országok egyre jelentősebb szerepet töltenek be a társadalom fejlődésében, és perspektivikusan még inkább befolyásolják majd a nemzetközi élet alakulását.“ Ebben az összefüggésben döntő kérdés — hangoztatja a program — a különböző haladó erők, baloldali pártok, mozgalmak közötti egység s együttműködés új alapokon történő állandó erősítése, hogy harcuk nemzeti és nemzetközi síkon további sikerekhez vezessen.

Ami az irányelveket illeti, fölmérik eddig elért eredményeinket, kijelölik az ország fejlődésének útját az 1976—1980-as évekre vonatkozóan s az 1990-ig terjedő távlati elgondolásokat. Az irányelvek — különösen a jelenlegi ötéves terv határidő előtti teljesítése révén nyert előnyök alapján — szorgalmazzák az iparnak, előrehaladásunk fő gazdasági tényezőjének további erőteljes fejlesztését, ugyanakkor azonban nagyobb szerep hárul — az eddigiekhez képest — a mezőgazdaságra, amelytől nagymértékben függ az iparosítás sikere, valamint a jólét általánossá válása is. A termelőerők ésszerű és igazságos területi elosztásának szellemében az irányelvek előírják, hogy 1980-ig egyetlen megye se érjen el tízmilliárd lej értékénél kisebb ipari termelést.

„Ez nem egyszerű számadat — mutat rá Ceaușescu elvtárs —, hanem fontos minőségi fordulatot jelent az ország összes övezeteinek és megyéinek fejlesztésében, egész országunk civilizációs fokának emelésében. Ez ama marxista elveknek a gyakorlatba ültetését jelenti, amelyek szerint minden egyes helységnek olyan erős gazdasági és társadalmi központtá kell válnia, amely lakosai számára minden szempontból optimális életkörülményeket biztosít.“

Az irányelvek dokumentuma kifejti, hogy fejlett gazdaság nélkül nem képzelhető el a szocialista társadalom, az anyagi és szellemi javak bősége, kiterjedt szociális hálózat, tanintézetek és tudományos intézmények sokasága, ezért mindent meg kell tenni gazdasági munkánk hatékonyságáért, eredményességéért. E tekintetben fontos kérdés a fogyasztási és fejlesztési-főlhalmozási alap egészséges arányának biztosítása. Az elmúlt évek során nemzeti jövedelmünk egyre nagyobb hányadát tudtuk beruházásokra, a nemzetgazdaság fejlesztésére fordítani, ennek megfelelően gyarapodtak a termelőerők, s a fogyasztási javak mind nagyobb tömegét állíthattuk elő.

A jövőben is ez az irányzat érvényesül.

Abból a tapasztalatból kiindulva, hogy korszerű nemzetgazdaságot csak korszerűen képzett, művelt szakemberek képesek létrehozni és működtetni, az irányelvek előírják mind a szakmai oktatás, mind az általánosműveltség-nyújtás kiterjesztését, elmélyítését, a tudományos kutatás fokozását s közelebbvitelét a gyakorlathoz, a termelés távlatos fejlesztése kérdéseinek megoldásában éppen úgy, mint a napi ügyek eredményes kezelésében.

Mint ismeretes, hazánk széles körű kapcsolatokat tart fenn — gazdasági, politikai és kulturális tekintetben egyaránt — majd minden állammal. A külföldhöz fűződő kapcsolataink — a kereskedelmiék éppen úgy, mint az ipari kooperációk — jelentős módon hozzájárulnak gazdasági célkitűzéseink eléréséhez. Ebben az értelemben az irányelvek szerint hazánknak fokoznia kell együttműködését minden állammal, s különösen a szocialista országokkal: „Romániának aktívan részt kell vennie a Komplex Program megvalósításában a KGST keretében, ami minden egyes nemzetgazdaság erőteljes fejlődéséhez, minden egyes szocialista ország gazdasági potenciáljának növekedéséhez és egyben a szocializmus világerejéhez és tekintélye növekedéséhez kell hogy vezessen.“

A teljes ülés elhatározta, hogy november 25-ére összehívja a párt XI. kongresszusát. Az elfogadott képviseleti normák, kritériumok biztosítják majd, hogy a kongresszuson a legfontosabb tevékenységi területekről a legjobb pártkáderek vegyenek részt. Megemlítendő, hogy a Központi Bizottság először határozta el, hogy a leendő KB összetételére vonatkozó javaslatok tartásuk szem előtt az összes megyék, a nagyobb ipari központok és gazdasági centrumok képviselőségét a párt e — kongresszusok közötti — legfelső fórumában. Ez biztosítja majd a Központi Bizottság jobb kapcsolatát az alsóbb pártszervekkel, a terepkérdésekkel, erősödik a párttevékenység demokratikus jellege.

Mihamar megkezdődik a pártprogram és az irányelvek megvitatása a párttal, az egész néppel. Ez a vita, tanácskozás, a küldöttek megválasztása erősíti majd a tömegek és a vezetőszervek kapcsolatát, az egyes övezetek, megyék, városok, vállalatok, intézmények — s tegyük hozzá: nemzetiségek — kérdéseinek, gondjainak és örömeinek alaposabb megismerését, s ugyanakkor kötelez minden kommunistát munkája őszinte elemzésére. A felgyülemlett információanyagot, értesülést pedig a kongresszus felső szinten elemzi, s kijelöli a szükséges tennivalókat.

„A pártgyűlések és pártkongresszus egész lefolyásában erőteljesen meg kell nyilvánulnia a párt ideológiai-politikai, harci és akcióegységének, a kommunisták ama elhatározásának, hogy szoros és teljes egységben biztosítsák a párt programjának valóra váltását, amelynek célja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és a kommunizmus felé való előrehaladás, egész népünk anyagi és szellemi jólétének, civilizációs fokának szüntelen emelése.“

DOMBI GÉZA

Alexandru Ciucurencu: Ünnepe

Történelmi mérleg

A szabadság nem elvont fogalom. A szabadság meghatározott. Időtől és tértől függő lehetőség. Kibontakoztatása, egyáltalán az, hogy lehetőségből valósággá váljék s megfelelő tartalmat nyerjen, elsősorban attól függ, mennyire ismerjük meghatározó tényezőit, s emez ismeretek birtokában hogyan tudunk élni a szabadság nyújtotta adottságokkal.

A mi szabadságunk égboltján harminc esztendeje Augusztus 23., a nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés napja jelzi bíborlón a virradatot. De bíborlása fölöttébb összetett, sok árnyalatra bontható. Az antoneszkánus katonai-fasiszta diktatúra megdöntése végett a kommunista párt nemcsak a munkásegységfrontot hozta létre, de egybetömörített minden antifasiszta, háborúellenes, hazafias erőt, beleértve a hadsereg és a rendőrség, a nagypolgárság és földbirtokosság józanabb, világosabban látó vezető köreit, egészen a királyig. Amikor azonban a király, a hadsereg és a polgári pártok megbízottaival tartott titkos tanácskozások során nem a Palotabeli körök felemás, kockázatos „kilépési” tervét fogadták el, hanem a kommunistákét, amely előírta a diktatúra erőszakos megdöntését, a fegyveres fölkelést és a szövetséges hatalmakhoz való harcos csatlakozást, akkor már kidomborodott a kommunista párt fölénye, tudományos jellegű helyzetfölmérése, elképzeléseinek realisabb volta, átgondoltsága. Mikor pedig a katonai előkészületek idején a kommunisták negyedszázados illegális munkája során szerzett konspirációs tapasztalatokat, előírásokat alkalmazták, s ez oda vezetett, hogy mind az Antonescu-rezsim vezetőit, mind a németeket váratlanul érte a fölkelés kirobbanása, és teljes sikert hozott, akkor az bizonyosodott be, hogy a kommunisták pártja a legszervezettebb, a legelszántabb, a legedzettebb erőt képviseli a demokrácia, az ország, egyáltalán a nemzeti lét érdekeinek védelmében.

Mindezek nyomán a kommunista párt emelt fővel lépett ki az illegálitás hosszú, sötét korszakából. A fölkelés győztes megvívásából, az ország felszabadításából és a fasiszta csapatok elűzéséből oroszánrészt vállalt, míg a polgári pártok, a trón környezete s minden földesúri-burzsóá szervezet közelmúltjában cinkosság homálylott: Antonescu és a német megszállók támogatása, kiszolgálása. E körülmények alapvető módon határozták meg az ország helyzetének további alakulását.

Ilyen helyzetben már nem érezette hatását a történelmi pártok demagógiája, szerecsenmosdató igyekezete sem: a tömegek a tettek, tények alapján ítélték, s a mérleg a kommunisták javára billent. Ezzel magyarázható, hogy hiába alakult a felkelés után katonai vezetésű, reakciós többségű kormány, nem tudta útját állani a demokratikus átalakulásoknak. A párt hívó szavára a dolgozók százezrei tüntettek — és cselekedtek is — jogaik védelmében, követeléseik érvényre juttatása végett, s a kormány gáncoskodása ellenére kikényszerítették a reakciós prefektusok leváltását éppen úgy, mint a munkásság szervezkedési jogának elismerését. Majd a reakciós többségű kormányok megbuktak, s megalakult az első demokratikus többségű Groza-kormány. Végül megdöntötték a királyságot is, s négy évvel a főlzabadosulás után a nép kezébe vette a főbb termelőeszközöket.

Egy állam, egy ország, egy nép életrevalóságát, erejét és rátermettségét többek között az bizonyítja, mennyire tud élni a történelem szülte alkalmakkal előrelépése vagy felszabadulása érdekében. Az augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés azt bizonyítja, hogy mi ki tudtuk aknázni a kedvező belső és nemzetközi helyzetet, az erőviszonyok alakulását, s képesek voltunk kivívni szabadságunkat. Az eltelt három évtized pedig azt igazolja, hogy tudunk élni a szabadság nyújtotta lehetőségekkel, és nagyot lendítettük előre hazánkat a haladás útján.

Milyen tartalommal töltöttük ki szabadságunk harminc esztendejét gazdasági, társadalmi, kulturális, egészségügyi vagy más tekintetben?

Erdemes ezt bővebben elemezni.

Elmaradott agrárország voltunk — állapítjuk meg gyakran. De mit is jelentett ez méreteiben, jellegében, mélységében? Nem csupán azt, például, hogy alacsonyok voltak a termésátlagok. De korszerűtlen volt az agrotechnika, igen kezdetleges a gépesítés foka: nemcsak traktorból dolgozott kevés mezeinken, de még az egyszerű vetőgépből is. A kisgazdák java része kézzel szórta a magot, a kombájn pedig teljesen ismeretlen volt. És nemcsak a kisgazdaságok rendelkeztek szegényes felszereléssel, hanem a nagybirtokok is: ez utóbbiak többségét ugyanis a nincstelen és kevés földű kisparaszatok művelték meg részben, bérletben vagy más módon. Nagyon kevés műtrágyát használtak, s rosszul alakult a terményskála: a búza és a kukorica uralkodott, és meglepően kevés hely jutott az ipari növényeknek, zöldségféléknek, gyümölcsnek, rizsnek s más igényesebb kultúráknak. Százkilométerek hosszán külterjesen művelt földek húzódtak, s alig egy-két tájék — a Bánság, Barcaság, Nyárádtère, a főváros környéke — viselte magán a belterjes művelést. Végül: a dézsmától a robotig a középkor, a jobbágyvilág minden eleme itt ragadt változott, burkoltabb, némileg szelídebb formában.

Ennek az állapotnak vetett véget a mezőgazdaság szocialista átalakítása, nagyüzemi korszerűsítése. Megjegyzendő e tekintetben, hogy harminc esztendővel ezelőtt több mint kétszer ennyi embert foglalkoztatott a mezőgazdaság, mint ma, termelésünk jelenleg mégis jóval nagyobb; az emberi és állati erő szerepét átvette a gép, a kezdetleges eszközök helyébe hatékony, termésfokozó tényezők léptek: a műtrágya, a gyomirtó és növényvédő vegyszerek, az újabb megújabb nemesítésű, nagyhozamú vetőmagvak, fajállatok vagy az ipari módszerek („tojás-gyárak“, zártrendszertől hizlaldák). Megnövekedett az öntözött területek, a gyümölcs- és szőlőültetvények, a halastavak, rizstelepek, a különféle ipari növényeknek szánt terület terjedelme. Általában elmondható — gondjaink és nehézségeink ellenére is —, hogy a hűbériség jegyeitől terhelt, erőtlen és szétforgácsolt mezőgazdaságtól eljutottunk oda, hogy napjainkban a tudományos-műszaki forradalom minden vívmányát egyre sikeresebben alkalmazzuk a föld megművelésében.

Pártunk mint a munkásosztály pártja — igen helyesen — kezdettől fogva az ipart tekintette — a XX. század követelményeinek megfelelően — gazdasági életünk hajtómotorjának, haladásunk legfőbb emeltyűjének. Költségvetésünk évről évre, ötéves tervről ötéves tervre egyre többet fordított az ipar fejlesztésére, sokágú kiépítésére, hatékonyságának növelésére.

Nem volt könnyű dolog. Mert ha iparunk hajdani elmaradottságát elemezzük, a mezőgazdasághoz hasonlóan kiáltó visszasságokra, súlyos szerkezeti hiányokra, ferdeségekre bukkanunk. Kőolajtermelésünk például közismert, nagy múltra tekint vissza, mennyiség dolgában egy évszázadon át második helyen állt Európában. De alig néhány finomítónk működött, alig néhány hőerőmű épült olajra, ennek nagyobb része nyerstermékként távozott az országból. Nem épült korszerű petrokémiai ipar, de Kiskapuson, Erdőszentgyörgyön évek során át égett a szabadban és vált füstté a gáz. Ismeretes, hogy színesfémekben, sóban, kaolinban s más ásványi kincsben sem vagyunk szegények. De félkézen meg lehetett számlálni, hány szódagyár, festéküzem vagy flotációs- és értékesítőüzem épült. És amit értékesítettünk is, jórészt alacsony fokon. Erdeink kincse például többnyire csak fűrészárúként hagyta el az országot, s nem bútór vagy préseltlemez formájában. A mészkövet cementté dolgoztuk föl, de arra már nem felt érőnk, hogy a cementből betonelemeket is gyártunk. Előállítottunk ugyan acélt, de abból további megmunkálással gépeket, műszereket, gyárberendezést, járművet alig-alig gyártottunk. A múltban iparunk szerkezete tehát messzemenően a kezdetlegességet tükrözte, jórészt a kitermelésre és elsődleges földolgozásra vállalkozhatott, s nem a magasabbrendű megmunkálásra, értékesítésre.

A felszabadulást követően kiépített iparunk épp a struktúra tekintetében alakult át gyökeresen. Egyfelől sokoldalúvá nőtte ki magát, mondhatni, minden ága nagyot fejlődött, másfelől viszont a döntő láncszemek, a „húzó“ részlegek, amelyek más ágazatok — energiatermelés, kohászat, gépgyártás, elektronika — fejlődését is maguk után vonják, különösen előrerúgtattak, s biztos alapul szolgáltak az egész gazdasági élet, közlekedés, egészségügy, a kultúra, hírszolgálat és honvédelem korszerűsítéséhez, magas szinten tartásához. A sokoldalú iparszerkezet kialakulásának, egész sor, teljesen új ágazat (számítógép-gyártás, híradástechnika, vákuumtechnika, alumíniumkohászat, műszeripar) létrehozásának köszönhetően ma már az épülő erőművek, gyárak, bányák, mezőgép-központok, valamint a kórházak, iskolák, lakótelepek, kutatóállomások, tudományos intézetek berendezéseinek java részét itthon állítják elő, s magunk gyártjuk a fogyasztási cikkek, növényvédő-szerek, műtrágyaféleségek, hajók, gépkocsik, Diesel-mozdonyok javát is. Mi több, mi, akik valaha még a villanygót is importáltuk, s exportunk javát az élőállat, gabona, kőolaj, fa és só alkotta, most egyre inkább gépeket,

vegyipari készítményeket, járműveket, fúrótoronyokat vagy faragott stílbútorokat szállítunk külföldre. Egykor nem csupán az volt jellemző iparunkra, hogy a Zsil-völgye éppen úgy, mint az olajmezők, villanytelepek vagy gázművek idegen trösztök, monopóliumok tulajdonát alkották, hanem az is, hogy minden jelentősebb üzemünkben a műszaki és adminisztratív kulcspontokon külföldi szakemberek álltak. Ma viszont nemcsak hogy hazai szakember-gárda irányítja egész iparunkat, hanem tudósok, mérnökök, orvosok, tanárok, szakmunkások seregét küldjük a fejlődő országokba Szíriától Ghanáig és Irántól Argentínáig.

Nagyjából hasonló — vagy talán még katasztrofálisabb — képet mutatott hajdani egészségügyi és művelődési állapotunk. Mert nemcsak elmaradottságunkat tükrözte, hanem veszes fertőző góccokat, krónikus fekélyeket rejtett magában. Hiszen voltak évek, amikor a pellagra vagy a gyermekhalandóság tekintetében az elsők közt álltunk Európában, s a Duna, Prut, Ialomița mentén vagy az Ermelléken maláriás övezetek húzódtak, a poros alföldi részeken a tbc pusztított, egyes havasi tájak pedig szifilisz zónákként szerepeltek az egészségügyi térképeken. Az ország akkori lakosságának egyötöde — csaknem négy millió felnőtt — irástudatlan volt, a félanalfabétákról nem is szólva. És az volt a szomorú, hogy az évek múltán sem a maláriások, sem az irástudatlanok száma nem csökkent. Átfogó intézkedésekre, egészen más egészségügyi és művelődési politikára lett volna szükség, amire a polgári-földesúri világ képtelen volt. A szocialista korszakra viszont éppen az jellemző, hogy széles fronton, minden pontra kiterjedően vette föl a harcot mind a népbetegségek, mind a tudatlanság, műveletlenség ellen. A kisvárosokban, községközpontokban épült kórházak, szülőotthonok, preventoriumok éppúgy részei az átfogó küzdelemnek, mint az állandóan fejlődő kolozsvári Terápia gyógyszergyár vagy a iași-i antibiotikum-üzem, az általános tízosztályos oktatás éppen úgy, mint a színházak, operák, könyvkiadók — köztük a magyar vagy német anyanyelvűek — gazdag hálózata, sokfélesége. A szocialista nevelés- és egészségügyi politika eredménye az, hogy oktatásunk kellő számban és minőségben képes biztosítani a szakembereket az iparnak és a mezőgazdaságnak, a diplomáciának vagy az egészségügynek.

De iparon innen és higiénián túl az is jelzi, mennyire ura egy nép a sorsának, mennyire gazdája hazájának, hogy milyen mértékben tudta az általaj kinceseit és a folyókat, a termőföldet és a gyógyforrásokat birtokába venni, miféle úthálózatot, hírszolgálatot, öntözőrendszereket épített ki, milyen hajlékokat, iskolákat, múzeumokat vagy szobrokat emel, mennyi erdőt és szőlőt ültet, általában mennyiben teszi kultúrtájjá, otthonává a szülőföldet, emberivé a vad természetet. Ebben a vonatkozásban pedig szinte fölmérhetetlenül sok az, amit az ún. infrastrukturális építés terén végeztünk. Nemcsak az, hogy napjainkra minden fontosabb útvonalunkat aszfaltoztuk, hogy a kisvárosokat is csatornáztuk, s egyre több faluban működik vízvezeték, de az is, hogy hány folyóra építettünk vízierőművet a Besztercétől a Dunáig, az Olttól a Szamosig. És az infrastruktúrán túl hány új olajmezőt, gázforrást, vasércleőhelyet, kaolintelepet tártunk föl. Elmondhatjuk, hogy azt a földet, ahol évezredek óta lakunk, lényegében véve csak a szocialista építés éveiben vettük igazán birtokunkba s tettük lakályos otthonunkká.

Az ország e valódi birtokbavételéhez hozzátartozik azoknak a vidékeknek a fejlesztése is, ahol a románok mellett magyarok, németek, lipovánok, tatárok és más nemzetiségűek is laknak. A baróti szénmedencében új bányák nyíltak, és brikettgyár létesült Nagykárolyban; Gyergyóban, a Duna deltájában és Máramarosszigeten új meg új kórházak, üzemek, utak, hűtőházak épültek; Kalotaszeg, Aranyosszék, Dobruzsza és a két Küküllő völgye teljesen átalakult, s ez is jelzi, mi történt az elmúlt harminc esztendő során avégett, hogy a nemzetiségi lakosság is igazi otthonának érezze ezt a hazát.

Eme birtokbavételhez tartozik az is, hogy munkánk gyümölcsét magunk aratjuk le. A dolgozók jövedelme — a szociális juttatásokon túlmenően is — évről évre növekszik, a nemrég hozott intézkedések pedig még szembetűnőbben jelzik pártunk és a szocialista állam ilyen irányú gondoskodását. Jellemző, hogy az 1974. augusztus 1-től kezdődő és a jövő esztendőbe átnyúló javadalmazásemelés milyen kategóriákat érintett kezdettől fogva. Javult a kulcságazatok — gépgyártás, bányászat — dolgozóinak jövedelme, de a jórészt nőket foglalkoztató textiliparbeliek, a honvédelmi és rendfenntartó erőké, de a hagyományosan legkisebb fizetésű értelmiségieké, a tanítóké is, jelezve, hogy szocialista rendünk milyen jelentőséget tulajdonít a népoktatásnak.

Hogy még sok a tennivalónk ezen a téren, az kétségtelen, ha meggondoljuk, hogy egyes államokban (Hollandia, Ausztria stb.) már rég üzemen kívül helyez-

ték az utolsó gőzmozdonyt, vagy hogy az atomenergia segítségével termelt áram jelentős hányadot képvisel sok fejlett államban. Igen ám, de azt is gondoljuk meg, hogy azokat a völgyzárógátákat, amelyeket mi napjainkban emelünk a kárpáti folyók földuzzasztására, az Alpok vizeire a svájciak, olaszok, osztrákok, bajorok 70—80 évvel ezelőtt építették.

Az ország népe megszűnt kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlni; a dolgozók egyben termelők, de a termelőeszközök tulajdonosai is; a munkásosztály és a parasztság szoros szövetségben halad; a város és a falu minden tekintetben közeledik egymáshoz; az értelmiségiek túlnyomó többsége e két alapvető osztályból származik; a kultúra javai általánossá válnak; messzemenő átalakulás ment tehát végbe a társadalom szerkezetében is. A homogenizálódás számos vonatkozásban megmutatkozik, kezdve a kulturált életmód széles körű elterjedésétől és a korszerű lakáskultúra térhódításától a tömegek politikai aktivitásának fokozódásáig s a nők vagy a fiatalok mindennemű felelős munkába való bevonásáig.

A termelőerők gyors ütemű fejlesztése a tudományos-műszaki forradalom feltételei között elválaszthatatlan a társadalmi viszonyok állandó tökéletesítésétől, a vezetés tudományos igényű megszervezésétől, a tömegek kezdeményezésének, participációjának ösztönzésétől. Tudjuk, a szocialista termelési viszonyok konszolidálása csak alapja, feltétele a kultúra és az erkölcs forradalmi átalakításának, a szocialista tudat pedig hatalmas erővé válik az új világ építésében.

Hajdanvolt elmaradottságunknak az is egyik ismérve volt, hogy a tudomány, a technika, az ipar és közlekedés minden újítását sok évtizedes késéssel, s akkor is felemás módon, csökkenten, gyenge hatékonysággal alkalmaztuk, nemritkán csak akkor, amikor a fejlett országokban az eljárás, vívmány már túlhaladottnak, le-tűnt korszak jegyének bizonyult.

Nyitottság, rugalmasság, közlékenység, valamint befogadókészség a sajátja nemzetközi politikánknak, egész diplomáciai tevékenységünknek. Ismeretes, hogy Nicolae Ceaușescu elvtárs mint államfő évek óta ellátogat küldöttségek élén különböző országokba, s a legmagasabb szinten tárgyal a nagyhatalmak államférfiaival, az illető országok munkásmozgalmá, a gyarmati felszabadító küzdelem vezetőivel. De ugyanígy a kapcsolatteremtés jegyében látogatnak el sűrűn hozzánk is uralkodók és kormányfők, az üzleti körök vagy a nagy világlapok, hírügynökségek megbízottai. Ezek alapján mondhatjuk: jelenünk magasabbrendűségéhez hozzájártozik az is, hogy míg a kapitalista Románia a nemzetközi életben a nyugati nagyhatalmak keleti függvényeként jelentéktelen szerephez jutott, s legfeljebb mint a háborúviseléshez szükséges olaj termelője „vétetett számításba” — tegyük hozzá, legtöbbször: szerencsétlenségére —, addig ma, a haladás és a népek közeledését szolgáló aktív békepolitikája, s nem utolsósorban a fejlődő országoknak vagy a fölszabadító mozgalmaknak nyújtott értékes segítsége révén jelentős szerephez jut, és számottevő sikereket ér el.

Méltán mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a Szocialista Egységfront májusban tartott első kongresszusán: „A nagyszerű mérleg, amelyet népünk ebben az évben — a haza felszabadulása 30. évfordulójának esztendejében — megvon, a minden területen elért történelmi megvalósítások biztosítékot jelentenek arra, hogy nemzetünk új meg új sikereket ér el a sokoldalú fölvirágzás, az egész nép civilizációs és jóléti fókának magasabb színvonalra való emelése terén... Ebben az évben, amelyben megvonjuk harminc esztendői munka és szabad élet mérlegét, a párt XI. kongresszusa nagyszerű tevékenységi programot állít majd elének a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom fölépítésére és a kommunista társadalom építésére való átmenetre.

Szeretném kifejezni mélyeséges meggyőződésemet, hogy hős népünk, a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség, az egész nép — férfiak és nők, fiatalok és öregek, románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — szoros egységben fognak tevékenykedni e csodálatos program teljes sikerű valóra váltásáért...”

KORUNK

Az 1944. július 13–14-i titkos tanácskozásról

A román nép és az együttélő nemzetiségek kezdettől fogva ellenállást tanúsítottak Antonescu katonai-fasiszta diktatúrájával és a Szovjetunió ellen viselt háborúval szemben. A Román Kommunista Párt az antoneszkánus rendszer megdöntéséért, a Németország oldalán viselt háborúból való kilépésért az 1941. szeptemberi platform-programjában meghirdetett irányelvek alapján felsorakoztatta az összes antifasiszta és hazafias erőket.

Az illegalitásban élő, a bebörtönzött és internáló táborokba zárt pártaktívákciótervet dolgozott ki az antifasiszta fegyveres felkelés véghezvitelére. Az ezirányú párttevékenység operatív vezetésével Constantin Pîrvulescu, Emil Bodnaraş és Iosif Rangheţ elvtársat bízták meg. Az akcióterv irányelveinek megfelelően, a párt három fő irányban fejtett ki gyümölcsöző tevékenységet: 1. az egész népet tömörítő nemzeti egységfront megteremtése; 2. hazafias fegyveres alakulatok létrehozása; 3. a hadsereg (különösen a tisztikar) megnyerése a katonai-fasiszta diktatúra megdöntése érdekében (a hadsereg főparancsnoka Mihály király volt). Az akcióterv valótársításában fő szerepet vállalt Lucreţiu Pătrăşcanu, a párt szabadon lévő vezetőségi tagja. Ő tartotta a kapcsolatot és tárgyalta a párt nevében a „történelmi” pártokkal, a királlyal és környezetének képviselőivel.

1944 áprilisában a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt megegyezésre jut a munkásegységfront létrehozása tekintetében. Ugyanakkor, május havában, az RKP és a Gh. Tătărescu vezette liberális frakció között megegyezés jön létre, s közben folynak a tárgyalások a Nemzeti Parasztpárt, a Nemzeti Liberális Párt, a hadsereg, valamint a király képviselőivel.

Időközben a harctereken és a politikai síkon folyó harc határozottan a németellenes szövetségesek javára alakult. Ez nagymértékben elősegítette az RKP akciótervének megvalósítását. Ilyen körülmények között került sor arra a bizonyos június 13–14. éjszakai konspiratív találkozóra az RKP, valamint a királyi palota és a hadsereg képviselői között. (Megjegyzendő: az RKP és a királyi palota képviselői között az első kapcsolat felvételére már 1943 augusztusában sor került!) A találkozót Lucreţiu Pătrăşcanu szervezte meg, és az RKP képviseletében még Emil Bodnaraş vett részt. A királyi palota köreit, valamint a hadsereget C. Sănătescu, A. Aldea, Gh. Mihail és Vasiliu Răşcanu tábornok, D. Dămăceanu ezredes, valamint Gr. Niculescu-Buzeşti, I. Mocioni-Stîrcea és Mircea Ioaniţiu képviselte. A titkos értekezlet színhelyül Bukarestben, a Moşilor út 103. szám alatt lévő ház egyik lakosztálya szolgált. Az értekezletet megelőzően Mihály király közvetlen környezete saját elképzelésének megfelelően akarta Ion Antonescut „helyettesíteni”: nem irányozta elő azt, hogy Románia a németek ellen fordítsa a fegyvereit, és csatlakozzék a hitleristaellenes koalícióhoz. A királyi palota képviselői a titkos értekezleten is csak saját tervük kivitelezésének módzatairól akartak a kommunista párt képviselőivel tárgyalni. A megbeszélés azonban, a párt képviselőinek határozott fellépése következtében, más színezetet kapott. Az RKP nevében Emil Bodnaraş a leghatározottabban visszautasította a király környezetének irreális tervét, és rámutatott arra, hogy az antoneszkánus katonai-fasiszta diktatúra erőszakkal történő megdöntése és a fegyvereknek Németország ellen fordítása nélkül a tervezett akció sikertelenségre van ítélve. A párt képviselői ezután előterjesztették az RKP tervét, amely a következőket irányozta elő: a hadsereg és a hazafias alakulatok fegyveres fellépése mind a fronton, mind pedig az ország területén a hitlerista hadigépezet ellen; az antoneszkánus kormány letartóztatása; az ország kilépése a szovjetellenes háborúból és a fegyveres harc folytatása a szövetségesek oldalán a végső győzelemig. Az értekezlet folyamán, egyes résztvevők ingadozása ellenére, a Román Kommunista Párt tervét végül is egyhangúlag elfogadták.

A titkos tanácskozás az ország belpolitikai és nemzetközi helyzetének elemzése alapján több következtetésre jutott: 1. a négy politikai párt (RKP, SZDP, Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt) politikai tevékenysége összehangolásának szükségessége; 2. határozott akció elfogadása a katonai-fasiszta

diktatúra mielőbbi fegyveres megdöntése és az ország politikai orientációjának megváltoztatása érdekében; 3. az elkövetkezendő kormány az azonnali követelmények alapján a következő három forma egyikének megfelelően alakul meg: polgári kormány, polgári miniszterelnökkel; polgári kormány, katonaminiszterelnökkel; katonai kormány, katonaminiszterelnökkel; 4. Katonai Bizottság megalakítása azzal a céllal, hogy a fegyveres felkelés katonai vonatkozású összes akcióit kidolgozza; 5. a fegyveres felkelés megindításának időpontját a katonai jellegű előkészületek ütemétől függően állapítják meg.

Ettől kezdve a nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés előkészületei meggyorsultak. A létrehozott Katonai Bizottság fokozott lendülettel folytatta a felkelés előkészítését. A Bizottság feladatait a titkos értekezleten határozták meg: az átfogó katonai vonatkozású előkészületek kidolgozása, különleges feladatok végrehajtása a Bizottság minden tagja részéről. A katonai előkészítés lényegében két fő irányban folyt. A fronton, ami tulajdonképpen a nagyobb harci egységek parancsnokainak tájékoztatását jelentette, azzal a céllal, hogy meghatározott időben a román hadsereg alakulatai azonnal csatlakozzanak a szovjet hadsereghez, és együttműködve kezdjék meg a harcot a német csapatok ellen. Az ország belsejében e tevékenységnek alapjában véve nemcsak elvi, hanem részletekbe menő fontos gyakorlati jelentősége is volt. Az országban folyó előkészületek sikerének biztosítása érdekében három fő szempontot vettek figyelembe: a) a harci előkészítés egésze, b) a fővárosban sorra kerülő katonai műveletek, c) a Prahova völgyében folytatandó küzdelem.

A Katonai Bizottság, amely tevékenységét az RKP közvetlen irányítása alatt folytatta, alapos munkát végzett. Június 14. és augusztus 23. között több titkos tanácskozásra került sor, melyeknek során fontos kérdésekben határoztak: a fegyveres felkelést a fővárosban indítják el, és onnan irányítják; a szovjet hadvezetés pontos tájékoztatása érdekében kijelöltek egy magasrangú román katonatisztet, aki a moldvai front körzetében átmegy a szovjetekhez. Az említett titkos tanácskozásokon a fentiekben kívül még a következő kérdéseket vitatták meg: a) a hazafias harci alakulatok felfegyverzése és bevonása a hadsereg hadműveleteibe; b) a király megtartandó beszédének, valamint az új kormány nyilatkozatának megszövegezése, kinyomtatása és terjesztése; c) a miniszterek és a legfontosabb minisztériumok és más állami szervek (hadügyminisztérium, belügyminisztérium, a vezérkari főnök, a csendőrség főnöke, az állambiztonság főigazgatója) idejében történő kijelölése; d) azoknak a rendeleteknek a kidolgozása, melyek alapján a felkelés első óráiban szükséges intézkedéseket végre kell hajtani; e) a megkezdett akciók végrehajtásában résztvevő politikai foglyok azonnali szabadonbocsátása; f) a király és az új kormány biztonsága érdekében teendő intézkedések; g) egyes személyek — elsősorban a két Antonescu és Killinger német követ — le tartóztatása.

A felkelés előkészítése, főleg a számottevő német haderő jelenléte következtében, sok akadályba ütközött. (A hitleristák a front körzetében 460 000, a hadtápvezetben 157 000 és az ország belsejében közel 60 000 fővel — ebből 7000 a fővárosban — rendelkeztek.) A Bizottság ezzel szemben a következő román katonai állománnyal számolhatott: 7—8000 fő (nagy részét újoncok) a fővárosban, 12 000 csendőr és néhány felfegyverzett hazafias alakulat. A Prahova völgyében 25 000 német katonával szemben a román hadsereg 23 000 fővel rendelkezett.

Bár a katonai diktatúrával és a hitlerista hadsereggel szemben egyre erőteljesebben megnyilvánuló ellenállás politikai és pszichikai szempontból biztosította a kedvező feltételeket, a katonai erőviszonyok helyzete és a németek javára történő változása (az antoneszkánus kormány ugyanis a szovjet hadsereg előretörésének feltartóztatására újabb román egységeket vezényelt a frontra) meglehetősen komoly gondot okozott. Az ország területén állomásozó román haderő kellő számának és harci készültiségének biztosítása érdekében a Katonai Bizottság a legkülönbözőbb módszereket és fogásokat alkalmazta. Így például, a fővárosban állomásozó katonaság létszámának fenntartása, illetve növelése érdekében a főváros katonai parancsnoksága április 1. és augusztus 4. között több alkalommal lépett közbe írásban a hadügyminisztériumnál, valamint a hadsereg vezérkari főnökségénél, szóbelileg pedig Antonescu katonai kabinetjénél, kihasználva a maximumig az alábbi két érvet: 1. a baloldali pártok szervezte munkásmegmozdulások veszélye; 2. a keleti front felbomlásából adódó esetleges hitlerista reakció veszélye. „Ezeknek az argumentumoknak, főleg pedig az elsőknek, egészen csodálatos hatásuk volt” — állapítja meg visszaemlékezésében Dumitru Dămăceanu tartalékos tábornok, a Katonai Bizottság egyik volt tagja.

A nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés politikai és katonai előkészítésének összehangolását bizonyítja az is, hogy valahányszor az ille-

tékesek elhatározták a fővárosban tartózkodó katonai egységek egyikének frontra vezénylését, azonnal „érezhetővé” vált a Malaxa, a Vasúti Műhelyek és más üzemek munkásai megmozdulásának veszélye. Az előkészületek folyamán a Katonai Bizottság különleges figyelmet fordított a fővárosban és a Prahova völgyében sorra kerülő akciók megalapozására. Ez érthető, hiszen a fővárosban és a Prahova völgyében számottevő, forradalmi tapasztalatokkal rendelkező munkástermek dolgoztak, másrészt tekintetbe veendő, hogy a fővárosban voltak a hitleristák Romániában lévő főbb objektumai és az antoneszkánus rendszer központi intézményei; a Prahova völgyében pedig jelentős hitlerista haderő tartózkodott, amelyet a felkelés első óráiban harcképtelenné kellett tenni.

A Prahova-völgyi terv a következő főbb feladatokat irányozta elő: a kőolaj-kutak és -feldolgozó üzemek berendezéseinek megvédeése érdekében s annak megakadályozására, hogy az ott tartózkodó hitleri haderő közelépheessen a főváros felszabadításáért folyó harcokban (a Ploiești—Bukarest és a Ploiești—Mizil út-irány lezárása), a Prahova völgyének elzárása mind déli (Băicoi—Cîmpina), mind pedig északi (Predeal—Tömös) irányban. Az akciók sikerének biztosítása érdekében a román katonai egységeknek szervesen együtt kellett cselekedniük a Prahova-völgyi munkássággal.

Az ország belsejében megindított akciókkal egyidőben a román hadseregnek meg kellett akadályoznia az ellenség betörését Erdély északi része s az ország nyugati és déli határai irányából, míg a moldvai fronton levő román egységeknek ki kellett válniuk a németek arcvonalából, és meg kellett indítaniuk harci tevékenységüket a fasiszták ellen. Ennek érdekében a Katonai Bizottság megbízottai felvették a kapcsolatot egyes hadsergcsoportok parancsnokaival, és tájékoztatták őket a rájuk váró feladatokról.

A nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés egész előkészítése bonyolult viszonyok között ment végbe. Az antoneszkánus diktatúra széles körű információs és állambiztonsági szervezettel rendelkezett, amely a rendszer megdöntésére irányuló minden felderített kísérletet megtorolt. Ehhez hozzá kell számítani a Romániában működő hitlerista kémügynökséget, az SS és a Gestapo szervezeteit; szétlétben-hosszában „ügyelték” az ország területét. Ilyen körülmények között a felkelés előkészítése szigorú titoktartást, óvatosságot követelt. A konspiráció szabályainak betartásában az RKP éveken keresztül szerzett tapasztalatai igen hasznosnak bizonyultak. Az előkészületek részleteit a párt vezetőin kívül csak a Katonai Bizottság szűk csoportja ismerte.

Miközben folytak a katonai előkészületek, tovább tartották a munkásegységfront, a „történelmi” pártok és a király képviselőinek politikai megbeszéléseit. Elsősorban az RKP képviselői, és főképp Lucrețiu Pătrășcanu szívós aktivitásának eredményeként, Mihály király 1944. június 15-én közölte, hogy kész részt venni Antonescu diktatúrájának fegyveres felkelés útján történő megdöntésében — az RKP terve alapján. Hosszas és bonyolult tárgyalások eredményeként létrejött a pártok (az RKP, SZDP, Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt) koalíciója; az Országos Demokratikus Blokk. A négy párt akcióprogramja — mint ismeretes — előirányozta Románia kilépését a szovjetellenes háborúból, csatlakozását az Egyesült Nemzetekhez, az ország felszabadítását a német megszállás alól, a nemzeti függetlenség és szuverenitás helyreállítását, a diktatúra megdöntését és demokratikus rendszer beiktatását.

Ezek után a politikai és harci események egy kifogástalanul működő óramű pontosságával játszódtak le. A néptömegek fokozódó ellenállása és aktív harca következtében megváltozott belső erőviszonyok, valamint a szovjet hadsereg győzelmei lehetővé tették, hogy a felkelés kibontakozzék. Időpontját — eredetileg közöls megegyezéssel — augusztus 24—26-ra tűzték ki. Az események alakulása azonban siettetta a fejleményeket. A 2. és 3. Ukrán Front egységei augusztus 19—20-án Iasi—Kisinyov vonalán áttörték a német—román védelmet, és Iasi—Vaslui, valamint Tighina—Bolgrad irányában két nagy rést nyitottak. Az ott harcoló 51 (26 német és 25 román) hadosztályból 15 divíziót bekerítettek, 22-t szétszórtak és részben megsemmisítettek, 14-et pedig teljesen harcképtelenné tettek. Ez a rendkívül kedvező helyzet hozzájárult a felkelés kirobantása időpontjának előrehozásához, a tulajdonképpeni harc kirobantásához. Augusztus 24-re virradólag a román hadsereg és a hazafias harci alakulatok megkezdték a hitleri katonai egységek megbénítását és leszerelését. Nehéz harcok árán felszabadult a főváros és az ország nagy része.

Az 1944. augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés győzelmével — amint az Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta — „új korszak kezdődött országunk történetében; szélesre tárult a román nép felszabadulásának útja, a társadalmi haladás útja”.

1944 forró augusztusa II.

1944. augusztus 20-án a 2. és 3. Ukrán Front szovjet haderői támadásba kezdtek a Iași—Kisinyov vonalon. A támadásban 900 000 katona vett részt. A szovjet offenzíva már az első napon áttörte a német—román védelmet. A front **ővezetésében** küzdő 3. és 4. román hadsereg, a nagyvezérkar parancsára, augusztus 23-án 22 óra 40 perckor abbahagyta a szovjet csapatok elleni harcot, és az ország belseje felé vonult. Erről Hans Friessner vezérezredes visszaemlékezéseiben a következőket írja: „A román hadosztályok távozásával a szovjetek előtt megnyíltak az összes sormpók. Ettől kezdve a német csapatok ki voltak szolgáltatva a szovjeteknek, s hamarosan a románoknak is... Elesett az a lehetőség, hogy nyugatról rést törjenek az ellenséges gyűrűn, és segítséget hozzanak a nehéz helyzetben lévő német csapatoknak... a románok ugyanis az ország belsejében is megkezdték a harcot.“ (Hans Friessner: *Verratene Schlachten*. Hamburg, 1956.) A tény, hogy a román seregek kiválása augusztus 23-áról 24-ére virradó éjjel megtörtént, azt jelentette: az országban kitört a nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés.

Ennek a „forró augusztusnak“ 23-ik napján, *délután 16 órakor*, amikor a két Antonescu váratlan kihallgatásra jelentkezett a királyi palotában, a fővárosban valóban 38 fokos kánikula uralkodott. A palota hús falai közé ugyan nem tört be a hőhullám, de a „sárga szalonban“, ahol a királyi audienciák általában lezajlottak, igen forró volt a hangulat. A király azt akarta tudni, mit szándékozik tenni a kormány a szovjet offenzíva nyomán kialakult helyzetben. Miután Ion Antonescu határozottan megtagadta, hogy fegyverszünetet kérjen, és kijelentette: „folytatni fogom a háborút a német csapatokkal együtt“, a kommunista párt képviselőjével történt előzetes megállapodás alapján, a palotaórság 17 órakor letartóztatta a két Antonescut. A délután folyamán, Koronatanács ürügyén a palotába rendelték Antonescu több miniszterét, és őket is őrizetbe vették. Ezzel a parancsuralmi rendszer kormánya megszűnt létezni.

De a rendszer még nem. Mögötte álltak a hitleristák. Csakhogy a szigorú konspiratív intézkedések alkalmazása következtében az akció úgy érte a hitlerista parancsnokságot, a Gestapót, sőt még a román titkosszolgálatot is, mint derült égből a villámcsapás. A felkelés tervét percnyi pontossággal hajtották végre. 18 órakor riadókészültségbe helyezték a bukaresti katonai egységeket, elfoglalták több állami intézmény székházát, a telefonközpontokat, a rádió- és táviróadókat, elvágták a német hatóságok majdnem összes telefonvonalait. A bukaresti német követséget Berlinnel és a dél-ukrajnai hadseregcsoporttal, Friessner vezérezredessel összekötő közvetlen kábel még működött. Este 20,30-kor, ezt a kábelt használva a bukaresti Német Misszió közli Friessnerrel: „valami nincs rendben Antonescu marsall körül.“ Ami azt jelenti, hogy Antonescu letartóztatása — 17 óra — és a palotába 20 órára hívott német követ, Manfred von Killinger báró viszterése között eltelt 3 óra alatt a náci szerveknek, az egész országot behálózó titkosszolgálatuk ellenére, halvány fogalmuk sem volt arról, hogy Romániában forradalmi változások mennek végbe.

Közben megalakult az új kormány is. Ennek elnöke Constantin Sănătescu tábornok, tárca nélküli miniszterei Lucretiu Pătrășcanu (RKP) — aki ideiglenesen átvette az igazságügy-minisztériumot is, bár Maniu ezt is egy katonára akarta bízni —, Constantin Titel Petrescu (SZDP), Iuliu Maniu (NPP) és C.I.C. Brătianu (NLP). A többi minisztérium élére katonákat és szakembereket neveztek ki. Killinger bárót a király tájékoztatta a Romániában történt változásokról, és „abban a reményben, hogy elkerülheti a Bukarestben állomásozó németek azonnali visszavágását, főleg a királyi palota ellen, Mihály király kifejezte azt a kívánságát, hogy a német csapatok incidensek nélkül hagyják el Romániát. Leszögezte, hogy amennyiben nem tartanak tiszteletben ezt a feltételt, a román hadsereg visszavág az összes rendelkezésére álló eszközökkel“ (A. Simion—M. Covaci: *Az 1944. augusztusi nemzeti antifasiszta fegyveres felkelés*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1974). Killinger fenyegetőzött — „vértengerbe fojtjuk Romániát“ —, Antonescu azonnali szabadonbocsátását követelte, de követelését elutasították.

Derült égből

22 órakor a román rádió sugározta Mihály király kiáltványát. Ennek szövegét, amelyet Lucrețiu Pătrășcanu fogalmazott meg, s a Palota, valamint az ODB-ben részt vevő pártok jóváhagytak, a párt egyik technikus lemezre vette. A proklamációból a nép és a világ megtudta, hogy Romániában megdöntötték a fasiszta diktatúrát, és az ország nemcsak hogy kilépett a szovjetellenes háborúból, de harcolni fog függetlensége megvédéséért, s Erdély északi részének felszabadításáért. Hitler főhadiszállása is valójában csak a 22 órakor sugárzott proklamációból tudta meg, hogy a III. Birodalom, a román nép akarata folytán, elvesztette egyik leghűbbs szövetségesét, Ion Antonescut. 23 óra 25 perckor Hans Friessner vezérezredes, akit közvetlen vonal kötött össze Hitler rastenburgi főhadiszállásával, felhívta Führerét, és a romániai helyzetet ismertetve bejelentette, saját felelősségére átvette a Románia területén harcoló egész német haderő feletti parancsnokságot. Engedélyt kért, hogy a kilátástalan helyzetben, teljes haderejével Erdélybe vonulhasson vissza. A választ 0 óra 0 perckor közlik vele. Friessner augusztus 24-én 1 óra 55 perckor, a bukaresti német követség címére küldött táviratában közli Hitler parancsát: „Gerstenberg altábornagnak, a romániai légiő parancsnoknak. A Führer parancsa: az áruló kamarillát azonnal le kell tartóztatni, az esetleges felkelést vérbe kell fojtani, új kormány alakítandó egy németbarát román tábornok vezetésével.” Gerstenberg akkor veszi kézhez a parancsot, amikor Hansen tábornok és dr. Steltzer követségi tanácsos társaságában kihallgatásra indul Sănătescu tábornokhoz, aki Grigore Niculescu-Buzești külügyminiszterrel együtt fogadta őket. Gerstenberg ígéretet tett, amennyiben megengedik, hogy a román csapatok által körülzárt fővárosból a Băneasa—Otopeni-ben állomásozó német egységekhez eljusson, teljesíti a királynak a német csapatok szabad elvonulására vonatkozó kérését. Hitler parancsával a zsebében, Gerstenberg „becsületszavát” adta, hogy „semmi olyat sem fog elkövetni, ami Románia érdekeinek ártana“.

....a király és környezete — attól az óhajtól vezettetve, hogy az akciót egy államcsíny keretei között tartsák, hogy elkerülhető legyen a néptömegek felfegyverzése és a politika színterére lépése, s mert tartottak a németek erőteljes reagálásától, s viszont nem bíztak eléggé abban, hogy egy ilyen visszavágást a román erők megghiúsíthatnának — a nációkkal ez utóbbiak zavartalan visszavonulását biztosító egyezményt kötötték. Emiatt azután a nagyvezérkar — utólag — egymásnak ellentmondó, homályos direktívákat adott ki: utasította a 3. és 4. hadsereg, a légiő és a haditengerészet, valamint a 2. hadtest vezérkarait, hogy kerüljenek el minden konfliktust a német csapatokkal, s ugyanakkor közölte a dél-ukrajnai hadseregcsoporttal, hogy biztosították a német csapatok szabad elvonulását az országból. Olyan körülmények között, amikor még nem volt biztosított a felkelés sikere, nem megtámadni a német egységeket, még mielőtt magukhoz térhetek volna az első meglepetésből, ez egyértelmű volt a számukra szükséges idő biztosításával, hogy a fegyveres felkelés vérbefojtására újjászerveződhessenek“ (*Világégés a XX. században*).

Augusztus 24-én 2 óra 45 perckor Hansen tábornok, Killinggerrel egyetértve, táviratot intéz a német főparancsnoksághoz. Ebben kijelenti, hogy — Gerstenberg közléseivel ellentétben — a romániai felkelés „nem az udvari kamarilla szervezte palotaforradalom, hanem a nép és a hadsereg által jól előkészített akció, amely a legszelebbebb körü helyeslésnek örvend... Nem lehet egyetlen olyan tábornokot találni, aki ellenkormányt alakítana“. Valóban! Egyetlen olyan román tábornok sem akadt, beleértve a Iași—Kisinyov térségből már visszavonulóban lévő román hadseregek vezető tábornokokat is, aki a felkelés ellen fordult volna. Gerstenberg természetesen nem tartotta be szavát. Ahogy Otopeni-be érkezett, parancsot adott a felkelő csapatok megtámadására. Sănătescu tábornok, amikor jelentették neki, hogy nemcsak az Otopeni—Băneasa területén álló német egységek készülnek Bukarest megtámadására, hanem a Prahova völgyéből is csapatok vonulnak a főváros ellen, 2 órakor elrendelte a hitlerista haderő elleni offenzívát. 4 óra 30 perckor a román hadsereg, a hazafias harci alakulatok megindították az általános támadást a fővárosi német harci állások ellen. A román hadsereg, a román nép tehát szabadságharcba kezdett a náci Németország ellen. Augusztus 24. és 29. között az ország többi részén is harcba léptek a román csapatok.

Hitler nem vette figyelembe Hansen figyelmeztetését. A felkelés vérbefojtásán kívül Gerstenbergre várt a Prahova-völgyi kőolajtermelés biztosításának feladata, az összes kőolajfinomítók elfoglalása is. Ki ez a Gerstenberg? Amikor 1940-ben Alfred Gerstenberg ezredes Romániába érkezett, és a bukaresti német követségen mint a légiő attaséja dolgozott, valójában a kőolajvidék, elsősorban Plo-

iești katonai védelmének megerősítésével foglalkozott. Gerstenberg két lehetőségre készült föl. Először is: meg kellett védenie az olajmezőket és a finomítókat a szövetségesek bombatámadásaitól. Ezért Göringtől 250 vadászrepülőgépet és nagymennyiségű léghárító üteget kapott. Ezenkívül 75 000 főnyi, a Luftwafféhez tartozó legénységgel rendelkezett. A második „lehetőség”, amelyre Gerstenberg felkészült, a román népi felkelés volt. Ebben az esetben — így gondolta Gerstenberg — a szétszórta léghárító ütegeket Ploiești közelében tömörítené, és az ágyúkat a felkelők ellen irányítaná. A „Festung Ploiești”, a ploiești-i erődítmény (így nevezte el a magabiztos Gerstenberg), véleménye szerint, bevehetetlen erőddé épült ki. Ugyanakkor a hegyek csúcsaira a Sinaia—Predeal—Brassó vonalon léghárító ágyúkat állított volna, hogy olyan hegyi folyosót teremtsen, amelyen át a román földekből ellopott nyersolajat, az esetleges népi felkelés ellenére is, zavartalanul elszállíthatná. Mindennek azonban, amint látni fogjuk, a román hadsereg, a hazafias harci erők és a Prahova-völgyi munkások hősi magatartása folytán, híre-hamva se maradt.

A 23-áról 24-ére virradó éjszaka

Az új kormány törvényrendelettel kiszabadította az Antonescu-rendszer börtöneiben és lágereiben sínylődő politikai foglyokat. Ez a gyors intézkedés, amely a kommunista párt javasolta felkelési intézkedések között szerepelt, életbelépésének pillanatában növelte a párt és a felkelés erőinek cselekvőképességét. Az éjszaka folyamán a hazafias harci alakulatok kommunistákból álló egyik csapata Emil Bodnaraș vezetése alatt átvette a palotaórségtől a két letartóztatott Antonescut, és az RKP egyik, a Vatra Luminoasă negyedben előkészített konspirációs házába vitte. Az új kormány tagjai egyöntetűen úgy vélték, egyedül a kommunista párt képes arra — az évtizedeken át szerzett konspirációs tapasztalatok alapján —, hogy tökéletes biztonságban tartsa a két háborús bűnöst. Mert augusztus 23-án éjjel még tartani lehetett attól, hogy a nácik kiszabadíthatják a két Antonescut, és ezzel zavart kelthetnének a felkelés végrehajtásában.

1944. augusztus 24-én 7 óra 30 perckor Gerstenberg az Otopeni—Străulești—Ștefănești övezeti erdőben állomásozó 6000 német katonával támadásba indul, hogy egyesüljön a Bukarestben még harcoló, kb. 8000 főt számláló német helyőrséggel. Ezt a támadást a Băneasa hídnál visszaverik a lovas testőrezred katonái. A román egységek a hazafias harci alakulatokkal együtt, a főváros hitlerista támpontjainak tervszerű felszámolásával egyidejűleg, megakadályozzák, hogy a vidékről a nácik segítségére küldött csapatok Bukarestbe jussanak. Gerstenberg, aki „megígérte” Hitlernek, hogy a bukaresti felkelést „könnyen elintézi”, dühében a főváros fölé küldte a rendelkezésére álló német légierőt: 30 „Heinkel—110” típusú bombázó repülőgépet. Az első hullám augusztus 24-én 11 órakor érkezett a főváros fölé. Tipikus náci terrortámadás volt, amely meglepte a légvédelmet, a szirénák csak az első robbanásokkal egyidejűleg kezdtek üvölni. Bombák tömege zúdult a fővárosra, a nácik azt hitték, ilyen módon pánikot okoznak, és fékezhetik a felkelés erejét. A légikalózkod alacsonyan repülő gépei nagy pusztításokat okoztak, sok embert öltek meg, de az orvtámadás, amely augusztus 26-ig tartott, és polgári célpontok ellen irányult, nem félemlítette meg a tömegeket, a felkelés lendületét nem törte meg.

Gerstenberg augusztus 24-én 12 órakor további erősítéseket kér a főparancsnokságtól. Jugoszláviából átküldték a Brandenburgi Hadosztály egy ejtőernyős zászlóalját, egy gyalogos zászlóalját, továbbá Nis városából az ottani tisztiskola zászlóalját. Ezeket az egységeket, az akkori legnagyobb befogadóképességű — 100—120 ember — „Junkers—52” típusú, Gigantnak elnevezett repülőgépekkel küldték Bukarest felé. Mivel Băneasán még harcok folytak, és Pipera repülőtere a román csapatok kezében volt, a Gigantok Boteni repülőterén voltak kénytelenek leszállni. A gépek egy részét a román léghárító tüzérség és a vadászgépek lelőtték, a földet érőket pedig román gyalogság támadta meg. A kiszálló legénység vagy elesett, vagy megadta magát.

Miután augusztus 25-én este a fővárosban már csupán néhány elszigetelt náci góc tartotta magát, a román erők augusztus 26-án reggel a Băneasa—Otopeni térségben meghúzódo hitlerista csapatok ellen fordultak. A román nagyvezérkar kérésére 26-án reggel az angol—amerikai légierő bombatámadást hajtott végre a Bukaresttől északra fekvő erdőben megbújó németek ellen. Ez a támadás megkönnyítette az elkeseredetten védekező Wehrmacht-maradványok felszámolását. Ugyancsak augusztus 26-án hajnalban érkezett Otopeni-be Reiner Stachel repülőaltábornagy, akit a Gerstenberg működésével elégedetlen Hitler küldött Buka-

restbe. A Wehrmacht főparancsnoksága Stachelt a népi fölkelések elnyomása „szakértőjének” tekintette. Közvetlenül Varsóból érkezett, és átvette a Bukarestből északra harcoló német csapatok vezényletét. Mint ismeretes, 1944. augusztus 1-én Varsóban népi felkelés robbant ki, amelynek célja Lengyelország fővárosának felszabadítása volt. A hátrányos erőviszonyok közepette megkezdett fölkelést — a lengyelek 63 napig hősiességgel küzdöttek — a náciik túlereje végül is elfojtotta. Stachel volt az, aki elrendelte a város lakosságának lemészárlását. Romániába azonban alig érkezett meg, már futnia kellett. Augusztus 27-én este az erősen megritkult náci csapatokat igen szűk területre, a Băneasa—Tunari erdőkre szorították össze. Augusztus 27-ről 28-ra virradó éjjelen Stachel és Gerstenberg mintegy 1500 katonával megkísérelte a kitörést, hogy a Moldva felől Erdély felé menekülő szétvert és a szovjet csapatok üldözött német csapatmaradványokkal egyesüljön. Augusztus 28-án délután a román 4. hadsereg egységei Gherghița falu közelében, Ploiești-től 25 kilométerre feltartóztatták és elfogták az egész menetoszlopot, a két altábornaggyal együtt; 25 kilométerre Gerstenberg „Festung Ploiești”-jétől, amelyet ő bevehetetlennek tartott... A román csapatok és a hazafias harci alakulatok azonban már augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka őrizetbe vették a ploiești-i vállalatokat, hogy megvédjék a kőolajipari berendezéseket a rombolástól. A román egységek ugyanakkor keményen tartották Ploiești-et, visszaverték a németek minden támadását. 1944. augusztus 28-án a román nagyvezérkar közleménye bejelentette: „Jelenleg a főváros teljesen szabad, és helyreállt a normális élet.”

A főváros felszabadításáért vívott harcokban több mint 40 000 katona és a hazafias harci alakulatokhoz tartozó harcos vett részt. 1944. augusztus 23—31. között a román haderő az ország egész középső, délkeleti, déli és délnyugati részéből kiűzte a németeket. Ezekben a harcokban a szovjet egységek oldalán 465 659 román katona küzdött. 1944. augusztus 23. és 1945. május között, a Németország ellen viselt háborúban összesen 538 536 román katona harcolt a szövetségesek oldalán (*România în războiul antihitlerist*. Editura militară. București, 1966).

A Kárpátok íve nem erődvonal

A Iași—Kisinyov térségben bekerített német csapatok felszámolásával egyidejűleg a szovjet hadsereg a visszavonuló hitlerista egységeket üldözve tört előre. Augusztus 29-én a 6. szovjet páncélos hadsereg egyik gépesített dandárja vállatve harcolt a 18. román gyaloghadosztállyal Ploiești városa felmentéséért. Az augusztus 30—31-én Bukarestbe érkező szovjet hadsereg első hadoszlopait a főváros lakossága kitörő örömmel fogadta. Augusztus 30-án Manfred von Killinger báró öngyilkosságot követett el a német követség alagsorában. Hansen tábornokot és Steltzer tanácsost a hazafias alakulatok fogták el a követség épületében. A szovjet offenzívának rendkívül nagy jelentősége volt a romániai nemzeti antifasiszta felkelés szempontjából. Teljesen lekötötte a német erőket, és — úgy, ahogy azt az RKP előre látta — a hitlerista parancsnokság nem vethette be tartalékait a román felkelő erők ellen. Így a román csapatok a felkelés tervei szerint tisztíthatták meg a terepet az ellenségtől. Ezzel meggyorsult a szovjet haderő előrenyomulása. „A Kárpátok íve megszűnt erődvonal lenni. A román hadoszlopok a hitlerista—horthysta csapatoknak szívósan ellenállva fedezték a szabadon maradt szorosokat, s a Déli-Kárpátoktól északra, illetve északnyugatra egy kb. 45 000 km² kiterjedésű hídfőállást védelmeztek... Szertefoszlott a Wehrmacht fővezérének ama terve, hogy védelmét újjászervezheti a Kárpátok romániai ívén.” (*Világégés a XX. században.*)

A „forró augusztusban” lezajlott események bebizonyították, hogy a párt stratégiája és taktikája minden tekintetben helyes volt. A felkelés kitörésének pillanatában az RKP a több mint két évtizedes illegálisból megerősödött erkölcsi süllyal és hatalmas tekintéllyel lépett ki, és bekapcsolódott az ország vezetésébe. „Az 1944. augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés győzelme betetétzte a Román Kommunista Párt harcát az ország összes demokratikus és antifasiszta erőinek egységéért, megnyitva az utat a romániai nagy demokratikus és forradalmi átalakulások előtt. A román népnek az idegen uralom ellen, a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harca egész hányatott történetében a nemzeti haladó erők egysége jelentette az elért győzelmek döntő tényezőjét.” (*Nicolae Ceaușescu elvtárs beszéde a Szocialista Egységfront első kongresszusán*. Előre, 1974. május 25.)

A román nép emlékezetéből nem tűnt el mindaz, amit a német imperialisták az első világháborúban Románia területén elkövettek. Népünk a német fasiz-

musban felismerte a porosz militarizmus bűneinek folytatóját, és sohasem békült meg azzal, hogy hazáját kiszolgáltatták a német imperializmusnak. Ezért azután az augusztusi felkelés antifasiszta jellege szorosan egybefonódott az országnak a német hitlerista imperializmus igája alól történő felszabadítása gondolatával. Az RKP ennek a gondolatnak a jegyében készítette elő a felkelést, amely egyben a népi forradalom kezdetét is jelentette, „előkészítésének és végrehajtásának szakaszában, s az azt követő időszakban egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette bármilyen imperialista uralom visszaállítását Románia felett“. (*Világégés a XX. században.*)

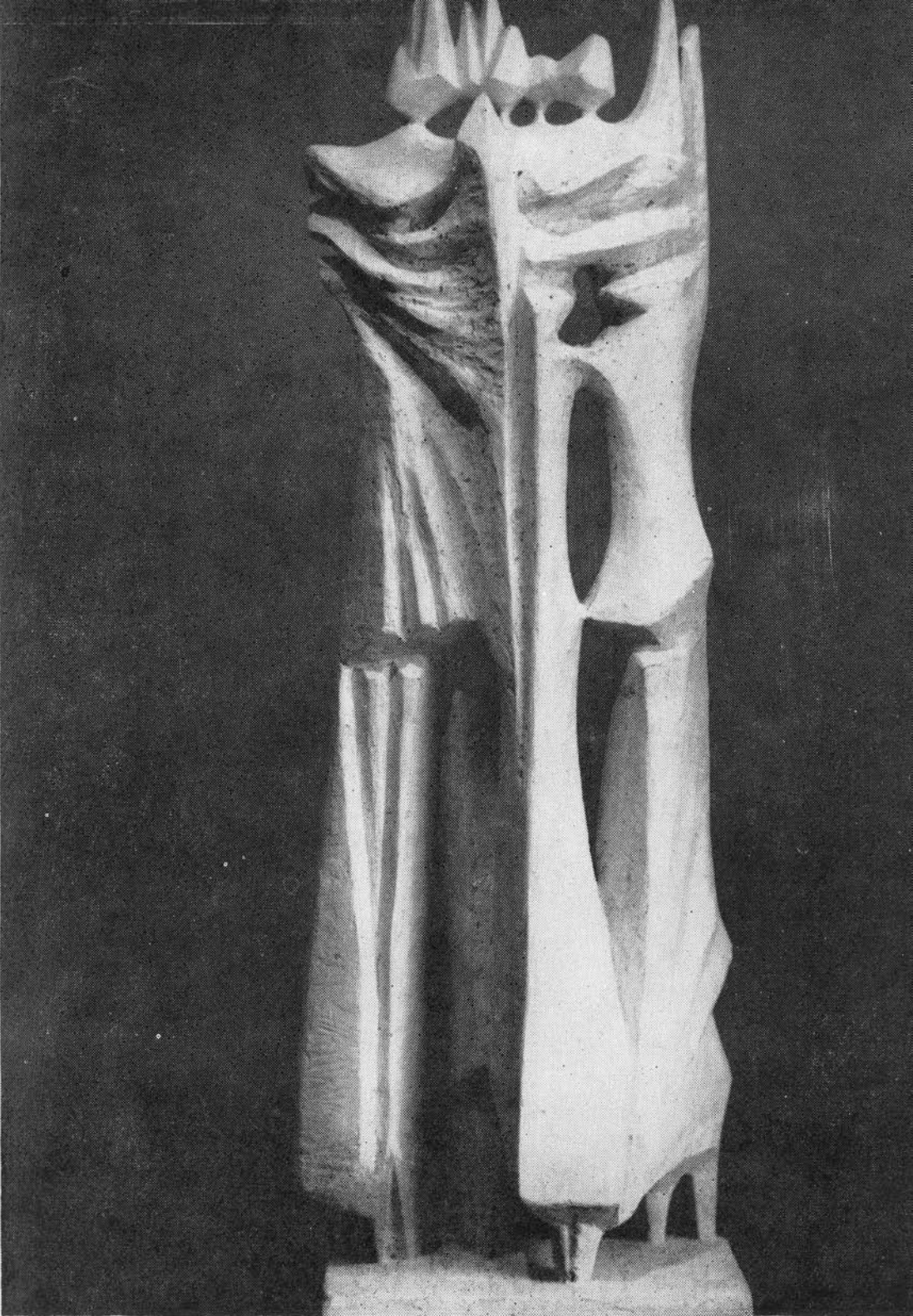
A romániai felkelés sikerét, és azt, hogy a román seregek mindössze 12 óra leforgása alatt átállottak a szovjet haderő oldalára, és *8 nap alatt* — tehát rendkívül rövid idő alatt — megtisztították az ország területét a németektől, a világ haladó közvéleménye mint igen nagy jelentőségű eseményt értékelte a második világháború kimenetelét illetően. „Románia kilépése a tengelyből, jelentőségét tekintve túlnó Románia határain... — írta a *Pravda* 1944. augusztus 28-i számában. — Óriási jelentőségű nemcsak erre az országra nézve, hanem az egész Balkánra is, mert megdönti a németek egész uralmi rendszerét Délkelet-Európában...“ 1944. augusztus 24-i számában a *New York Herald Tribune* leszögezte: „A 6. és 8. német seregek az oroszok és románok között tátongó csapdába kerültek, mert a románok, a Bukarestből kapott parancsok szerint, megtámadták a németeket... Másodszor fordult elő, hogy a Wehrmachtnek egyik hatos számú hadserege csapdába került. Először Sztálingrádnál történt ilyesmi.“ Keitel marsall és Guderian tábornok egyik, Hitlerhez szóló jelentésükben rámutattak, hogy az augusztusi romániai események „veszélybe sodorják az egész balkáni német hadsereget. A Kárpátokban lévő hadállások feladásától eltekintve, a román gabona és kőolaj elvesztése további nagy és súlyos csapást jelent; mindezek következtében az orosz haderők néhány hét alatt Budapest alá érhetnek.“ Jelentésük végén Keitel és Guderian, azt a halálos gyűlöletet kifejezve, amit a német fasiszta imperializmus népünkkel szemben érzett, cinikus módon olyan intézkedéseket kértek, melyek „letörölnék Romániát Európa térképéről, és a román népet, mint nemzetet, eltüntetnék“. (*Archivele Statului*. București, fondul Casa regală.)

A kátyúba jutott nációk üres fecsegése! A hitleristáknak már távolról sem volt erejük ahhoz, hogy bosszút álljanak a hőiesen harcoló, hazáját védő román népen. A nációk Romániában 310 000 embert veszítettek halottakban és hadifoglyokban. Ugyanakkor az Egyesült Nemzetek hadereje a román hadsereg teljes állományával szaporodott.

„Az antifasiszta háború megmutatta, hogy bármilyen nagy erőt vetnének harcba a reakciós hatalmak, bármilyen erősek is lennének az előzőnlő imperialista hadseregek, mégsem törhetik meg a népek szabadságvágyát s akaratukat, hogy maguk döntsenek sorsuk felett.“ (Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján* 4. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1970.)

Tegyük mindehhez hozzá, hogy augusztus 23-át megelőzően már sor került fegyveres harcra az ország területén. Illegálisban rejtőző kommunisták, akiket halálra kerestt a sziguranca és a Gestapo, katonák, akik nem voltak hajlandók a szovjet haretérre menni, munkások, akik nem vonultak be, parasztok, akiket a végtelékig elkeserítettek a rekvirálásokkal, adóvégrehajtással, a párt útmutatása nyomán belátták, hogy egyetlen szabadulási mód a megszálló és kiszolgálók ellen vívott fegyveres küzdelem. Ilyen körülmények közt alakultak partizáncsoportok a Bánságban — a legendás híró Ștefan Plavăț vezetésével —, Olténia hegyeiben, a Delta mocsaraiban, Máramaros rengetegekben — emlékezzünk csak a mózesfalvi vértanúkra.

Augusztus 23. után pedig még nagyobb csapásokat mértek seregeink a hitlerista csapatokra. A román haderő orosz-lánrészt vállalt Erdély északi része, Magyarország és Csehszlovákia fölszabadításában. Az Arad és Nagyvárad körzetében vívott ütközetek, a nagykarolyi harcok, a hosszas és véres debreceni páncéloscsata, a tiszai átkelés, a Mátrában, Tátrában, a Kis-Kárpátokban és a Vág völgyében vívott harcok során nemesak a bizonyosodott be, hogy az Egyesült Nemzetek ereje a román katonákkal gyarapodott, hanem az is, hogy egy harcokban edzett, a fasiszmissal szemben elszántan hadakozó, áldozathozatalra kész, a győzelemhez lényegesen hozzájáruló hadsereggel növekedett.

1. BALOGH PÉTER: DÓZSA NÉPE; 2. M. H. MAXY: GHELARI MUNKÁS-CSALÁD

A szabadság dimenziói

A felszabadulás évfordulója sokoldalú, átfogó elmélkedésre készítet a szabadságról, erről az örök, de mindig új formában jelentkező problémáról. Igaz, bizonyos különbséget teszünk felszabadítás és felszabadulás között. Az előbbin rendszerint az ösztönző objektív körülmények megteremtését, az utóbbin viszont már a szabadság kiteljesítésére irányuló cselekvés folyamatát értjük. A népi forradalomnak utat nyitó nemzeti, antifasiszta felkelésben azonban — potenciálisan — mindkét mozzanat benne rejlik. Mint minden forradalmi aktus, az augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés olyan kor nyitánya volt, amely áttörve a szabadság addig kialakult korlátait, magasabb szabadságszint elérését munkálja. A harminc esztendővel ezelőtt lezajlott küzdelem sikere ugyanis további harcok számára biztosított — elmúlt századok során robbanásig felgyült — kezdeti energiát és sebességet, mintegy bizonyítva a tételt, hogy a történelem sodrában a szabadság, a lehetőség sferája — tudatosítás és következetes erőfeszítés árán — bővíthető.

Escape from Freedom (New York, 1941) című, sok vitát kiváltó könyvében Erich Fromm arról ír, hogy nem szabad a kényszertől, a külső akadályoktól való mentesülést azzal a szabadsággal azonosítanunk, amely már alakító cselekvésre, új értékek megvalósítására képesít. Fromm tehát joggal emeli ki a pozitív szabadság döntő funkcióját, ám az is kétségtelen, hogy a két forma egymástól elválaszthatatlan. A szabadság drámája — többek között — éppen a kétféle szabadság sokszor ellentmondásos, konfliktusos viszonyából származik, s e relációban a kényszermentesség, a függetlenség szavatolja, hogy az „örizd meg szabadságod” igyekezetén túlmenően a „tedd magad szabaddá” törekvése érvényesülhessen. Az 1944. augusztus 23-i felkelés megdöntötte az antoneszkánus-fasiszta diktatúrát, felszabadította az országot a hitlerista megszállás kényszere alól, s ezzel sikerült az emberi emancipáció soron levő szakasza elé — az adott pillanatban — tornyosuló fő akadályokat elhárítania.

A teljes emberi emancipáció követelménye a szabadságfilozófiaként felfogott marxizmus lényegét foglalja össze. A szabadság oly sok áldozatot követelő, annyi reményt, lelkesedést, de csalódást is kiváltó története a szabadságharcok és szabadságfilozófiák történetében jut kifejezésre. A szabadságról szóló bölcséleti, társadalmi, etikai nézetek között a marxizmus úgy egyesíti a folytonosság s a szakítás momentumát, hogy termékenyítő indítékul szolgál önmaga alkotó továbbfejlesztéséhez.

Ami a folytonosságot illeti, a marxista szabadságfilozófia — e vonatkozásban is — a kritikai szintézis igényei szerint viszonyul az elődök teljesítményéhez. Így hivatkozhat a politikai jellegű antik filozófiai szabadságfogalomra, amely elismeri az egyén jogát a közösség ügyintézésében való részvételre és erkölcsi autonómiájának megőrzésére. A vallás human-alapjaira utaló Marx viszont — feltehetően — azt is értékelte, hogy a keresztény szabadságfogalom ontológiai-antropológiai megalapozású volt, s a szabadság kritériumát az akaratba helyezve, a felelősséget erősen tudatosította. (Vö. Heller Ágnes: *A mindennapi élet*. Budapest, 1970. 173—174.) A polgári szabadságkoncepciók sorában Marx nézeteit főként Spinozával, Kanttal és Hegellel szembesítette. Míg Kant esetében a szabadakaratnak attól a liberális felfogásától határolta el magát, amely a Másikban csak az egyén szabadságának korlátját látva, a jogállamtól várta, hogy biztosítsa az egoista egyének akaratának egyeztetését, Hegelnél egyrészt a szabadság lényegét a Szellemben, közegét pedig az Államban megjelölő koncepciót bírálta, másrészt pedig a szükség-szerűség és szabadság már Spinozánál jelentkező korrelációjának tételére támaszkodott. (Vö. Iring Fetscher: *Karl Marx und der Marxismus*. München, 1967. 34—40.)

A polgári demokratikus forradalmak kivívta nagy szabadságjogok történelmi jelentőségét mindig hangsúlyozó Marx felismerte — a szakítás jegyében — e jogok formális jellegét. Meglátta a modern polgári államban élő ember kettősségét. Ez az ember az ún. politikai társadalomban az állampolgár elvont szerepét tölti be, az ún. polgári társadalom tagjaként pedig konkrét, érzéki valóságában vesz részt — a konkurrenca megszabta erőviszonyoknak megfelelően — a hobbesi „bellum omnium contra omnes”-ben. A *tőke* szerzője így summázza (ironikusan)

véleményét a polgári szabadság-felfogásokról: „A forgalom, vagyis az árucseré köré, amelyen belül a munkaerő vétele és eladása végbement, valóban igazi paradicsoma volt a velünk született emberi jogoknak. Itt kizárólag szabadság, egyenlőség, tulajdon és Bentham uralkodik. Szabadság! Mert valamely áru, például a munkaerő vevőjét és eladóját kizárólag szabad akarata határozza meg. Mint szabad, jogilag egyenrangú személyek szerződnek egymással. A végeredmény az a szerződés, amely akaratok közös jogi kifejezését tartalmazza. Egyenlőség! Mert csak mint árutulajdonosok kerülnek viszonyba egymással s egyenlő értéket cserélnek egyenlő értékért. Tulajdon! Mert mindegyikük csak a sajátjával rendelkezik. Bentham! Mert mindegyikük csak önmagával törődik.“ (Marx Károly: A tőke I. Budapest, 1948. 190.)

Persze, a liberalizmus tegnapi és mai bírálata nem minősíthető az égisze alatt kialakult szabadságjogok lebecsülésének, még kevésbé ama igény mellőzésének, hogy — a dialektikus megszűntető megőrzésnek megfelelően — a szocializmus szabadságszintjét a polgári demokráziához szintje fölé emeljék. Ha a haladás egyik döntő ismérvének az elért szabadságszintet tekintjük, az említett történelmi feladat teljesítése elodázhatatlan társadalompolitikai-erkölcsi követelményként jelentkezik.

Szabadságfilozófiánk megvilágításában a Másik, az embertárs nem akadály, hanem — éppen ellenkezőleg — feltétele, miliője szabadságunknak. A Kommunista Kiáltványban Marx és Engels — mint ismeretes — olyan eszményi közöséget szorgalmazott, amelyben minden egyén szabad fejlődése a többiek korlátlan kiteljesedésének alapja. Az emberi emancipáció az együttműködés erővonalaiban alakul, s nyilván nem az elszigetelt, önmagába forduló egyén-monádot, hanem azt a közösségi lényt illeti meg, aki számára a szabadság elválaszthatatlan ontológiai státusától. Eszerint a szabadság az ember lényegi, nembeli meghatározottságához tartozik. *Embernek lenni annyi, mint szabadnak lenni.* Ez a nembeli, az ún. antropológiai szabadság, s azt fejezi ki, hogy a homo sapiens, természeti-társadalmi lényként, a munka révén kiszakadt a természetből, illetve megteremtette a második természetet, azt a kulturális-civilizatórikus környezetet, lehetőségeinek bővülő közeget, amelyben fokozódó autonómiának örvendő, alakíthatja világát és önmagát. Ebben a természethez fűződő közvetett viszonyban bontakoznak ki — a szabadság jegyében — jellegzetesen emberi szükségletei és képességei.

Az emberi szabadság nem pusztá állapot, hanem mindenekelőtt cselekvés. Tevékenység, praxis, a fogalom filozófiai értelmében. Szabadság és praxis kölcsönösen feltételezi egymást; az ember csak a praxis lényeként tekinthető szabadnak, s mint szabad lény csak a praxis útján valósítja meg és alakítja önmagát, világát-szabadságát. A szabadság lényege: participáció a szabadság kivívásában, bővítésében.

Az embernek szabad lényként történő meghatározása, a nembeli-antropológiai szabadság tételezése természetesen nem értelmezhető olyképpen, hogy az ember mindig és mindenütt szabad lett volna. Sőt, a történelmileg amúgy is viszonylagos szabadság csak lehetőségként adott, az emberiségnek, az osztályoknak és egyéneknek a szabadság felé történő fejlődésben, a szabadvá válás folyamatában cselekvéssel s főként harccal kellett és kell azt valósággá változtatniuk. Nyilvánvaló, hogy ez a folyamat — a különböző társadalmi-gazdasági alakulatok feltételei között — ellentmondásos és konfliktusos. Az ellentmondások egyik legsúlyosabb megnyilvánulása pedig, amely egyben a modern idők egyik legaggasztóbb — Fromm diagnosztizálta — tünete: a menekülés a szabadságtól. Már említett — a jelenséget címében exponáló — könyvében, Erich Fromm azt a feltevést fogalmazza meg, hogy a hitlerizmus tömeghatásának egyik oka a gazdasági és politikai hatalom fokozódó nyomása alá került, kiszolgáltatott átlagember menekülése a magánytól, a felelősségtől, attól a szabadság-lehetőségtől, amelyet — áldozatok árán, elkötelezettséggel — kell valóra váltania. A mozaikká töredezett életben egy atomizáló társadalom tagja, akit otthon, iskolában konformizmusra, feltétlen tekintélytisztelőre kondicionálnak, tehernek, elviselhetetlen nyűgnek érzi azt a szabadságot, amely őt személyisége vállalására, önálló gondolkodásra, kritikára és cselekvésre kötelezné, s helyette a karizmatikus Führer „oltalmába“, a totalitárius rend „biztonságába“ helyezi magát. Feladja személyiségét, illetve egy pszeudo-személyiséget vesz fel a fenntartás nélküli alkalmazkodás és teljes függés kötelmében, amely lehetővé teszi számára, hogy mind az alávetettség iránt jelentkező szükségletét, mind romboló tendenciáit kiélje. (Vö. E. Fromm: *Die Furcht vor der Freiheit*. Frankfurt am Main, 1966. 125–234.) Persze, lehet, kell is bírálni Fromm freudista, túlnyomórészt pszichológizáló megközelítését, amely csak a melléhelyeztettség síkján kezeli a hitlerizmus társadalmi meghatározottságát. Nincs igazuk azonban — véleményünk szerint — azoknak a szerzőknek, akik

Fromm tételét a hamis mítoszok sorába utalják. (Vö. Ancsel Éva: *A szabadság dilemmái*. Budapest, 1972. 85—86.) A Fromm leírta jelenség valós, és nem kizárólag a fasizmus világában volt megfigyelhető, hanem működési mechanizmusa mindenütt észlelhető, ahol személyiségsorvasztó, a konformizmus irányába mozgató erők hatnak. A pszichologizmus bírálata nem azonosítható bizonyos jelenségek társadalomlélektani értelmezésének elutasításával. A magunk részéről inkább azokkal értünk egyet, akik a szabadságtól való menekülésben az ember ön-elidegenedésének egyik formáját látják. (Vö. Gajo Petrović: *Marx in the Mid-twentieth Century*. New York, 1967. 119.) Ez az értelmezés csendül össze a fiatal Marx felfogásával, aki a sajtószabadságról folytatott vitában arról írt, hogy a szabadság hiánya halálos veszedelem az ember számára. Valóban, ha az embert szabad lénynek tekintjük, akkor az ontológiai státusához tartozó szabadság hiányának embersége pusztulásához kell vezetnie.

Elidegenedés és szabadság éppúgy taszítja, kizárja egymást, mint ahogy szabadság és humánium elválaszthatatlan egymástól. Az elidegenedésben ama veszedelem egyik megnyilvánulásával találjuk magunkat szemben, amelytől a fiatal Marx oly szenvedélyesen óvott, amikor harcot hirdetett a szabadság bármelyik formájának megcsorbítása ellen. Ha a szabadság autentikus hordozója és megvalósítója az emberi cselekvés, az alkotó, minden irányban nyitott praxis, akkor az az elidegenedés, amely a munka, az akció, a gondolkodás eredményét elleneséges hatalomként a dolgozó, a cselekvő, gondolkodó ember fölé helyezi, tényleg az önmaga ellentétébe csapott szabadságot, valóban a nem-szabadság egyik kifejező alakját képviseli. Akik pedig előszeretettel bizonygatják, hogy az érett Marx szándékosan felejtkezett meg az elidegenedés — általuk eretneké bélyegzett — kategóriájáról, lapozzák át *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* című, 1857—1859 között írott művét, s győződjenek meg arról, hogy e munka és az 1844-ből származó *Gazdasági-filozófiai kéziratok* között nem húzódik olyan mély szakadék, mint amilyent ők látni vélnék. Az az ellentét, amelyet a Kéziratokban mutat fel Marx az emberi emancipációval azonosított szabadság és az elidegenedés között, ott feszül a Grundrisse gondolatmenetében is. Az ember csak akkor tudja nembeliségét megvalósítani — fejtegeti e nagy fontosságú írásában Marx —, ha sokoldalúan elsajátítja mindazt, amit az emberség, az emberi munka valaha is létrehozott, ha felszabadul mind a munkamegosztásból származó, mind a politikummal összefüggő elidegenedés alól.

Ily módon, az elidegenedés kérdése körül az utóbbi évtizedben magasra csapó viták a szabadság marxista filozófiáját közvetlenül érintik. Ha a szabadság bonyolult problematikája nem tárgyalható elméleti síkon az elidegenedéssel való ellentétének boncolgatása nélkül, akkor a gyakorlat vonatkozásában ugyancsak számolni kell azzal, hogy a szabadság korlátai az elidegenedés szférájában keresendők. Ebből viszont az következik, hogy a szabadság új, magasabb szintje elérhetetlen az elidegenedés állandó visszaszorítása nélkül. Ezért tűnik figyelemre-méltónak Pavel Apostol tétele, aki a marxi kommunizmust az elidegenedés forradalmi megszüntetéséként értelmezve, azt a mai ember szabadságához vezető stratégiának fogja fel, s erre kívánja a szabadság — szocializmusban is érvényes — technológiáját, illetve praxeológiáját alapozni. (Vö. Pavel Apostol: *96 Sätze über Tod und Freiheit in Hegel's Philosophie und in unserer Zeit*. Praxis, 1971. 1—2.)

Az elidegenedés és társadalmi szabadság ellentétéről, az utóbbi birodalmáról s határaitól szólva, nem kerülhetjük meg a szükségszerűség és szabadság már érintett korrelációját. Már csak azért is szembesítenünk kell magunkat ezzel az összefüggéssel, mert egyszerűsítő értelmezésében hosszú időn át szinte uralta a marxista szemléletet. Szabadságfilozófiánk alkotó továbbfejlesztésének természetesen számot kell vetnie azzal, hogy a szabadságot felismert szükségszerűségnek tekintő spinozai—hegeli fogantatású, s az antikvitás bölcséletéből merítő felfogás pozitív szerepet töltött be mind a polgári, mind a proletár szabadságmozgalmak bizonyos szakaszaiban. Nem hunyhatunk viszont szemtől, hogy elméletileg sebezhető pontjai, valamint dogmatikus szentesítése következtében konzervatív álláspontok igazolására is elméleti fogódzót kínált. Ezek a vonások jellemzik egyébként Roger Garaudynak az ötvenes években közzétett *La liberté* (1955) című monográfiáját.

A két nagy polgári szabadságfelfogás, a Spinozáé s a Hegelé, döntő szerepet tulajdonít a megismerésnek, s ebben nyilvánvalóan a szókratészi intellektuális, az erényt a tudásból származtató etikának adózik. Ha a szabadságot csak feltárt szükségszerűségnek minősítjük (főként Hegel kontemplatív szellemében), felmerül a kérdés: mi teszi lehetővé ezt a megismerést? Hogyan alakultak ki az ember episztemológiai képességei? A válasz arra figyelmeztet bennünket, hogy a homo sapiens a munka, a cselekvés során hatolt be mind mélyebben külső környeze-

tének és benső világának titkaiba. Ez viszont azt jelenti, hogy a megismerés és a szabadság ugyanazokból a gyökerekből származik. Most már továbbgondolva ezt a kapcsolatot, megállapíthatjuk, hogy a társadalmi szükségszerűség és szabadság ugyancsak kölcsönösen feltételezi egymást. Mindkettő elválaszthatatlan az emberi cselekvéstől. Tudjuk, nincs az embertől függetlenül, rajta kívül létező és működő társadalmi törvényszerűség, szükségszerűség. A szabadság ennyiben tényleg nem független a szükségszerűségtől, ám nem korlátozható csupán felderítésre. A kitapintott szükségszerűség ugyanis nem alakul át magától szabadsággá. Tudatossá válik csupán, de nem vonul vissza, nem tűnik el. Sőt, a gnózis megszárdíthatja, igazolhatja létét és működését. Szabadság sohasem fakadhat az adott helyzet pusztá tudomásulvételéből, hanem mindig változtató cselekvés, mindig valami új alkotása. Igen, az emberi cselekvés eredőjeként kialakuló történelmi-társadalmi szükségszerűséget — a maga tendencia jellegében — fel kell tárni, hogy a *szabaddá válás folyamatának mozzanataként* lehetővé tegye a szabadság áttörésre váró határainak, kitágítandó korlátainak körvonalazását. Ahol azonban a szabadság jelen van, ott nem csupán a kezdetben, hanem gazdagodásának egész végtelen folyamatában a tetté, az alkotásé a döntő szó!

Persze, a Szabadság sehol és sohasem létezett e nagybetűs elvontságban. Mindig és mindenütt konkrét formáinak többdimenziós tagoltságában ösztönzött álmodozásra és küzdelemre. Ezek a szabadságok bonyolult, sokszor konfliktusos hierarchiákban határozzák meg közösségek és egyének helyzetét, tudatát. A szabadságfilozófiák szerzői sok energiát is fordítottak a különböző rangsorolásokból származó elsőbbségek kijelölésére, s ennek során fogalmazódtak meg mind a közösségi (nemzedék, osztály, nemzet, nemzetiség, réteg stb.) szabadság privilegizált helyét tételező, mind az egyénét abszolutizáló nézetek. Ha a marxista szerzők többsége egyetért a tekintetben, hogy a (mindig egy alany és egy objektum közötti korrelációs viszonyt jelentő) szabadság három típusban (a nembeli, a közösségi és az egyéni szabadságok válfajában) ragadható meg, nincs közös vélemény a közösségi és individuális szabadság fajsúlyát, elsőbbségét illetően. Pedig a marxi humanizmus alapátétele az emberről és szabadságról abból indul ki, hogy az egyén csak kollektivitásban lehet szabad lény. Ez egyrészt rávilágít a különböző kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportok szabadságának reális jellegére és fontosságára, másrészt nem hagy kétséget afelől, hogy — hiteles értelmezése szerint — végső soron mindig az egyén szabadságáról van szó. A közösségek szabadsága, illetve szabadságai élelesen az illető közösségek tagjainak helyzetében, jogaiban konkretizálódnak, még akkor is, ha az adott kollektivitás vagy annak intézményei valóban szabadságalanyoknak tekintendők.

A történelem tanúsága szerint a szabadság határainak kitágítását célzó törekvések mindig valamely közösség jegyében bontakoztak ki. Osztályok, rétegek, nemzetek és nemzetiségek váteszei, költői és gondolkodói fogalmazták meg a mindenkori szabadságesszenciákat, s ugyancsak kollektivitások jogaiért szenvedtek a mártírok. Nincs azonban szabad társadalom szabad egyén nélkül. Csak az a megmozdulás minősíthető autentikus szabadságharcnak, amelynek eredményei magasabb szabadságszintet tesznek az egyének számára lehetővé. Ebben az értelemben szoros junktim állapítható meg közösségi és egyéni szabadság között, ami azonban nem jelenti azt, hogy az erős egyéniség, a kivételes személyiség ne valósíthatna meg — nyilván, konfliktusok és rizikók között — az átlagosnál magasabb szabadságszintet.

E bonyolult, gyakran aszimmetrikus kapcsolódásokat vizsgálva nem szabad szem előtt téveszteni, hogy — az előbb említett összefüggésben — az egyéni szabadság sohasem következik automatikusan a közösségből. Mindenkiné önalkotó tevékenységgel, erőfeszítéssel, alkotással kell azt a maga számára kivívnia, realizálnia. Ennek hiányában az elérhető, a társadalmilag lehetséges szabadságszint alatt maradhatunk.

Az összetett képletű kortárs társadalmakban élő polivalens személyiségek többirányú kötöttségei, érdekeltségei folytán az egyéni szabadság gyakorlatilag az élvezett szabadságok szerkezetében, belső arányaiban, a szabadsághiány pedig egyik vagy másik jog nélkülözésében, illetve megcsonbitásában jelentkezik. Ezek az artikulációk változatos, bonyolult állapotokat, ugyancsak változatos, gyakran ellentmondásos szabadságtudatokat hoznak létre aszerint, hogy az egyének, de a közösségek számára is melyik szabadságnak van az adott történelmi situációban létfontosságú szerepe. Összeütőközések, átfedések és kompenzálások játékan át érvényesül az érdekek tudatosítása, a lehetőségek felmérése s főként az alkotó cselekvés a szabadság megvédésére vagy bővítésére. „Menekülések“, visszahúzódnások is lehetségesek az egyik szabadság területéről a másikra, amelyeknek során azon-

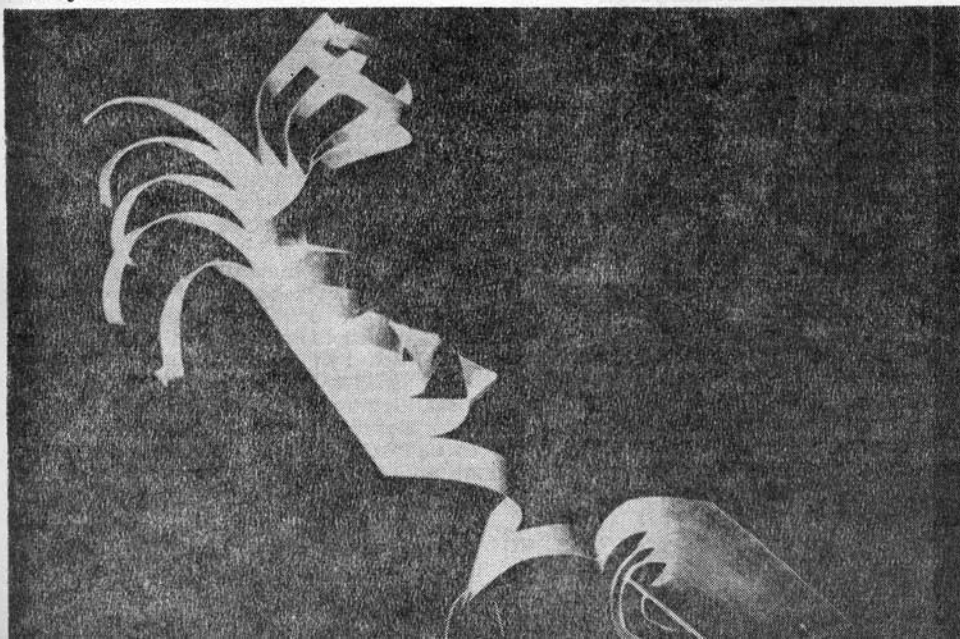
ban tere nyílik a hamis tudatok, az illúziók, a különféle manipulálás megtevő befolyásának. A korszerű marxista szabadságfilozófiára vár nemcsak az a feladat, hogy elméletileg megvilágítsa mindezeket a kombinációkat, hanem a — már említett — szabadság-praxeológia megalapozásával kell a gyakorlat síkján is a szabadeszményünknek megfelelő helyzet és szint kialakításában segítenie. Ezt az elméleti-gyakorlati törekvést pedig ama felismerésnek kell vezérelnie, hogy közösségek és egyének csak akkor szabadok, ha integrálisan, minden létfunkciójukban azoknak tekinthetik magukat. Bármelyik szabadság megcsorbítása elkerülhetetlenül káros hatást gyakorol a többiek gyakorlására, szintjére. Ezt az összefüggést közvetíti az ismert marxista tétel is, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népet elnyom. A közélet szabadsága szintén illuzórikussá válhat a magánélet szabadságát veszélyeztető — a modern elektronikus eszközöket igénybe vevő —, mindent behálózó ellenőrzés esetén. A sokoldalú ember marxista eszménye a sokoldalú szabadság feltételei között jövő.

A közösségi és egyéni szabadság konvergenciája abban jut nyilvánvaló kifejezésre, hogy az utóbbi tartalma, az önmegvalósítás nyitott folyamata csak az embertársakkal való szolidaritásban, az egyre gazdagodó személyközi kapcsolatok hálózatában teljeshet ki. Az interperszonális viszonylatok alkotják szabadságunk életető közegét — hangsúlyozza Kolakowski —, s ebben a mezőben az egyén úgy fejleszti magát egyedí, megismételhetetlen, mások számára fontos személyiséggé, hogy állandó érintkezésben van a számára ugyancsak nélkülözhetetlen, pótolhatatlan személyiségekkel. E kapcsolatok legfontosabb eleme az alkotó munka, a szocialista társadalomnak pedig létérdeke, jövőjének záloga az alkotás serkentése minden területen. Ezért is kell a szabadságot jellegzetes szervezőelvévé avatnia.

A jövő a szabadság legfőbb dimenziói közé tartozik. Az egyenlőséget a szabadsággal párosító szocializmus fejlődésének távlatában, a mindenki számára élvezhető szabadságok felé irányuló törekvésben kell számolnunk a tudományos-műszaki forradalom következményeivel. Mit hoznak a mai és holnapi műszaki mutációk az ember szabadságának? A technokrata ihletésű jövőképek nem sok figyelmet fordítanak erre a nagy kérdésre. A technokratizmus — mondhatni — alkatilag közömbös a human értékek, a szabadság iránt. Mindent a műszaki haladástól, a szinte öncélúnak tekintett gazdasági növekedéstől vár. Marx azonban már a múlt század derekán állást foglalt az öntelt technikai derűlátással szemben, és — ne feledjük — a szükségszerűség birodalmának visszaszorítását a szabadító növekedésével hozta összefüggésbe.

A harmadik évezred felé tartó emberiségnek tudatosítania kell a technikai elidegenedés, az eldologiasodás rá leselkedő új veszélyeit. Éppen a marxista szabadságfilozófia segíthet annak a felismerésében, hogy a technika haladása csak abban az esetben szolgálja szabadságát, ha a humanizáció eszközüvé válva biztosítja az élet új minőségének anyagi eszközeit. Ha — legalább közvetve — lehetővé teszi az „érzékeny emancipációját“ (Marx—Marcuse), az önmegvalósító szabad személyiség dinamikáját.

Károly Sándor: Kezdet

Szocializmus és szabadság

A betegség pontosabban diagnosztizálható, mint az egészség. A szabadság hiánya pontosabban meghatározható, mint megléte. Talán azért van ez így, gondolhatnók, mivel a rendellenesség könnyebben érzékelhető és kifejezhető, mint a rend, mert a rendellenességet a rendhez viszonyítjuk, míg a rendet önmagából és önmagában kell megértenünk. A szabadság esetében azonban nem erről van szó. Nem beszélve arról, hogy az idők folyamán azt is vitatták, melyik a természetes, a normális állapot: a szabadság hiánya-e, vagy megléte, a szabadság nem érhető meg önmagában és önmagából. Minden olyan kísérlet, amely a szabadságot „an sich” vagy „für sich” igyekezett felfogni és értelmezni, szükségszerűen kudarcot vallott.

Pedig látszatra mi sem egyszerűbb, mint a szabadságot meghatározni. A józan ész számára a szabadság azt jelenti, hogy semmi sem akadályoz szándékom és akaratom végrehajtásában. A józan ész sugalmazta az újkori társadalmi gondolkodás számos tételét és alapelvét. Hobbes filozófiai megfogalmazása a szabadságról semmiben sem különbözött a józan ész diktálta megfogalmazástól. A marxizmus kritikai, demitizáló és forradalmi szelleme tudta csak kimutatni a józan észről, hogy az nagyon is partikuláris érdekeket, sajátos érzésvilágot kifejező ész, a magántulajdonnal rendelkező polgár esze.

„A szabadság vagy teljes, vagy semmilyen” — fogalmazta meg néhány évszázaddal később az egzisztencializmus lényegében a hobbesi gondolatot. Ez a tétel is az akarat, a szándék semmi által nem korlátozott valóra váltásának lehetőségeként értelmezi a szabadságot. Még az egykor oly divatos robinzonádokban is bizonyos adottságok és feltételek korlátozták a társadalomból kiszakadt egyén akarat- és cselekvésszabadságát. A társadalomban ezek a korlátok szükségszerűen társadalmi jellegűek. Engels elemzése szerint többszörös determinációról van itt szó. Először is az egyéni akaratok és szándékok determináltak, amennyiben meghatározott életkörülmények, nevelés stb. alakítják őket. Másodsor, ezek az akaratok és szándékok mások akarataival és szándékaival kereszteződnek, és a cselekvések végeredménye éppen ezért legtöbbször nem az eleve elképzelt és akart.

A marxista társadalomfilozófiai koncepció értelmezésében az emberek társadalmi cselekvésének, a szomatlan, egymást keresztező akaratnak az eredője abba az irányba mutat, amely felé a legnagyobb erő, a nagy embercsoportok, osztályok tevékenysége mozdítja. A nagy embercsoportok, osztályok akaratát, szándékát nem pillanatnyi fellángolások, nem ötletszerű elhatározások, hanem hosszú távon ható, tartós érdekek határozzák meg és szabályozzák.

E többszörös determinációs rendszertől elszakítva, ezen kívül helyezve, a szabadság legfeljebb illúziók és ódák tárgya lehet, ám semmiképpen sem a gyakorlati társadalmi tevékenységé.

Nem új gondolat, hogy a szabadságot determináltságokhoz, korlátozó jellegű szükségszerűségekhez viszonyítva lehet csak meghatározni. Már Spinoza is vallotta, hogy a szabadság felismert szükségszerűség, és e gondolat dialektikus magva érthető módon megragadta Hegel figyelmét (jóllehet ő mást értett szükségszerűségről, mint elődje). A tétel tovább él a marxista gondolkodásban, a hasonló fogalmazás azonban nem fed azonos tartalmat. A szükségszerűség marxista fogalma a természeti és társadalmi összefüggések, törvényszerűségek, folyamatok *objektív* jellegét állítja előtérbe, s egyszersmind a szubjektum alá nem becsülhető aktív szerepét tételezi, a szubjektumét, amelyet különböző minőségében fog fel mint megismerő alanyt, mint értékelő alanyt és mint praxist folytató alanyt. Gyakran hangoztatjuk, hogy a praxis központi szerepet játszik a marxista filozófiában, hogy Gramsci nem csupán cenzorainak megtevésztésére nevezte a marxista filozófiát a praxis filozófiájának, hanem e filozófia legfontosabb jegyét fejezte ki ezzel. A marxizmus *minden* kérdésben érvényesíti a praxis szempontját. Így a marxista álláspont nyilvánvalóan a szabadsággal kapcsolatban sem elégszik meg a szükségszerűség felismerésének hangsúlyozásával, hanem a szükségszerűség felismerése alapján kifejtett *gyakorlati* tevékenységet tartja a szabadság lényegének. (Amint például vallásszociológiájában is a marxizmus, a vallás forrásairól szólva, nem csupán azt hangsúlyozza, hogy bizonyos történelmi-társadalmi feltételek között az ember nem ismeri az idegenként és ellenségesként ható társadalmi erőket, hanem azt is, és elsősorban azt, hogy nem *uralja gyakorlatilag* ezeket az erőket.

Igaz, Bacon óta tudjuk, mondjuk, hogy a tudás hatalom, ám tegyük hozzá — csupán potenciális hatalom; a tényleges hatalom társadalmi-politikai, gyakorlati, és nem elméleti jellegű.)

A marxizmus az elvont eszmék síkjáról a társadalmi-politikai gyakorlat síkjára ültette át a szabadság kérdését. Ezzel természetesen korántsem kérdőjelezte meg a szabadság eszmei és eszményi voltát. A szabadság társadalmi-politikai érték is, eszményként pedig szellemi érték is, eszmény és valóság sajátos egybefonódása, az ember társadalmi tevékenységének egyik — ilyen vagy olyan mértékben reális — dimenziója. Bizonyos doktrínékről szólva, akik arra törekedtek, hogy a szocializmusnak „magasabb rendű eszményi“ jelleget adjanak, és elhanyagolták az anyagi-gazdasági és társadalmi-politikai alapok jelentőségét, Marx felírta, hogy amolyan modern mitológiát alkottak, amelyben az istenségek az Igazság, a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség. Csak a konkrét történeti megközelítés szállíthatja alá ezeket az istenségeket a mitológiából a társadalmi élet valóságos talajára. A szabadság azonban, akárcsak társai, az egyenlőség, testvériség stb. — sajátos valóságok. Nem mérhetők közvetlenül, nem lehet mennyiségileg kifejezni a társadalomban létező szabadság, egyenlőség fokát. Nem lehet, mert eszményi jellegűek is. Ha mennyiségileg nem fejezhető ki, konkrét és reális tartalmuk van, ezt csakis társadalmi inkarnációjuk (illetve ennek tényleges lehetősége) biztosítja.

A marxizmus a szabadság kérdésében is érvényesíti elemzési módszerének fő jellegzetességét, a történelmi-konkrét megközelítést. A szabadság érdemi tárgyalása feltételezi a szabadság „lebontását“, lévén hogy a „szabadság általában“ — fikció. Tulajdonképpen nem is szabadságról, hanem szabadságokról van szó. Van társadalmi szabadság, politikai szabadság, erkölcsi szabadság, alkotói szabadság, lelkiismereti szabadság stb. Mindezen szabadságoknak ismét különböző összetevői, oldalai vannak. Ebből a szempontból például különbséget tehetünk a szabadság objektív vonatkozásai (a körülményekkel szembeni tényleges szabadság) és szubjektív vonatkozásai (a szabadság érzete) között, amelyek ha meg is felelhetnek egymásnak, nem azonos jelenségek. Továbbá mindegyik szabadság a determináción belüli választási lehetőségek skálájától függ. A két alternatíva közötti választás lehetősége is szabadság (az egzisztencialista irodalomban számos oldalt olvashatunk az öngyilkosságról mint a szabadság megnyilatkozásáról), és a nagyszámú lehetőségek közötti választás is a szabadság jele, de nyilvánvaló, hogy a kétfajta szabadság nem egyforma. Az elnyomatás közepette a forradalmi harcot választó ember szabadon jár el (a szükségszerűség felismerése alapján meghatározott módon cselekszik), jóllehet jogfosztott és üldözött, azaz nem szabad. A reális társadalmi-politikai szabadság és az egyéni szabadság bármennyire összefüggenek is, a kettő két különböző dolog. Ilyen szempontból jogos az a megállapítás (ha jól emlékszem, Balázs Sándor fejt ki részletesebben), hogy bizonyos értelemben lehet „szabad“-nak lenni nem szabad társadalomban, mint ahogy bizonyos értelemben lehet „nem szabad“-nak lenni szabad társadalomban.

Marx életművében az első és alapvető fontosságú disztinkció a szabadság kérdésében a társadalmi (emberi) szabadság és a politikai szabadság megkülönböztetése. Marx főként a hegeli jogbölcsélet bírálatában és a zsidókérdésről írott tanulmányában fejt ki ezzel kapcsolatos nézeteit.

A polgári forradalmak nagy dokumentumait (az emberi jogok nyilatkozatait, az észak-amerikai alkotmányokat) elemezve Marx kimutatja, hogy az istenségként tisztelt szabadság itt jellegzetesen polgári politikai szabadságként jelentkezik. A szabadságot olyan jogként határozzák meg, hogy az ember mindent tehesen, ami a másíknak nem árt. „Azt a határt, amelyen belül mindenki a másíkra *ártalmatlanul* mozoghat, a törvény vonja meg úgy, ahogy két szántóföld határát megvonja a sövénykaró. Az ember szabadságáról van szó mint elszigetelt, önmagába visszahúzódott monád szabadságáról... a szabadság emberi joga nem az embernek az emberrel való kapcsolatán, hanem az embernek az embertől való elkülönülésén alapul. A szabadság ennek az elkülönülésnek a *joga*, a *korlátozott*, önmagára korlátozott egyén joga. A szabadság emberi jogának gyakorlati hasznosítása a *magántulajdon* emberi joga... Nemcsak hogy az embert e jogokban nem az emberi nem lényének fogják fel, hanem ellenkezőleg, az emberi nem élete maga, a társadalom úgy jelenik meg, mint eredeti önállóságuk korlátozása.“

Ezzel a pusztán politikai emancipációval, amely a polgári forradalmak célkitűzése volt, Marx szembeállítja a teljes emberi emancipációt és szabadságot, amely csakis az elidegenedésmentes társadalomban valósulhat meg. Rousseau egyik kifejezését használva azt írja, hogy „csak ha az ember a maga force propre-jait *társadalmi* erőkként ismerte fel és szervezte meg, s ennél fogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a politikai erő alakjában, csak ak-

kor valósult meg az emberi emancipáció“. Ahogy a szocialista társadalom a kizsákmányolás felszámolásával kiszikkasztotta az elidegenedés fő forrását, és történelmi fejlődése során fokozatosan felszámolja az elidegenedés különböző formáit — ez a társadalom a marxi értelemben vett teljes emberi emancipációnak is szükségképpen előfeltétele.

Magántulajdonon alapuló, kizsákmányolásra épülő társadalomban a szabadság teljes társadalmi-emberi formája nem lehetséges. Lehetséges viszont a politikai emancipáció, azonban ez is csupán a polgári szabadságjogok elérése formájában. A politikai szabadság elemzésében Lenin a „szabadság — kinek a számára?“ szempontját érvényesítette, kimutatta a polgári demokrácia osztályjellegét, korlátait, szembeállította ezzel a szocialista forradalom szabadságesszémenyét: szabadságot a dolgozó tömegek részére. Az, hogy alapvető társadalmi és politikai egyenlőségek középette a szabadság szükségképpen az uralkodó réteg privilégiuma, nem a marxizmus felfedezése. A politikai eszmék történetéből régtől ismeretes ez az aforizma: „a csukák szabadsága — a kis halak halála.“ Már Arisztotelész is korábbi szerzőktől vette át a fabulát az egyenlőséget és szabadságot követelő nyulakról, amelyeknek az oroslán így válaszolt: ilyen követeléshez legalábbis olyan karmokra van szükség, mint az enyéim. A marxizmus a dolgozók szabadságát a szocialista forradalom győzelméhez, a dolgozók szocialista *hatalmának* a megvalósulásához kötötte.

A marxizmus klasszikusainak történelmi-konkrét elemzési módszerétől mi sem állott távolabb az elfogult egyoldalúságnál. Ha a szocialista forradalom, a kommunista eszmények távlatából erőteljesen hangsúlyozták is a polgári politikai emancipációt, a polgári demokrácia elégtelenségét, osztálykorlátait, nem kevésbé határozottan mutatták ki azt is, mily nagy haladást jelentett az a megelőző politikai állapotokhoz viszonyítva, sőt pozitív példaként állították a korabeli önkényuralmi (Marx a poroszországi, Lenin az oroszországi és Habsburg-monarchiabeli) állapotokhoz viszonyítva. (Így például a nemzeti kérdéssel foglalkozó írásaiban Lenin nem egy esetben beszél e kérdés teljes megoldásáról Svájcban vagy Svédországban.) Az is ismeretes, hogy a marxizmus, a kommunista mozgalom számára egyáltalán nem közömbös az államtípuson belül a politikai rezsim kérdése: az, hogy a polgárság osztályuralma milyen konkrét formák között valósul meg. A kommunista mozgalom természetesen mindig előnyben részesítette és támogatta a demokratikus formákat a diktatórikusakkal szemben.

A kérdés természetesen korántsem pusztán történelmi jellegű. A tőkés országok haladó erői jelenleg is széles körű harcot folytatnak a (polgári) demokratikus jogok megsértésére és megnyirbálására irányuló törekvésekkel, a monopolista körök diktatúra-tendenciáival szemben. A számos tőkés állam alkotmányában lefektetett emberi jogok is tartalmaznak olyan elemeket, amelyek társadalmi-politikai értékekké teszik őket, és a tömegek gyakran éppen azért harcolnak, hogy az alkotmányban megfogalmazott szabadságjogok tiszteletben tartására és elmélyítésére kényszerítsék az uralkodó köröket.

Lényegében arról van szó, hogy Hegel megsejtése, miszerint a világtörténelem a szabadság kifejlődésének, mind nagyobb mértékű megvalósulásának a folyamata — eltekintve itt a hegeli filozófiában reáarakódó idealista misztifikálástól —, zseniális felismerés, amelyet a történelem tényleges menete igazol. A szabadság e történelmi fejlődésében a polgári emancipáció szükségszerű és átugorhatatlan szakasz. A szocialista és kommunista rendszer ezt a szakaszt természetesen meghaladja, de vívmányaitól el nem tekinthet, viszonya hozzá a hegeli—marxi „aufheben“, a megőrizve-túlhaladás. A szocialista demokráciának a polgári demokráciával való szembeállítása tudományosan és történelmileg feltétlenül jogos ennek a „megőrizve-túlhaladásnak“ a perspektívájából, de hamis és káros, valahányszor a „terméketlen tagadás“ álláspontjáról történik. Szocialista demokráciák és polgári demokráciák többek között éppen ezért fogadhatják el egyaránt az ENSZ emberi jogokról szóló nyilatkozatát. Nem elvont elméleti, hanem nagyon is gyakorlati kérdések ezek azokban a szocialista országokban, amelyekben a múltban — meghatározott történelmi körülmények folytán — polgári demokrácia nem létezett, vagy nem teljesíthette ki vívmányait. Amint bizonyos esetekben a szocialista forradalomnak kell „menet közben“ megoldania a polgári demokratikus forradalom kiteljesítésének a feladatait is, hasonlóképpen a szocialista demokráciának kell biztosítania — természetesen merőben különböző társadalmi-politikai struktúrákban, és ebből következően magasabb szinten, lényegivé változtatva itt, ami amott többnyire formai — az említett szabadságjogokat. A szocializmusnak alapvetően mások a célkitűzései, mint a polgári demokráciának, hiszen előbbi a dolgozók hatalmát testesíti meg, utóbbi a kizsákmányolókat — ám nem valósít-

natja meg célkitűzéseit, ha nem érvényesíti magasabb fokon azokat az emberi jogokat, amelyek első megfogalmazásban (ha korlátolt formában is) a polgári demokrácia eszményeiként jelentkeztek. Napjainkban, a szocializmus és a kapitalizmus világtörténelmi versengésének, a tőkés országok baloldali tömegei, a „harmadik világ” számos népe szocializmus felé vonzódásának körülményei között ez utóbbiak aszerint is alakítják opcióikat, hogy milyen konkrét eredményeket ért el a szocializmus ott, ahol már megvalósult, mennyiben bizonyul magasabb rendűnek nem csupán gazdaságilag, hanem elsősorban a demokrácia, az emberi szabadságjogok, a társadalmi méltányosság, az élet minősége szempontjából.

Amikor a szocialista forradalom és építés tapasztalatai alapján a Román Kommunista Párt kidolgozta a *sokoldalúan* fejlett szocialista társadalom elméleti modelljét, nem utolsósorban éppen ezekre a tényezőkre volt tekintettel. A párt programjában — így ideológiai programjában is — előtérben áll a szocialista méltányosság érvényesítése, a szocialista társadalmi viszonyok tökéletesítése. A marxi elveknek megfelelően a mi koncepciónkban a szabadság nem az emberek egymástól monádokként való elszigetelődése révén, hanem az *emberiesült* társadalomban valósul meg. „Csak a másokkal való közösségben kapja meg mindegyik egyén az eszközöket ahhoz — írta Marx és Engels —, hogy hajlamait minden irányba kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság. A közösség eddigi pótlékaiiban... a személyes szabadság csakis az uralkodó osztály viszonyai között fejlődött ~~egyének~~ számára létezett és csak annyiban, amennyiben ennek az osztálynak az egyénei voltak... A valóságos közösségben az egyének társulásukban és társulásuk által egyúttal szabadságukat is elnyerik.” A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom éppen az ilyen valóságos közösség megteremtését célozza.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom gazdasági, társadalmi-politikai és ideológiai programjának kidolgozásában pártunk abból a marxi megállapításból indult ki, hogy a szocializmus megteremtése a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába vezet, abban az értelemben, hogy tág lehetőségek nyílnak a társadalmi viszonyok *tudatos* — az egységes szocialista közösség alapvető érdekeit és a társadalmi fejlődéstörvények tendenciáit szem előtt tartó — alakítására. A szocializmus nemzetközi és hazai tapasztalatai egyaránt bizonyítják, hogy ezzel a szabadsággal élni kell tudni, hogy a társadalom politikai vezetésétől függ nemcsak a szocializmus megvalósítása, hanem az is, hogy hogyan gazdálkodik a szocializmus nyújtotta történelmi eséllyel. A szocialista forradalom feladata — a marxi—lenini koncepció szerint — nem csupán a régi rend lerombolása, hanem az építés is, és ez utóbbi a fontosabb és nehezebb is egyben. A szabadságot illetően a feladat nem csupán a dolgozók szabadságát akadályozó korlátok félreállítására, hanem e szabadságot biztosító és érvényesítő leghatékonyabb keretek megteremtése. A nem oly távoli múlt tapasztalatai alapján tudjuk, hogy ennek az elvnek a háttérbe szorítása vagy éppenséggel eltorzítása mily súlyos károkat okozott a szocializmusnak. Többek között e tapasztalatok alapján tette Nicolae Ceaușescu elvtárs a következő programerejű kijelentést, teljes összhangban a szocializmus alapvető eszményeivel: „Még jobban fejleszteniünk kell szocialista demokráciánkat. Sok lépést tettünk előre ebben az irányban, s még sok lépést kell megtennünk. El kell jutnunk oda, hogy az ember teljesen szabadnak, önmaga gazdájának érezze magát... A szocializmusnak olyan feltételeket kell megteremténie, hogy az ember — a termelőeszközök gazdája, az összes anyagi és szellemi értékek létrehozója — valóban a figyelem középpontjában álljon, a legfőbb szerepet töltsse be a társadalomban, háborítatlanul élvezze az igazi szocialista demokrácia szabadságjogait — mert ez az alapfeltétele az emberi személyiség teljes kibontakozásának. Ez jelenti lényegében a szocializmust, amiért harcoltunk, amelyet létrehoztunk és kiteljesítettünk Romániában.”

Pártunk felfogásában a szocialista demokráciának lehetővé kell tennie, elő kell mozdítania a dolgozó tömegek állásfoglalását, szabad véleménynyilvánítását és — ami a legfontosabb — *tényleges* bekapcsolódásukat a különböző szintű döntések meghozatalába és azok végrehajtásába. A szocialista demokráciát nem adják és nem kapják, hanem *csinálják*; a szocializmus, lényege szerint, nem csupán azt feltételezi, hogy demokrácia legyen a nép *számára*, hanem azt is, hogy maga a nép *csinálja* ezt a demokráciát.

Ez a konkrét politikai tartalma annak a fentebb idézett tételnek, miszerint a szabadság a szükségszerűség felismerése és — e felismerés alapján — a *gyakorlati cselekvés*. Így jött el a szabadság hazánk számára harminc esztendővel ezelőtt, így növekedett, csakis így teljesezhet ki a jövőben.

A FÉNY ÜTEME

Emlékszel a fény ütemére az éjszaka húrján?
Oly rég vágytunk teutánad, Szabadság,
míg ujjaink végighúztuk, mint holmi gitáron,
a léckerítésen ...
S mindenik húrja e szót
énekelte: Kenyér,
és: Béke,
Szabadság!

Midőn felemeltük kezünket,
minden ujjunk hegyén egy-egy csillag világolt,
és a sötét meg az erdők,
a szürkék, a rejtve kesergők,
egyszerre fényleni kezdtek.

Midőn kinyitottuk szemünket,
az éjbe alig láhattuk az arcunk,
és első csókunk nemegyszer
a végső is volt
a tüskés drótkerítés közt.

Emlékszel a fény ütemére, a nyárra,
midőn a fasiszta éj — az utolsó —
hareba, rohamra küldte az osztályt,
és mi kigyúltunk, lelkesen: várva
a dolgozók hősi hadára? ...

Emlékszel a fény ütemére az éjszaka húrján?
Mint parton, úgy álltunk a járda kövén.
Ott voltunk, te meg én,
s ott voltak ők is, az ország
annyi nem ismert árboca, nagy fák,
és mind
égő reménnyel fellobogózva
jöttek elődbe, Szabadság!

KISS JENŐ fordítása

SZILÁGYI DOMOKOS

ŰRHAJÓSOK

Csak hálósák ugyan, de űrhajóshacukának is beillenek,
s bár viselője héthónapos csupán, a hasonlathoz bőven elég
e kor, e szép kor, melyben a gőgieselés a legillőbb ige —
űrhajós-hálósákban indul fiam az álmok csillagködeibe.

S itt újra szimbólumokba botlom, mint akármerre, ha elindulok.
Mert szimbólikus minden rügy és minden rakéta, jelképesek a
hernyótalpas traktorok,
a neonhomlokú mozik, melyek láttán az embernek mozi-lakni-kedve
támad,

szimbólikusak az emelőrudak, a nikkelezett gyermekágyak —

minden többet jelent, mint ami; a jelen jövővel vemhes,
s ez ad erőt mindannyiunknak a sietséghez s a türelemhez.

Csak hálózásak ugyan, de úrhajóshacukának is beillenék,
amelyben fiam alszik, a kezeslábas, villámzárás öltözék.
Húsz év múlva talán a Marsról fog lesajnálni engem s a többi
leendő öreget
— mert igazukat ritkán tudják elnézéssel párosítani a csipájuk-nyitó
gyerekek —,

de fő, hogy igazuk volt, van s lesz.

— Gyerünk tovább, világ, gyerünk
tovább, fiam,

pipáld le apádat, füttyölj rá, aki istene van,
ami nekem sok, neked közel se legyen elég —
és ez lesz életemben a legboldogabb vereség.

IOAN ALEXANDRU

ERDÉLY

Erdő erdő hátán Erdély
Erdeiben. Élj szerencsével
Közöttük szülőfölded szavával
A helyen ahol örködnöd kell a forró nagyidőben.

A dombokon most az emberek
Szürethez látnak. Nagy kosarakba gyűjtik
A fürtöket és életük történeteiről napjairól
Éjszakáiról és óráiról mesélnek.
Nagy semmiségeket mondanak
Ez az ő életük sava-borsa
Hagyják sodortatni maguk az égaljról
Csorgó vizektől előntve fénybe vontan
Megnyugodva az alkonyat szélén
A szabadságban. A világ csupán
A falu küszöbe amelyet illedelemmel
Átléphetsz hogy összegyűjtsd a türelem
Harmatát hogy árnyékot ácsolj a napfényben
Hogy alászállj falud sorsába és váraozz.
Éber lesen váraozzik a szél a pásztori
Útkereszteződéseknél. A nyugvó föld
A hajnalt várja. Váraozzik a tó és a hazátlan
Sas: hogy az ember megtörje régi
Fogadalmát és keljen útra.
A domb útja a terhektől koptatott út
Erdély falvai között.
S a béke magva a levegőég
Termékenysége bölesőben sírdomb fölött
Ahova odalopakodhatsz váraozni
Ahol föllobbanthatsz a vér nyomaikat és virrasztva
Váraozva töprenghetsz.
A falvak kimennek a mezőre és a mezőről
A mindenségbe ereszkednek és ilyenformán
Az utak távolában gondolják maguk.

A száraz búzát már rég behordták
Szőnyegre terítve kiválogatták
Az árnyas réten és a malmok
Elkezdik őszi meséjüket.
Fehér törölközőben meg is jelentek már
Az első kenyerek az ünnepi asztalon.
A fény most jó mint a forrásvíz
És nem nehéz eljutnod a rokonsághoz
S időnként hírt küldened a távolból
Hogy úton vagy és hamarosan
Megérkezel az erdőn át.
Az ég mindég közel van s védelmező
Az éj tele szárnyuhogással
Amelyek búcsút vesznek
S csivogva szállanak el a csillagok alatt.
Mostantól nem vész el már az ember
A túlságos messzeségekbe. Minden kimondhatatlanul
Beszédessé vált a dombokon
Elcsitult a lángingű
Lepkék villózása.

Hogyan múltatták az időt errefelé
Költőink türelmesen az örökkévalóságban
A fáradozás ruhájában híven a szóhoz
S a nép reményeihez?
Coşbuc szerzetesi arcával a falu
Törzsének ága zsenge gyökereit
A vizek mellett futtatva s teremtve időben.
És Goga követte őt békével s az imakönyvben
Az ősök árnyaiba ütközött.
Amint lép a várakozás szelleme
Áhítattal szökken szárba a lilium és
Ugyanazon szelíd mormolással várják az emberek
Szívünk nappali estecsillagát.
Keskeny ösvényeken apró hegyi lovak
Viszik a völgyek kódét szétszorni odafönn
És a keresztutaknál már megtalálták
A jerkebárány éjszakai énekét.
Egy embert errefelé szenvedésbe
Törték. A gödényekkel járt erre
Es ismerik őt a varakozástól kiegészített dombok
Az égalj alatt. Kimúlt bárány hazája
A pástor oszlopain.

Ha bár a magvakat ismerhetnénk eléggé
Uralnánk legalább ez égi harmatot
Szépen virágzanának a szép új rózsanéppel
Anyácskám mifelénk a nyitott ablakok.

Legyen hazád küszöböd anyanyelved ajtód
A méhrajzások kapujában amikor
A tölgyek koronái virágba szakadnak
Legyen szabad utad mely az asztalon álló
Lámpához vezet és élj
Örködve titokban a teied mellett.

JANCSIK PÁL fordítása

A REGGELI HATOSSAL

egyik kötelességüinktől
a másik kötelességig
nincsenek ünnepnapjaink
azokat csak kitalálták
s titkon megszervezték nekünk
költészes ajándékokkal
évezrede a Holnapba
nézelődünk de sohasem
jeleztük ünnepnapjaink
mert nincsenek ünnepnapok
nem voltak ünnepnapjaink
csak véres csatáink voltak
két véres köldökvágás közt
csak épp szabadnapot kértünk
hogy megkeresztelhessük vagy
elsirathassuk mieink
hisz' nincsenek ünnepnapok
csupán megőriztük nyelvünk
anyára ütő gesztusát:
a fogak közti vacogást
csak leolvastunk magunkról
járványok idején egy-egy
kolerát vérbetegséget
csak megvédtük vetésünket
kiváncsi seregélyektől
csak feltaláltuk a betűt
hogy a föld másik oldalán
belenézzenek lelkünkbe
és süthessenek kenyeret
nincsenek ünnepnapjaink
csupán visszautasítunk
egy életmódot egy halált
egy reánk nem illő inget
s így nincsenek ünnepeink
csak kihegyezünk egy botot
kiszúrni véle az eget
s mert megy: kiküldünk valakit
a Tejút-elágazáshoz
hogy sütő melegünk legyen
nincsenek ünnepnapjaink
csak kongresszusokra gyűlünk
kibeszélgetni önmagunk
csak épp megoldjuk a törté-
nelem házfeladatát
újabb harminc esztendőre
csak összeülünk Marx és Lenin
kimért munkatempójában
megisszuk hétfő csütörtök
március vagy augusztus
forró feketekávéját
és a reggeli hatossal
elindulunk a forradalomba

Togliatti

Palmiro Togliatti a történelemformáló személyiségeknek ahhoz a kategóriájához tartozik, akiknek méreteit felnagytítja a múlt idő: a történelmi távlat nem kisebbiti, hanem fokozza jelentőségüket. Az évtizedek során növekedik mint ember és forradalmár egyaránt, és az örökkévalóság fogja csak véglegesíteni igazi méreteit „tel qui en lui même l'éternité le change“ (Stéphane Mallarmé).

Palmiro Togliatti 1893. március 26-án született Genovában. Gimnáziumi tanulmányait a szardíniai Sassi városában végezte, majd 1915-ben a torinói egyetem jogi fakultásán szerzett oklevelet. Mint egyetemi hallgató ismerkedett meg Antonio Gramscival, a nagy marxista gondolkodóval és politikussal, akihez mély barátság fűzte, s már fiatalon bekapcsolódott az olaszországi forradalmi mozgalomba; forradalmi inaskodásának színhelye Torino, a nagy ipari központ volt. Gramsci oldalán Togliatti csatlakozott az ifjú szocialisták csoportjához, 1914-ben tagja lett a Szocialista Pártnak, amelyben később a Torinói Tagozat titkárának tisztségét viselte. Már ekkor megkezdte tevékenységét a szocialista sajtóban, különösképpen a *Grido del Popolo* című hetilapban és az *Avantiban*, amelyekben számos figyelemreméltó cikke jelent meg.

1919-ben Gramscival együtt Togliatti is részt vesz az *Ordine Nuovo* című lap alapításában, amely mint marxista orgánium a leghaladóbb eszméket propagálta, s egyben szellemi központja volt a gyári tanácsok forradalmi mozgalmának és a torinói forradalmároknak. Az *Ordine Nuovo* a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követő fellendülés idején az olasz munkásmozgalom tapasztalatait a marxi—lenini tanítás fényében elemezte s terjesztette a nemzetközi munkásmozgalom soraiban. Így válhatott munkatársainak csoportja az 1921. január 21-én, a livornói kongresszuson megalakult Olasz Kommunista Párt magvává. „Palmiro Togliatti nagymértékben hozzájárult, a Gramsci kezdeményezte törekvések jegyében, az Olasz Kommunista Párt megteremtéséhez és a súlyos körülmények ellenére aktív erővé történő átalakításához“ — írja Luigi Longo. (*Il Partito di Togliatti*. L'Unità, 1973. március 25.)

1922 márciusában a párt római kongresszusa Togliattit a központi bizottság tagjává választja, a következő évben pedig tagja lesz a végrehajtó bizottságnak. Gramsci oldalán már ekkor kimagasló szerepet játszik a párt életében és politikájában. Amikor Olaszországban hatalomra jutott a Mussolini-féle fasizmus, Togliatti teljes erejével küzdött a fasiszta politika, valamint a kommunisták és a demokrátaik ellen merényleteket szervező és a munkásszervezetek székhelyeit támadó fasiszta bandák ellen.

Amikor Antonio Gramscit a fasiszták letartóztatják, Togliatti áll a párt élére, 1927-től pedig az Olasz Kommunista Párt főtitkára. 1926 novemberében a fasiszta kormány törvényen kívül helyezi a pártot, betiltja tevékenységét, és megakadályozza a pártsajtó megjelenését. A fasiszta rendőség két ízben is letartóztatja Togliattit, de sikerül megszöknie és külföldre emigrálnia. Togliatti, aki az illegálitás idején Ercoli néven szerepelt, a fasiszta diktatúra nehéz körülményei között, az illegálitása szorított párt tevékenységének korlátjait leküzdve mindent megtejt a párt erősítéséért mind otthon, mind külföldön. Gondoskodott arról, hogy biztosítsa a párt szoros kapcsolatát a proletariátussal, a dolgozó tömegekkel, valamint az antifasiszta értelmiségiekkel, és igyekezett a pártvezetést a felmerülő problémák színvonalára emelni. Togliatti e szakaszban kifejtett tevékenységéről szólva, Luigi Longo megállapítja: „Éppen Togliatti vezetői tevékenysége [...] tette lehetővé, hogy a párt elkerülje a nagy munkás- és kommunista mozgalomtól való elszigetelődés veszélyét, megőrizze önálló akcióképességét, s legyőzze a bonyolult és nehéz munkakörülmények okozta akadályokat. Ez a magyarázata annak, hogy pártunk — melyet erőssé tett ez a hagyomány, nevelés és tapasztalat — már a fasiszta háború legelejétől helyt tudott állni az ország határain belül az új harc körülmények között [...], egységes akciójával döntő szerepet játszott a fasizmus és a náci megszállás elleni fegyveres ellenállás előkészítésében, megszervezésében, vezetésében, győzelemre vitte a nemzeti felkelést, amely felszabadította Olaszországot a náci és a fasiszta elnyomás alól, s egyben megnyitotta népünk életének új, köztársasági-demokratikus szakaszát.“ (*L'Unità*, i. sz.)

Togliatti elméleti és gyakorlati síkon egyaránt leleplezte a fasizmus eredetét és lényegét, s kimutatta azt, hogy „egyrészt a fasizmus egyik alapvető vonása a végletekig vitt reakciós rendszer; másrészt viszont nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fasizmus e jellemvonásai Olaszország sajátos gazdasági és osztályviszonyaiból fakadnak... A fasizmus másik fontos jellemvonása, reakciós lényegén kívül, hogy eredete és fejlődése szorosan kapcsolja az osztályviszonyok egy bizonyos képződményéhez, s ezzel az állításunkkal nem csupán a modern társadalom két nagy antagonista osztályára — a burzsoáziára és a proletariátusra — célzunk, hanem e két alapvető osztály kapcsolataira is a közöttük elhelyezkedő és velük kölcsönösen érintkező átmeneti osztályokkal.“ (Palmiro Togliatti: *Scrieri alese*. București, 1973.)*

1924-től Palmiro Togliatti a III. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, 1928 és 1943 között pedig a Kommunista Internacionálé elnökségének is tagja volt. 1935 és 1943 között a III. Internacionálé titkáranak a funkcióját is betöltötte.

Európa ezen tragikus és viszontagságos éveiben Palmiro Togliatti kiemelkedő szerepet játszott a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban. E szakaszban keletkezett munkái közül a Kommunista Internacionálé 1935-ben megtartott, VII. kongresszusának jelentésében — *Új világháború előkészítése az imperialisták által és a Kommunista Internacionálé feladatai* — a Németország, Olaszország és Japán részéről fenyegető új háborús agresszió veszélyére figyelmeztetett, s kiadta a béke-harc jelszavát, megállapítván, hogy lehetségesek új antifasiszta nemzetközi szövetségek. Ez pedig új irányvételt igényelt: a demokratikus és fasizmusellenes arc-vonal kialakítását, az európai biztonság politikáját a fasizmus ellen. Togliatti rámutatott arra, hogy „a háború és a háborúellenes harc problémáinak tanulmányozásában kongresszusunk feladata nem az, hogy megismételjük, amit a VI. Világkongresszus mondott és tett, hanem az, hogy felfedjük és a legnagyobb gondossággal elemezzünk a nemzetközi helyzetben, az osztályok és az államok közötti kapcsolatokban jelentkező minden új elemet, mindent, ami meghatározhatja a fenyegető háború jellegét, és hogy levonjuk a feladataink megállapításához és perspektíváink feltárásához szükséges minden következtetést.“ (50.)

Az Internacionálé nevében a következő felhívást intézte a néptömegekhez: „Egyesítsük erőnket! Harcoljunk együttesen a békéért! A béke megvédéséért és megőrzéséért szervezzük meg minden erő egységfrontját!”

E jelentés tartalmából, valamint más, ekkoriban keletkezett munkákból kilálglik a Togliatti által „differenciált elemzésnek“ nevezett eredeti módszer ama sajátos vonása, amely szerint nem elégséges a kapitalizmus, az imperializmus, a fasizmus általános meghatározása, hanem át kell térni ezen valóságok specifikus, konkrét megnyilatkozási formáinak egyénített jellemzésére, hogy ily módon lehetővé váljék a saját politikai vonal kidolgozása.

A spanyol polgárháború idején (1936—1939) Togliatti — akárcsak Luigi Longo — egyik szervezője volt a spanyol nép segítségére siető nemzetközi brigádoknak. Már 1936-ban megírta *A spanyol forradalom jellemvonásai* című tanulmányát, amelyben megállapítja, hogy „a spanyol forradalom mint a világméretekben kibontakozó antifasiszta harc alkotórésze legszélesebb társadalmi bázissal rendelkező forradalom. Népi forradalom. Nemzeti forradalom. Antifasiszta forradalom.“ (119.)

A különböző társadalmi erők összetalálkozása a spanyolországi antifasiszta harcban nemzeti és népi jellegűt adott e küzdelemnek, s megvetette egy új típusú demokrácia alapjait. „Ezen új demokratikus köztársaság jellemző vonása — állapítja meg Togliatti —, hogy a nép ellen lázadó fasizmust a nép fegyveresen tiporja szét... Ha a népek sikerül győznie, e köztársaságban a fasizmus már nem használhatja fel a polgári demokráciát és az általa biztosított jogokat a demokrácia megsemmisítésére s egy olyan rendszer hatalomra juttatására, amely a népet megfosztja jogaitól. Másodsorban, ez a köztársaság megsemmisíti a fasizmus anyagi alapját... Harmadsorban, lehetetlen, hogy az új típusú demokrácia a nép győzelme esetén ne forduljon szembe a maradi szellem minden formájával. A további fejlődéshez szükséges minden előfeltétel birtokában van. Biztosítéka a spanyolországi munkások minden későbbi gazdasági és politikai vívmányának.“ (132.)

1945-ben Togliatti visszatér e kérdésre, hangsúlyozza a spanyolországi polgárháború és forradalom jelentőségét a fasizmus elleni harcban: „Ha igaz az, hogy 1939 után Spanyolország fölött eluralkodott a sírok és a börtönök gyászos csendje, nem kevésbé igaz az sem, hogy csak a harctér változott meg, s nem a harci feladatok... Ha ez az első bástya harc nélkül esett volna el, a világ s ennek folytán országunk sorsa is másként alakult volna. Ezen a harctéren ismertük meg

* A lapszámmal jelölt további, idézetek ebből a kötetből valók.

barátainkat és ellenségeinket, ismertük fel a veszélyt és minden őszinte demokráta közös feladatát, e harcra született meg az antifasiszta egység mint valószínűség, mint a népek, a társadalmi osztályok, a pártok és a világosan látó államférfiak iskolája.” (P. Togliatti: *L'Esperienza di Spagna*. Risorgimento, 1945. május.) A háború idején Togliatti széles körű antifasiszta propagandát fejtett ki, a fasiszmus által elnyomott népeket és a hitleristák megszállta országok kommunisztáit harcra mozgósította a megszállók ellen. A moszkvai rádió útján gyakran fordult az olaszokhoz, egységre és kitartásra buzdítva őket az antifasiszta harcban.

1944 márciusában tizennyolc évi emigráció után Palmiro Togliatti visszatért Olaszországba. Kézzel ez után Salernóban, a nápolyi kommunista szervezetben előadást tartott *A kommunisták nemzeti egységpolitikája* címen, amelyben mélyen elemezte az Olaszországban előálló új helyzetet, kijelölte a munkásosztály és a kommunista párt alapvető feladatait a többi baloldali erővel szövetségben.

Ezen előadása alapján beszélnék a „salernói fordulat”-ról, mivel Togliatti a nemzetközi helyzetben, a kommunista és munkásmozgalomban, valamint az Olaszországban bekövetkezett átalakulásokból kiindulva, ott vetette fel első ízben az „új párt” fogalmát, hangsúlyozva a „folytonosság és megújulás” kapcsolatát, vagyis azt, hogy a pártnak, szervezeti formái megújítása révén, „tömegpárttá kell válnia”. Ebben az értelemben szögezte le egy nagy tömegpárt szükségességét, amelynek alapja a munkásosztály; ehhez csatlakoznak az élenjáró értelmiség s a parasztság legjobb elemei, hogy ily módon minden erő, minden képesség egyesüljön a nagy munkástömegek, a dolgozók vezetésére az Olaszország felszabadítására és újjáépítésére irányuló harcban.

Olaszország jövőjéről szólva, Togliatti többek között ezt mondta: „Demokratikus Olaszországot akarunk, de olyan erős demokráciát, amely elsöpri a fasiszmus minden maradványát, és nem engedi, hogy újraéledjen sem a régi, sem más formában. Mint kommunista párt, mint a munkásosztály pártja bátran követeljük azt a jogot, hogy részt vegyünk az új Olaszország felépítésében, tudatában lévén annak, hogy ha nem követelnénk, és nem volnánk képesek e feladatot teljesíteni ma és holnap. Olaszországot nem lehetne újjáépíteni, és veszélyekkel fenyegető jövő állna előtte. Felszólítunk minden becsületet olaszt, mindenkit, aki megszenvedti a helyzetet, amelybe Olaszország jutott, mindenkit, aki minél előbb véget kíván vetni ezeknek az állapotoknak, hogy csatlakozzék a demokratikus, antifasiszta és nemzeti erők arcvonalához. felszólítunk mindenkit arra a rendkívül nehéz harcra, amely jelenleg az országnak az idegen megszállás alóli felszabadításáért folyik, továbbá az újjáépítés megkezdésére és kibontakoztatására, mielőtt az lehetővé válik. Ily módon, elvtársak, politikánk nemzeti politika, egységpolitika.” (139.)

Togliatti születésének nyolcvanadik évfordulóján Luigi Longo emlékeztetett arra, hogy „a salernói fordulat [...] a megszállott Olaszországban elősegítette, hogy nagymértékben kifejlősszük egységes kapcsolatainkat más antifasiszta erőkkel, a mienktől eltérő irányulástú partizán alakulatokkal. Egyszerűen döntően hozzájárult az egységes összefogás fejlődéséhez a náci és a fasiszták elleni fegyveres harc alapján, kedvezett pártunk befolyása növekedésének az Ellenállásban. Az Olasz Kommunista Párt fajsúlyának növekedése az ellenállási harcban megerősítette és növelte a »salernói politika« tekintélyét, ami később érezte a hatását a magas szintű kapcsolatok keretében, a kommunisták súlyának és befolyásának növekedésében...” (*L'Unità*. i. sz.)

Említésre méltó e vonatkozásban, hogy a háború végén az Olasz Kommunista Párt taglétszáma nagymértékben megnövekedett. Így például a párt V. kongresszusának idején, 1946-ban, a kommunisták száma egymillió-kétszázhetvenezer volt. Mint Togliatti előrelátta, a párt új fejlődési szakaszába lépett, mindinkább tömegpárttá vált, amely sikeresen vezeti a tömegeket új győzelmek felé.

Az olasz munkásmozgalom és az olasz nép történetének egyik alapvető mozzanata a fasiszmissal szembeni ellenállás, amely a hitlerista megszállók elleni partizánháborúban érte el csúcspontját. Palmiro Togliatti és Luigi Longo volt annak az olasz Ellenállásnak a fő kezdeményezője és vezetője, amelyből a köztársaság és Olaszország jelenkori történelme keletkezett.

Az ellenállás jelentőségéről szólva, Togliatti az Olasz Kommunista Párt VIII. kongresszusán hangsúlyozta, hogy „a lényegi kérdésekben, vagyis a szabadság, a demokrácia és a szocializmus kérdéseiben, a politikai harcot országunkban mind gyakorlatilag, mind az öntudatos tömegek gondolkodásában az a nagy nemzeti tapasztalat hatja át, amelyre az antifasiszta ellenállás és a felszabadító háború idején tettünk szert... Az Ellenállást és az antifasiszta harcot a munkásosztály és kommunista pártja szervezte és vezette. A munkásosztály, a dolgozó tömegek és kivétel nélkül szocialista ihletésű pártjaik állottak a felszabadító háború élén,

s a fasizmus legyőzése után lerakták a jelenlegi demokratikus rendszer történelmi és politikai alapjait.“ (248—249.)

A második világháború utáni új helyzetben Palmiro Togliatti a kommunista párt élén sokoldalú és kitartó tevékenységet fejtett ki Olaszország politikai, strukturális és gazdasági átalakításáért, a parlamenti rendszer megvalósításáért, a demokratikus szabadságjogok biztosításáért, a fasizmus gyökeres kiirtásáért, a gazdasági struktúrák haladó jellegű átalakításáért. Később, a párt X. kongresszusán, Togliatti rámutatott arra, hogy a javasolt intézkedések általános stratégiai célkitűzése egy olyan haladó demokratikus rendszer megteremtése volt, amely napirendre tűzi a gazdasági és társadalmi szerkezet komplex reformját, ugyanakkor a munkásosztály szervezett erőit állítja az ország élére. Számos beszéde az Alkotmányozó Gyűlésben és a parlamentben, személyes részvétele az olasz alkotmány kidolgozásában egy demokratikus államrend felépítéséért folytatott fáradhatatlan tevékenységéről, szervezőképességéről, éleslátásáról, az olasz nemzet előtt álló nagy kérdések megoldásához való személyes hozzájárulásáról tanúskodnak.

Olaszország demokratikus életének egyik nagy jelentőségű eseménye volt az új alkotmány elfogadása. Az alkotmánytervezet megvitatásakor Togliatti hangsúlyozta, hogy „a felelősség problémája mellett rögtön felmerül a jövőt illető biztosítékok kérdése is. Azt akarjuk, hogy soha többé ne ismétlődhessek meg, ami történt. Nem akarunk ismét többé-kevésbé nyílt, többé-kevésbé nyilvánvaló játékszereit lenni olyan csoportoknak, amelyek kényük-kedvük szerint akarnak rendelkezni az olasz politikai élettel, mivel kezükben összpontosulnak az ország gazdasági kincsei, ahogyan az a múltban megtörtént. A jövőben ezt ki akarjuk küszöbölni. E célból követelünk alkotmányi biztosítékokat. E célból [...] nem fasiszta alkotmányt, hanem antifasiszta alkotmányt akarunk. Az általunk kidolgozott alkotmánynak azért adjuk ezt az elnevezést, hogy nyilvánvalóvá váljék: az alkotmánynak általános tartalmával és konkrét előirányzataival szavatolnia kell, hogy nem történhet meg többé az, ami egyszer megtörtént; a szabadságeszményeket többé nem dobhatják félre, azt a demokratikus jogi és alkotmányos rendet, melynek most rakjuk le alapjait, senki sem rombolhatja le. Azonban mindennek egyedüli reális és komoly biztosítéka az, hogy az állam élére új, demokratikus és már természetüknél fogva újító erők kerüljenek, s ott meg is maradjanak. Ezek pedig, tisztelt uraim, a munkásérők. Úgy hiszem, hogy ez az egyetlen konkrét módja annak, ahogy új alkotmányunk kérdése felvethető... Először is, szeretném leszögezni ez indokoltan előkészítő jellegűnek minősített vita keretében, hogy melyek azok a lényeges jogok, amelyeket az alkotmánynak biztosítania kell az olasz nép számára; ezektől nem lehet eltekinteni, biztosítanunk vagy helyre kell állítanunk őket, ha el akarjuk érni azt a fő célt, amelynek meghatározására törekedtem. Azt hiszem, hogy a jogok három kategóriájáról beszélhetünk: az első a szabadság és a népi szuverenitás tiszteletben tartása; a második a nemzet politikai és erkölcsi egysége; a harmadik az új vezetőosztály élrekerülésétől függő társadalmi haladás... Az itt megjelölt követelmények nem átmeneti jellegűek, hanem állandó és konkrét, a jelenlegi történelmi helyzetnek megfelelő követelmények.“ (158—160.)

Az Olasz Kommunista Párt VIII. kongresszusán Togliatti azt a véleményét fejezte ki, hogy a munkásosztály legnagyobb vívmánya a köztársasági alkotmány, majd 1958-ban visszatérve az alkotmány jelentőségére, megállapította, hogy nem alaptalan az az állítás, miszerint a köztársasági alkotmány, bár különbözik a szocialista típusú alkotmányoktól mind társadalmi tartalmában, mind abban a tényben, hogy nem irányoz elő közvetlenül a termelés elvére támaszkodó demokráciát, mégis konkrétan elismeri a dolgozók jogát arra, hogy részt vegyenek az államvezetésben, megfogalmaz egyes olyan feltételeket, amelyek, ha megvalósulnak, elősegíthetik ezt a részvételt, és lehetővé tehetik nemzeti társadalmuk számottevő előrehaladását a szocialista átalakulások útján. (P. Togliatti: *Partidul comunist italian*. București, 1960. 101.)

Palmiro Togliatti továbbfejlesztette Antonio Gramsci ama tanítását, hogy tekintete kell minden azokat az egymástól eltérő konkrét körülményeket, amelyek között minden forradalmi párt tevékenykedik, és övé az érdem, hogy kidolgozta az Olasz Kommunista Párt politikáját és stratégiáját a szocializmus olasz útjáról, amelyben dialektikus kapcsolat áll fenn a nemzeti történelem hagyományai és a nemzetközi kapcsolatok között, összehangolódnak a nemzeti feladatok és kötelezettségek a nemzetköziekkel, a hazafiság az internacionalizmussal.

Az Olasz Kommunista Párt 1956-ban megtartott római, VIII. kongresszusán előterjesztett jelentésében Togliatti az alkotmány sajátos jellegéről szólva a következőket mondta: „Azt kívántuk, hogy az ország alaptörvényének progra-

matikus jellege legyen, és hogy magában foglalja a társadalmi szerkezet nagyarányú és demokratikus módszerekkel megvalósított reformjának terveit, mivel mi ezt az utat választottuk pártunknak, a munkásosztálynak és Olaszországnak. Látható, hogy országunk konkrét körülményeiből indultunk ki, és ez helyes. Tevékenységünkben is ehhez igazodtunk. Most megfogalmazzuk általános formában a szocializmusra a demokratikus, sőt parlamentáris törvényesség keretében való átmenet lehetőségének tételét. S e tétel azokra a világviszonylatban bekövetkezett szerkezeti átalakulásokra támaszkodik, mint amilyen a szocialista államok rendszerének kialakulása, a kapitalizmus válságának elmélyülése a gyarmati rendszer összeomlása folytán s végül a munkásmozgalom fejlődése és a szocialista eszmék tekintélyének növekedése világszerte." (249—250.)

Ebben az időszakban még világosabban kirajzolódott Togliatti felfogása a szocializmushoz vezető specifikus utakról a szocialista forradalom nagy sodrában. Togliatti úgy vélte, hogy a munkásosztály és a nép történelmi feladatává lett a szocializmusnak ahhoz a módhoz viszonyítva való felépítése, ahogy a proletárdiktatúra más országokban megvalósult; vagyis a munkásosztály általi vezetés szövetségek és új együttműködések révén biztosítható, a demokratikus módszer tiszteletben tartásával, a szabadság és a társadalmi haladás ellenségeinek ellenállása és üzemeltetése pedig felszámolhatók az emancipálásukra és teljes felszabadulásukra törő munkástömegek ellenállhatatlan ereje révén.

Togliatti szerint „a szocializmus demokratikus fejlődés útján való kivívásának perspektívája nem jelenti a szívós harc szükségességének tagadását. A harc, a helyzet megkövetelte formákban, elkerülhetetlen; e harc élén a forradalmi élcsapata vezette munkásosztálynak kell haladnia; e harcban a szocializmus felé vezető előrenyomulás arcvonalának fokozatosan ki kell terjednie újabb társadalmi csoportokra, ami a munkásosztály és az egész nép öntudatának mind erősebb megnyilvánulásához vezet.” (254—255.)

Az Olasz Kommunista Párt IX. kongresszusán Togliatti megállapította, hogy az alkotmányos rendszer keretében adva vannak a feltételek ahhoz, hogy a munkásosztály vezető osztálya szerveződjék, s a nép nagy többségét tömörítse a társadalom és az állam szocialista átalakítására irányuló programja megvalósítására.

Az Olasz Kommunista Párt dokumentumai megállapítják, hogy „a szocializmus megvalósításának olasz útja”, vagyis az egyszer és mindenkorra, mindenki számára és mindenütt kötelező akciómódszerek eszméjének elvetése a szocialista építés eredeti útjának keresése javára, országoként „kétségekívül az olasz kommunista párt legfontosabb stratégiai döntése (mind Olaszország, mind az egész nemzetközi munkásmozgalom számára). Ez a döntés a történelmi fejlődés szülötte Lyontól Livornóig, az antifasiszta egységtől a felszabadító háborúig, a köz-társaságért és az alkotmányért vívott csatától a jelen harcokig, melyeknek célja strukturális változások kivívása. A szocializmus szükségessége és időszerűsége országunk sajátos jellemvonásaiból, történelméből, a társadalmi osztályok múltbeli és jelen mozgásából, a munkásosztály és szövetségesei által elfoglalt helyből adódik... A szocializmusért vívott küzdelem módszere, e harc jellemző vonásai, az a hipotézis, hogy az új társadalom békés úton és a polgárháború elkerülhetetlenségének kiküszöbölésével is megvalósítható, a munkásosztálynak és a néptömegeknek országunkban ez évek során kivívott szerepén és pozícióján alapul.”

Az Olasz Kommunista Párt történetének kérdései, amely nemrégiben jelent meg (1971), a VIII. kongresszust „a párt életében az egyik legfontosabb kongresszus”-nak nevezi, elsősorban azért, „mivel ez a kongresszus kimondotta, hogy minden kommunista pártnak szükségszerűen teljesen független döntési és választási joga kell hogy legyen, túlhaladta a vezető-párt és a vezető-állam felfogását, és megfogalmazta azt, hogy a proletár internacionalizmus új felfogására és új gyakorlatára van szükség [...], a kommunista pártok közötti kapcsolatok új módszerének követelményét, ennek alapja főként a tapasztalatcsere és a kétoldali megbeszélések.”

A programnyilatkozat „erőteljesen hangsúlyozta, hogy a szocializmus felé irányuló strukturális átalakulások lehetségesek az alkotmány előírnyozta demokratikus szabadságjogok és törvények szabad alakulásának keretében, azzal a feltétellel, hogy az ilyen új hatalom az egységre törő széles tömegmozgalomra és a tömegek harcának nagy lendületére támaszkodik.” (*Problemi di Storia del Partito Comunista Italiano*. Roma, 1971. 164.)

A szocializmushoz vezető olasz út stratégiáján belül Togliatti nagy jelentőséget tulajdonított a haladó erők egy olyan széles frontja megvalósításának, amelyben minden demokratikus áramlat és irányzat helyet talál, és amely haladó jellegű reformok megvalósítására képes, új egységet alakít ki társadalmi és

politikai téren. Togliatti *A kommunisták és a katolikusok megegyezéséért*, valamint *Az ember sorsa* című beszédeiben hangsúlyozta, milyen fontos minden kommunista, szocialista és katolikus népi erő egységének és konvergenciájának politikája a demokratikus és haladó nemzeti politika keretében. 1953—1954-ben, amikor az imperialista politika mind agresszívebb jelleget öltött, és a világot az atomkatasztrófa fenyegette, Togliatti kiállott minden haladó erő összefogása mellett, és figyelmeztetett: „szóval egy olyan kölcsönös megértésre törekszünk, amelyből kitűnjék az az eszme, hogy a civilizáció megmentésének problémája azonos célokat tűz ki a kommunista világ és a katolikus világ elé, amelyek együttműködhetnek e célok valóra váltásáért.” (242.)

Togliatti nagymértékben hozzájárult annak a tételnek a megfogalmazásához, amely szerint *a haladásért és a demokráciáért vívott harcban* lehetséges a különböző filozófiai (vagy vallásos) nézeteket valló erők együttműködése.

Togliatti 1964. augusztus 21-én halt meg Jaltában. Római temetésén több mint egymillió ember vett részt, soraikban a kommunista és munkáspártok számos képviselőjével. A temetésen Luigi Longo, közeli harcostársa ezt mondta: „Palmiro Togliatti élete összeforrnt magának az Olasz Kommunista Pártnak a történetével. A párt tevékenysége és Togliatti élete viharos fordulatok és forradalmi átalakulások korszakában bontakozott ki. Műve kitörőhatetlen nyomot hagyott a munkásosztály forradalmi mozgalmában, nemzeti történetünkben és a haladó emberiség mozgalmában. A forradalmár, marxista Togliattiban a nemzeti tudat és a proletár internacionalizmus egybeforrnt, és egységes egészlet alkot.”

Az olasz kommunisták a dicsőéges Olasz Kommunista Párt megalapítóinak, Gramscinak és Togliattinak elméleti és politikai hagyatékát híven követik, továbbfejlesztik és gazdagítják abban a fáradhatatlan tevékenységben, amely a munkásosztály — a széles néptömegek, az olasz nemzet alapvető érdekeit, a béke, a demokrácia és a szocializmus ügyének győzelmét szolgálja.

A Román Kommunista Párt és az Olasz Kommunista Párt között, a két pártvezetőség között a kölcsönös tisztelet, a testvéri barátság, az elvtársi együttműködés és a harcoss internacionalista szolidaritás kapcsolatai alakultak ki, és fejlődnek szakadatlanul.

Nicolae Ceaușescu elvtárs, az RKP főtitkára a *L'Unità* 1973 júliusában tartott velencei országos ünnepélyének résztvevőihez intézett üzenetében hangsúlyozta: „Öszinte megelégedésünkre szolgál az a tény, hogy a Román Kommunista Párt és az Olasz Kommunista Párt szolidaritási és elvtársias együttműködési kapcsolatai mindvégig a marxizmus—leninizmus és a proletár internacionalizmus, a kölcsönös tisztelet és bizalom szilárd alapján bontakoztak ki és fejlődtek. Különös örömmel emlékszem a Luigi Longo és Enrico Berlinguer elvtársakkal — az utóbbi évek során — történt találkozásaimra és beszélgetéseimre, amelyek szerencsés alkalmú szolgálta az eszme- és tapasztalatcserére, kermékeny együttműködésre, pártjaink testvéri kapcsolatainak fejlesztésére, mind kétoldali érdekeinkkel, mind a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységének általános érdekeivel teljes összhangban.”

1956 februárjában alkalmam volt személyesen megismerkednem Palmiro Togliattival, Moszkvában. Kevésell a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának bezárulása előtt, a Román Kommunista Párt küldöttsége — melynek e sorok írója is tagja volt — meglátogatta Palmiro Togliattit szállodájában. A beszélgetés, amely majdnem két órát tartott, a kongresszus munkálataival és különösképpen a kommunista világmozgalom jövőjével, a szocializmus fejlődési útjaival, az Olasz Kommunista Párt és a Román Kommunista Párt együttműködési kapcsolataival foglalkozott.

Palmiro Togliattit mélységesen foglalkoztatták a szocialista országok összetartásának, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének, a kommunista pártok közötti, egyenlőségen alapuló, valóban elvtársi kapcsolatok tiszteletben tartásának, valamint minden egyes ország szocializmushoz vezető sajátos útjának a kérdései a szocialista forradalom közös folyamatában. Említésre méltó, hogy 1956 februárjában — e beszélgetés során — Togliatti *in nuce* számos olyan eszmet fogalmazott meg, amelyekkel később a *Togliatti végrendelete* címen ismert, fontos krími dokumentumban találkoztam. Ebből az alkalomból Palmiro Togliatti részletesen érdeklődött az RKP tevékenysége, országunk gazdasági és politikai helyzete iránt. Ekkor állapítottunk meg és szögeztünk le a Román Kommunista Párt és az Olasz Kommunista Párt együttműködési kapcsolatainak szakadatlan erősítésére vonatkozó néhány fontos előfeltételt.

Napoca — az ókori Kolozsvár

A római birodalomnak a III. századdal kezdődő hanyatlása, majd nyugati felének bukása az egykor virágzó települések fokozatos kihalását vonta maga után. A legtöbbnek még a neve is feledésbe merült, csak a romok, a töredezett szobrok, falak, kőbe vésett feliratok tanúskodnak az egykori városi élet színvonaláról.

Ez lett a sorsa a római kori Dácia minden városának is. A mostoha évszázadok a dicsőséges múltat, a városok emlékét feledésbe merítették. A reneszánsz kora, mely először kezdett érdeklődni az antikvitás iránt, a parlagon heverő feliratok tanulmányozásából rekonstruálta a letűnt városok történetét. Erdélyben a római epigráfia megalapítója, Mezerzius, azaz Megyericesi János állított össze először nagyobb felirati gyűjteményt, és állapította meg, hogy az egykori tartományi főváros, Ulpia Traiana-Sarmizegetusa, Gradistye vagy Várhely falu helyén terült el. Azután Gyulafehérvár ősi városát, Apulumot azonosították. Erdekes, hogy aránylag hosszú ideig tartott a Kolozsvár helyén volt Napoca azonosítása.

A jeles erdélyi történétíró, Szamosközy István *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatem* címen, padovai tanulmányai alatt 1593-ban 61 dáciai római feliratot adott ki, és ő írta meg először Erdély római kori történetét, mely tévedései ellenére sok szempontból még ma is korszerű.

Az *Analectában* Kolozsvárt Claudiopolisnak említi, és Zeugmával azonosítja, de a néhány évvel később írt erdélyi történelmében (III., 80—81.) már gúnyosan bírálja azokat, akik a római és görög szóból gyártott Claudiopolis névvel illetik e várost. A „*heri et nundius tertius*” — a tegnapi és a tegnapelőtti — kitalált nevet Bonfiniusnak tulajdonítja. Ugyanakkor kimondja, hogy e város helyén állt a Ptolemaiosztól Napukának nevezett római colonia. Állítását három felirattal igazolja, amelyeknek szerepel a Napoca név (vö. *Corpus Inscriptionum Latinarum* [ezután CIL.] III. 7657., 882. és 869—7665.). A feliratokat le is másolja, és megjegyzi, hogy az egyiket Barát Péter házának bejárati falában, a másik kettőt a városfalban látta.

Bár később Bethlen Farkas a *Historia de rebus Transsylvanicis* című művében (1789. V. 276—277.) szóról szóra átvette Szamosközy megállapítását, a kutatók mégsem figyeltek fel rá, vagy nem tartották megbízhatónak. Például Huszty András *O és Uj Dácia* (Bécs, 1791) című, különben értékes művében azt fejtegeti, hogy Napoca Póka falvával azonosítható, és az ókori helység nevét tartalmazó feliratok véletlenül kerültek Kolozsvárra. Egyesek Napocát Szamosújváron keresték, és feltevéseit, legalábbis kezdetben, még a jeles kolozsvári régész, Torma Károly is elfogadhatónak tartotta. Mégis ő volt az, aki 1865-ben éppen a feliratok tanulmányozása alapján véglegesen megállapította, hogy Napoca Kolozsvár helyén volt, amit azután Theodor Mommsen, a római felirattan legkitűnőbb ismerője, 1873-ban kiadott felirati gyűjteményében további érvekkel bizonyított.

Azóta számos tanulmány jelent meg az ókori Napocáról, de rendszeres régészeti ásatások hiányában fő forrásként a ránk maradt feliratokat használják.

Az ókori település kezdetei és neve

Az első helyi írott emlék, amely a település nevééről tanúskodik, a római hódítás utáni első évből, 107-ből származik. A híres ajtoni mérföldkőről van szó, amely, sajnos, mintegy száz éve elveszett, de feliratát eléggé pontosan ismerjük. A Torda és Kolozsvár közötti utat építő, római polgárokból toborzott I. Flavia Ulpia Hispanorum csapattest állította. Rajta két település, Potaissa (Torda) és Napoca (Kolozsvár) neve szerepel.

Az a tény, hogy a rómaiak az utat már közvetlenül a hódítás befejezése után megépítették, bizonyítja a két település fontosságát. Valóban, Napoca földrajzilag is központi helyet foglalt el. Itt haladt át az egész Dáciát a birodalom vérkeringésébe bekapcsoló és innen Zutoron keresztül Porolissumig (Moigrad) vezető főútvonal, és innen ágazott el két másik út. Az egyik Gyalu felé haladt, és a határvidék katonai táborait kötötte össze e központtal, a másik Szamosújvár és Dés irányába. Napoca tehát központja volt annak a földrajzi területnek, amelyen a hegyvidék a Mezőséggel és a folyók völgyeivel, a szántóföldek a legelők-

kel és az erdőekkel váltakoztak. De itt voltak a kolozsi, a széki és a dési sóbányák is, amelyeknek kiaknázása a római korban már folyamatban volt. A Szamos és a Nádas völgyének ez a települése tehát már a római hódítás előtt fontos gócpontnak számított, és a különböző vidékek lakosainak találkozóhelye volt.

Az ókori szerzők szerint Traianus császár a birodalom egész területéről — *ex toto orbe Romano* — telepéseket hozatott Dáciába. A napocai feliratokon találtak itáliaiakat, görögöket, illíreket, trákokat, keltákat, még egyiptomiakat is. A kelták elsősorban a mai Ankara környékén megletelepült keleti keltákat, a galatákat képviselték. A település népsége folytonosan gyarapodott, és a segédcsapatok tagjai a *honesta missio* — vagyis a leszerelés — után szintén nagy számban letelepedtek itt, s szolgálatuk fejében polgárjogot és földet kaptak. A település közigazgatási és gazdasági szerepe fokozatosan növekedett, és Dácia északi vidékén az újonnan alapított fővárossal, Ulpia Traianával párhuzamosan fejlődött. Éppen ezért feltehető, hogy korán kapott város, *civitas* jellegűt.

A feliratokban neve Napoca és Napuca formában szerepel. A geográfus Ptolemaiosz (III. 8. 3. 444—451.) *Napuka* néven említi, és a legjelentősebb városok közé sorolja. Valószínű tehát, hogy ez a forma felelt meg az eredeti kiejtésnek.

A város nevével többek között a nagy román régész, Vasile Párvan is foglalkozott. Szerinte Ptolemaiosz írása adja vissza a város igazi nevét. Párvan megállapítja, hogy a szó töve, *Nap*, előfordul a Ialomița folyó herodotoszi nevében *Napariszban*, de nincs kapcsolatban a görög *naposz* szóval, ahogyan azt Tomaszek lehetségesnek tartotta. Eredetét a *Napai* szóban kell keresni, mely népnév. Ugyanis Diodorosz Szikulosz említi a *Napaei* szkíta törzset, egy másik görög szerző pedig ismer egy *Napisz* nevű szkíta várost. „Semmi akadályja annak — állapítja meg Párvan —, hogy Kolozsvár környékén egy szkíta helynév-maradvánnyal találkozunk, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a megye területén a szkíták jelenlétéről a régészeti leletek is tanúskodnak.“ Ugyanakkor Párvan azt sem tartja kizártnak, hogy e szó egy ősi trák vagy géta nemzetség nevét rejti magában, amely az i. e. IV. századi nagy géta-vándorláskor az ázsiai szkíták közé kerülve megőrizte eredeti nevét. Feltételezése szerint ezért találkozunk a szkíta nevek között a *Napisz* és a *Napaei* város-, illetve törzsnevekkel (*Getica*, 258—259.). Más nyelvek, mint például Holder kelta, Krahe pedig indogermán eredetűnek tartja. Tomaszek és a legújabb hazai kutatás trák szót ismer fel benne, melyet Tomaszek a *napisz* görög szóval azonosít. Ennek jelentése: völgy, erdős völgyzug.

Nyilvánvaló tehát, hogy Kolozsvár területén vagy közvetlen környékén egy Napuca nevű dák település volt, s ennek nevét az új város is átvette. A rómaiak ugyanis a meghódított területek helységneveit rendszerint megtartották. Erre számos példát hozhatunk fel Gallia, Britannia, Hispania és más provinciák történetéből. Így lett az eredetileg Ulpia Traianának nevezett főváros Sarmizegetusa. Apulum is egy szomszédos bennszülött település nevét viseli. Ugyanez a helyzet Napoca esetében is.

A háború idején Dáciának ezen a részén ádáz pusztító harcok nem dúltak, és a helyi lakosság nagy számban fennmaradt. A római kormányzat minden lehetőséget felhasznált a meghódított lakosság elrómaiásítására. E célt szolgálta a városok alapításával is; a bennszülött lakosság törzsi kereteit megtörte. Megvan az okunk annak feltételezésére, hogy e célkitűzés részben akkor is érvényesült, amikor Napocát municipiumi rangra emelték.

Napoca mint municipium

A római állam a görög mintát követve a városi életformát igyekezett mindenütt általánossá tenni. A város gazdasági, etnikai és jogi alapokon nyugvó társadalmi, művelődési közösség volt, s bizonyos fokig külön törvényei szerint élt. Ha lakosainak túlnyomó része nem volt római állampolgár, akkor *civitasnak* tekintették, a római városok viszont *municipiumok* vagy *colonia*ak voltak. A császárkorban, amint ez Tacitus megjegyzéséből kitűnik, a két városfajta között alapvető különbség már nem volt, és a *colonia* inkább megtisztelő címnek számított.

Városunk Hadrianus korában nyert municipiumi rangot. Erről feliratok tanúskodnak, amelyekben a város mellett a császár neve is szerepel. Hogy pontosan mikor lett municipiummá, nem könnyű megállapítani, tény azonban, hogy 124-ben, vagyis 1850 évvel ezelőtt már rendelkezett ezzel a ranggal. Az újabb kutatások, különösen a Szamosújváron 1971-ben felfedezett és a kiváló epigrafustól, I. I. Ruszutól közzét katonai diploma erre a kérdésre is új fényt vet. A diplomából ugyanis az derül ki, hogy 123-ban Dacia Porolissensis már különálló közigazgatási egység volt, és központja, Napoca kétségtelenül municipium lehetett. Megjegyezzük, hogy

a municípiumi rang adományozása egybeesett a Traianus halála után kirobbant felkelés leverésével és a rend helyreállításával, ami 119-ben, de legkésőbb 120 júniusáig bekövetkezett. E rang azt jelentette, hogy a helységet választott főtisztviselők és a városi tanács kormányozta, továbbá, hogy külön vallási, kézműveségi, városrendészeti szervekkel rendelkezett, önkormányzatot élvezett. Közigazgatásilag hatáskörébe aránylag nagy terület, ún. *territorium* tartozott. Napoca territoriuma Torma Károly szerint délről a Kis-Szamos és az Aranyos közötti vízváltást, keleten Ajton, Mezőnagycsány, Mezőzáh közötti vonal irányában haladt, majd lenyúlt a Maros völgyéig, északon pedig az Alsóköszálytól Alparéten, Páncélcehen, Hídalmáson, Zutoron, Nagymáson áthúzható vonal zárta körül, nyugaton pedig Sebesvárálja és Tordaszentlászló vonala. E territoriumon minden tanya, falu a városhoz tartozott, jog szerint a lakosok napocaiaknak számítottak.

A város topográfiája

A város topográfiájának megállapításához bizonyos támpontot nyújtanak a felszínre került sírok és szarkofágok. Ismeretes, hogy a római törvények tiltották a halottaknak a város falain belüli elégetését, eltemetését, a sírok tehát az egykori város falain kívül találhatók. Szarkofágok kerültek elő a Béke téren, a Kogálniceanu, a Petőfi, a Szántó és a Munkás utcában, a Györgyfalvi út elején. A temető tehát annak a főútnak a mentén feküdt, amelyet Torda és Kolozsvár között építettek. Torma Károly úgy vélte, hogy a római város nagyjában a mai belvárossal, a középkori várossal esett egybe. A legtöbb galliai és britanniai municípium megcolonia esetében is ez a helyzet: a középkori város rátelepedett az ókorira. Torma Károly feltevését az azóta felszínre került leletek általában igazolják. A város északi része a mai Malom-árok mentén, attól kissé délebbre húzódott, a nyugati oldala a Magyar Színházról a Napoca utca felső sarkáig, illetve a Béke térig, a déli a Napoca utcától a Groza és az Augusztus 23. utca közötti területet szelte át egészen a középkori várfalig, a keleti a középkori várfal mentén haladt az északi falig.

A fal maradványait a Groza utca 6. szám alatti udvaron fel is fedték. Kérdés, mikor vették körül az ókori várost fallal? A III. század második felében a vándor népek és a szomszédos törzsek egyre nagyobb erővel kezdték rohamozni a birodalmat. Aurelianus császár 271-ben megépítette Róma falait, ugyanis a germán törzsek egyre gyakrabban árasztották el Itáliát. A kutatók úgy vélték, hogy Napocát is csak a III. század második felében erősítették meg védőfalakkal. Felfogásuk azonban aligha igazolható, ugyanis a római provinciákban végzett ásatások bizonyítják, hogy a veszélyeztetett területeken fekvő városok megerősítése korábban megkezdődött. Az ilyen városok már a II. század folyamán császári engedély alapján védőfalakat építhettek. Új város alapításakor a rómaiak ősidők óta előírt szertartással jelölték ki a város utcáit és határát, az ún. *poemeriumot*. A *poemerium* közepén töltést emeltek, védelmi sáncot ástak; később a töltésre védőfalat építettek. Napoca esetében a falak felépítése az ún. markomann háborúk idejére, vagyis a II. század második felére tehető. Valószínű, a város ekkor kapta meg Marcus Aurelius császártól vagy fiától, Commodustól a *colonia* rangot, amint ezt az új címében előforduló császári név bizonyítja: *Colonia Aurelia Napoca*.

A fallal körülvett város négyszög alakú volt, és két egymást keresztező főút, a *Via Principalis* és az erre észak–dél irányban haladó *Cardo* (Főtengely) szelte át. A főutakkal párhuzamosan haladtak a mellékutak. A fórumot, amely a jelenlegi főtér északi felében feküdt, kőlapok fedték, az utcákat folyami kövekkel rakták ki, széleiket lefolyó csatornák és járdák szegélyezték. A fórumon épült a *basilica*, a főtisztviselők hivatali háza és a tanács gyűlésterme. A főutak mentén sorakoztak az üzlethelyiségek és műhelyek.

A város lakosainak száma

Pontos adatokkal nem rendelkezünk a lakosok számára vonatkozólag, de vannak kritériumok, amelyek alapján bizonyos feltevéseket megkockáztathatunk. Ilyenek: a város fallal bekerített területe, más római kori városok analógiája, az ókori városra épült középkori város népessége, a színház befogadóképessége.

Bizonyos megfontolások miatt elemzésünket az utóbbival kezdjük. Az ismert olasz régész és történész, Giovanni Forni írásbeli és régészeti adatok alapján matematikai képletet dolgozott ki, amelynek segítségével a város amfiteátrumának a méreteiből, üléseinek számából következtetni lehet a város szabad lakosságának a számára. Napocán a színház romjai nem maradtak fenn, egy évezred viharai, a lakosság épületanyag-szükséglete és a középkori város eltüntette őket.

Tudjuk azonban, hogy Napoca területe — töltéssel, illetve fallal körülvelt része — azonos méretű a főváros, Ulpia Traiana területével, azaz 650×600 méter, ami 32 és fél hektár.

Ulpia Traianán viszont az amfiteatrum romjai fennmaradtak. Forni számításai szerint ennek 5200 ülőhelye volt. Az említett matematikai képletel Forni e város szabad lakossága számát 13 000-re becsüli. A szám a színház építésének korát tükrözi. Forni számítását Napocára alkalmazva talán nem tévedünk, ha népességét tízezerre becsüljük.

A lakosság túlnyomó része a töltésen belül lakott. Néhány teljesen feltárt római kori város mégis azt bizonyítja, hogy a lakosság száma nem állt mindig arányban a város bekerített területével. Ez nagymértékben függött a házak sűrűségétől, azaz beépítettségétől, de nem utolsósorban a város falain kívül keletkezett lakóterületektől. Ismét csak a régészeti leletek igazolják, hogy Napoca keleti, nyugati és északi irányban korán túlnőtt a falakon, kisebb-nagyobb külvárosai keletkeztek. A britanniai Camiolorum (a mai Colchester) fallal körülvelt része alig volt nagyobb Napocánál, de lakosainak száma az I. század második felében elérte a tizenötezet.

A középkori Kolozsvár népessége (Csetri Elek számításai szerint) a XVI. században 8000—8500 lehetett, területe, amint az előbbiekből kiténik, nagyjában egybeesett az ókori városéval. Mindezt figyelembe véve állíthatjuk, hogy ha kezdetben lakossága nem is haladta meg a két-háromezret, fejlődése csúcspontján, a III. század első felében elérte a tízezet (beleszámítva a szabadokat, rabszolgákat, „belvárosiakat“, „külvárosiakat“ és a környéken fekvő *villae rusticae* lakosait).

A város közigazgatása

A város területén felszínre került nagyszámú felirat és a birodalom különböző részeiből ránk maradt városi alkotmányok, *constitutiones* révén rekonstruálhatjuk Napoca közigazgatási szervezetét. Élén a consuloknak megfelelő két *duumviri* vagy *duoviri iuridicundo* állott. Amint címük is mutatja, hatáskörükbe tartozott a helyi igazságszolgáltatás, elnököltek a tanács ülésén és irányították az ünnepélyek megszervezését. Lényegében kezükben összpontosult a város egész közigazgatási ügyvitele. A napocai feliratok többek között megemlítik L. Iulius Bassianust (CIL. III. 14 468.), aki igen gazdag lehetett, mert korábban tanácsosa volt Apulumnak, papi hivatalt viselt Drobetán és Diernán, s az egyik parancsnoka volt a IV. Flavia Legiónak.

Minden ötödik évben a *duumviri* hatásköre kibővült, amennyiben a censorok szerepét is betöltötték; számba vették a polgárok vagyoni helyzetét, összeállították a városi tanácsosok névsorát, ellenőrizték a politikai, vagyoni és erkölcsi életet. Őket a legtekintélyesebb és leggazdagabb polgárok közül választották, és a *duumviri quinquennales* címet viselték. Az egyik napocai felirat szerint (CIL. III. 14 465.) C. Numerius Cicianus és Iulius Ingenus ebben a minőségben állított fogadalmi oltárt „a megtartó, igen jó és igen nagy Jupiternek“.

A *duumviri* segítőtje volt a két *aediles*. Feladatuk a város rendjének és tisztaságának biztosítása. A duumvirekkel együtt irányították az építkezéseket, gondoskodtak az utak, csatornák, hidak karbantartásáról, segítettek az igazságszolgáltatásban. L. Laelius Terentianus (CIL. III. 858.) aedilisi minőségében III. Gordianus császár és felesége üdvéért emelt fogadalmi oltárt a capitoliumi háromságnak, Iupiter Optimus Maximusnak, Iunónak és Minervának. A napocai feliratok nem említik a pénzügyeket intéző *quaestorok*at. Hallgatásuk azonban nem jelenti, hogy Napocán ilyen főtisztviselők ne lettek volna. Az I. században a főtisztviselőket a szabad lakosság választotta a római polgárjoggal rendelkező gazdag lakosok sorából.

A városi tanács — *ordo* — tagjai a tanácsosok — *decuriones* — voltak, szám szerint százan. A municipiumi rang elnyerésekor a tanácsosok névsorát — az *alibumot* — a császár állította össze, később a *duumviri quinquennales* vezették. Tanácsosok csak azok lehettek, akiknek legalább 100 000 sestertius értékű vagyónuk és a város határában falusi villájuk — *villa rustica* — volt. Biborszegélyű tógát viseltek, az előadásokon fenntartott helyük volt, általában a vagyonos polgárok zárt körét alkották. A tanács üléseit a *basilica* üléstermében, a fórumon tartotta. A napocai feliratok több tanácsos nevét megőrizték, egyik-másiknak pályafutását is végigkísérhetjük.

Jogilag a város hivatalos vezetőségéhez tartozott néhány papi tisztség is. Az *augur* kihirdette és számon tartotta az ünnepnapokat, felügyelt a vallási szertartások végzésére. Papi hatáskört látott el a *flamen* is, valamint a főtisztviselők

mellé beosztott egy-egy madárjós — *haruspex*. Bár nem tartozott a hivatalos vezetőséghez, jelentős befolyása volt egy másik rendnek — az *ordo augustalium*-nak. Feladata a császárkultusz ápolása volt, és a felszabadult, meggazdagodott rabszolgák számára a társadalmi érvényesülés első fokát jelentette. A rend élén a *magister augustalis* állott. Ilyen magister volt Napocán Aurelius Secundus, aki Potiaissán lakó testvérenek emelt síremléket (CIL. III. 912.).

Az I. század végétől a legtöbb város, Napoca is, még egy tiszteletbeli hivaltalt létesített, a *patronus municipiit* vagy *coloniaet*. Erre vagyonos és tekintélyes férfiakat, nemegyszer a császári család tagjait választották meg. Ilyen patronusa volt városunknak Titus Flavius Ianuarius, aki saját költségén állított emléket Commodus császár tiszteletére (CIL. III. 865.).

A lakosság foglalkozása

A város vegyes, különböző származású és (kezdetben) nyelvű lakossága fokozatosan összeforrott, latin nyelvűvé vált, és mindazokat a foglalkozásokat üzte, amelyek az akkori városok gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítéséhez tartoztak. Jelentős része elsősorban földműveléssel foglalkozott. A római városok idővel a kereskedelem és kézművesség központjaivá lettek, de megtartották paraszti jellegüket is; a bányászati, kereskedelmi, kézművességi központok szigetek maradtak a gabonaföldek, legelők, szőlőtáblák tengerében.

A római hódítók a bennszülött lakosság földjének kétharmadát állami birtokká nyilvánították, és a telepesek, veteránok között osztották szét, eladták vagy bérbe adták. Napocát is a kisbirtokosok földjei és a városi tanácsosok falusi villái vették körül. Ez utóbbiak maradványait tárták fel Ajton, Dezmér, Kistarcsa, Csomafája határában. Egy-egy ilyen villa rustica lakossága 50 személyre becsülhető, és sorai közt egyaránt éltek szabadok és rabszolgák. A veteránok maguk művelték földjeiket, bár a II. század végétől kezdve rabszolgát is tartottak.

Napoca mezőgazdaságának jelentős ágát képviselte a szőlőtermesztés. A Fellegvár délkeleti oldalán előkerült a szőlő istenének, Liber paternek szentelt oltár, a város területén talált borsajtó, a Dionüosz-ábrázolások; a szőlőfürtnek mint díszítőelemnek gyakori használata arról tanúskodik, hogy a lakosság szívesen foglalkozott szőlőműveléssel.

Napoca a kézművesség és a kereskedelem jelentős központja volt. A felszínre került kőkoporsók, szobrok, művészi síremlékek a kőfaragás, a szobrászat magas színvonaláról tanúskodnak. Alapos tanulmányozásuk lehetővé tette a jellegzetes „napocai stílus” megállapítását. A Bácsi-torok közelében kőbánya létesült, a városban nagy számban éltek kőfaragók — *lapididae*, szobrászok — *sculptores* és betűírók — *marmorarei*. Különösen a Petőfi utca környékén kiásott szobrok, domborművek tükrözik a mesterek és a megrendelők választékos ízlését.

A háztartási felszerelések és a mezőgazdasági eszközök gyártása nagyszámú kézművest foglalkoztatott. A régi városháza udvarán felfedezett vasfeldolgozó műhely nyomain feljogosítanak arra a feltevésre, hogy Napocán készültek a város és territórium számára a mezőgazdasági szerszámok, a különböző szállítási eszközök, de nem hiányozhattak a lábbelikészítők, szabók, kötélfonók, ácsok, építésszek, favigók, ékszerészek sem, s általában az élet szükségleteit gyártó iparosok — *fabri*. A régészeti anyag tanúskodik a téglaegető és fazekasműhelyek jelenlétéről is.

A város kereskedelme arányban lehetett kézművességével, de sajnos, a régészeti leletek, valamint az írott források szűkszavúsága miatt ennek méreteire egyelőre csak következtetni tudunk. Napoca székhelye volt Dacia Porolissensisnek, majd Dacia Superiornak, itt lakhatott a közigazgatási apparátus számos magas rangú tisztviselője és sok rabszolga, akiket mint adószedőket, írnokokat alkalmaztak.

Külön fejezetet írhatnánk a város művelődési életéről, amely e korban inkább a vallási ideológiákban csapódott le. Csak annyit említünk meg, hogy a hivatalos, a keleti, a görög és más elemek egymásmellettségével, a korra jellemző szinkretizmussal: a különböző ideológiai elemek egybefonódásával találkozunk.

A város fejlődése a Severus-dinasztia után még néhány évig töretlen maradt, de ezt követően rákötött a III. század nagy válsága, és 275-ben Aurelianus császár a tartományból visszavonta a hadsereget és a közigazgatási apparátust. Az élet azonban nem szűnt meg, hanem tovább folytatódott a város területén. Erről tanúskodnak a feltárt sírok (Szántó és Munkás utca és másutt) leletei, Aurelianus utódaitól Tacitus, Probus, Carinus császároktól származó, az Óvárosban talált érmék. A megváltozott körülmények azonban már kevésbé kedveztek a városi életformának, és Napoca jelentősége fokozatosan elhalványult.

KERESZTES ENDRE

Gazdasági fejlődésünk az informatika tükrében

Szocialista társadalmunk egyik alapvető jellemvonása a gyors fejlődés. Ennek részletesebb elemzése különösen időszerű most, amikor népünk a fasiszta diktatúra megdöntésének 30. évfordulójára és ugyanakkor a Román Kommunista Párt XI. kongresszusára készül.

Az elmúlt harminc esztendő alatt Románia gyengén fejlett országból teljes fejlődésben levő ipari-mezőgazdasági országgá alakult át. Ez idő alatt az ipari termelés megharmincszorosodott, a múlt évi nemzeti jövedelem az 1947-ben elért szintnek 12-szerese. Csak az utolsó három évben az ipari termelés évi növekedése 14%, s ez idő alatt terven felül majdnem 30 milliárd lej értékű terméket gyártottak. 1945 és 1973 között állami alapokból 3 900 000 lakás készült el. A szocialista építésben elért eredmények messzemenően bizonyítják pártunk marxi-lenini politikájának helyességét. A nemzetgazdaság fejlődése azonban sok új problémát vet fel, amelyek helyes megoldása hozzájárul a megállapított feladatok sikeres teljesítéséhez.

Igy tevékenységünk eredményeinek felmérésében és irányításában nagy szerepe van a gazdasági nyilvántartásnak (a számvitelnek), a gépi és automatizált adatfeldolgozásnak.

Ezen a téren, akárcsak gazdasági fejlődésünk egyéb vonatkozásaiban is, a döntő lépés a főbb termelőeszközök államosítása volt, amely megteremtette a könyvvitel és statisztika egységes megszervezéséhez, a szocialista gazdasági rendszer követelményeit kielégítő nyilvántartás megvalósításához szükséges feltételeket.

A három számviteli ág közül a könyvvitelt a Pénzügyminisztérium, a statisztikai tevékenységet a Központi Statisztikai Igazgatóság irányítja, míg az operatív nyilvántartás főként a vállalati szervek feladata. Az elmúlt évek során bevezetett intézkedések (a bizonylatok, a számlatervek, a könyvviteli módszerek, a beszámoló jelentések egységesítése, tökéletesítése) nagymértékben hozzájárultak a tervekészítés tudományos megalapozottságának biztosításához, a gazdasági tevékenység irányításának megjavításához. Míg kezdetben az adatfeldolgozás gépesítése, automatizálása csak részmuveletekre, egyes tevékenységi területekre vonatkozott, az új feladatok szükségessé tették az összefüggések vizsgálatát, a rendszerelmélet és az informatika alapelveinek alkalmazását.

Összefüggések vizsgálata

Az informatika éppen az összefüggések fölismerését szolgálja. Alkalmazása fontos lépés a gazdasági-társadalmi tevékenység tudományos vezetésére való átterés terén, ami nyilván magasabb igényeket támaszt a nyilvántartási munkával szemben, és szükségessé tette az információs-döntési rendszerek kialakítását, ezeknek a modern szervezési elveknek megfelelő tervezését, valamint az adatfeldolgozás gépesítését és automatizálását. E tekintetben megjegyzendő, hogy az RKP IX. és X. kongresszusa, valamint az 1967-es Országos Konferencia határozatainak végrehajtásaként sok vállalat kapott különböző típusú és műszaki szintű számláló-, könyvelő-, számlázógépeket, több vállalatot, központi szertvet pedig számítógéppel láttak el. A gépi és automatizált adatfeldolgozás problémáinak koordinálása az 1967-ben létesített állami bizottság feladata lett, amelynek hatáskörét később a Központi Vezetési és Informatikai Intézet vette át.

A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1971 októberében jóváhagyta a gazdasági-szociális információrendszer tökéletesítésére, az automatizált adatfeldolgozási eszközök segítségével működő vezetési rendszerek bevezetésére és a nemzetgazdaságnak az 1971—1980 közötti időszakban elektronikus számítástechnikai

eszközökkel történő ellátására vonatkozó programot. Az utóbbi évek ilyen jellegű eredményei e program keretébe illeszkednek be, és a gyakorlat igazolta az intézkedések szükségességét.

Az említett programban előírt fejlődési irányzatot 1972 áprilisában felülvizsgálta a párt Központi Bizottsága, s figyelembe véve az eredményeket és a mutatók hiányosságokat, megjelölte a feladatokat, amelyek teljesítése szükséges, hogy minél gyorsabban valósuljon meg az áttérés a gépi, automatizált adatfeldolgozás nyújtotta előnyök, lehetőségek kihasználására. A határozat két időszakra bontja a feladatokat. Az első fázis 1971—1975-re vonatkozik — s erre a periódusra részletes utasításokat írt elő —, míg a másik időszak (1976—1980) előirányzatai általánosabb jellegűek. Így 1975-ig kb. 400 vállalatnál és ipari központnál automatizált adatfeldolgozáson alapuló vezetési rendszereknek kell működniük, s számuk 1980-ig kb. 1000-re növekszik. Ugyanakkor 1976—1980 között működni kezdenek egyes általános funkcionális rendszerek, valamint bizonyos gazdasági ágak operatív irányításához szükséges rendszerek, különleges adattovábbító vonalakkal egészítik ki a mai távadatviteli hálózatot. Így lehetővé válik majd a különböző rendszerek összekapcsolása és a különböző szintű *adatbankok* kifejlesztése.

A vállalatok és ipari központok szintjén a jelentősebb alrendszerekre összpontosítják a figyelmet; a gyártáselőkészítés, a termelés programozása, bizonylatolása és operatív nyomon követése, az anyagok készletgazdálkodása, valamint a beruházások, szállítás, termelési kapacitások kihasználásának optimalizálása.

Ugyanakkor az adatfeldolgozás gépesítése és automatizálása mellett a párt útmutatásai sürgetik a nyilvántartási munka, az adatgyűjtés és -feldolgozás egyszerűsítését, az információs döntési folyamatok jobb megszervezését, figyelembe véve a különböző szintű, döntési joggal felruházott szervek jogait és feladatait, azok felelősségét, valamint a gazdasági tevékenység egységes vezetése elvének és a gazdasági egységek autonómiájának megfelelő összehangolását.

Egységes elvek alapján

A perspektivikus fejlődés szempontjából igen jelentős az a rendelkezés, amely szerint az automatizált adatfeldolgozás gépeinek felhasználásán alapuló vezetési rendszereket egységes elvek alapján kell megtervezni. E rendszerek tervezési metodológiáját, a típusterveket a Központi Intézetnek kell kidolgoznia, amely felel az egész ilyen irányú tevékenység összehangolásáért. Az automatizált adatfeldolgozással kapcsolatos tudományos kutatómunka a Központi Intézetten kívül a számítóközpontokban, a felsőoktatási és kutatóintézetekben, a vállalatokban sok ezer szakember bevonásával folyik.

A párdokumentumok irányelveinek megfelelően megkezdjük a számítástechnikai eszközök belföldi gyártását, részben külföldi szabadalmak, részben hazai kutatások alapján.

A bukaresti Számítógépgyárban állítják elő a Felix C—256 elnevezésű, harmadik generációs, közepkapacitású számítógépet. Emellett kisebb egységek, tudományos számítások céljára szerényebb központi adattárral rendelkező, más típusú Felix-számítógépeket is gyártanak.

1971-ben beindították az első területi jellegű elektronikus számítóközpontokat (Kolozsvárott és Temesvárótt). Jelenleg nemzetgazdasági szinten több mint 60 számítóközpont és alegység működik, amelyek közül 18 területi jellegű. Ezek modern számítógépei már nagyszámú vállalat részére végeznek adatfeldolgozást.

Ugyanakkor különböző vállalatok, intézmények, központi szervek kis- és közepgépeket kaptak (összeadó- és számológépeket, könyvelő- és számlázógépeket, lyukkártyagépeket, elektronikus számítógépeket), amelyek hozzájárultak az adatfeldolgozás modernizálásához, az információs-döntési rendszerek tökéletesítéséhez s ily módon a gazdasági tevékenység jobb irányításához. Előzetes számítások szerint a jelenlegi ötéves terv során tízezer könyvelő-számlázó és különböző, periférikus egységként működő egyéb gép kerül használatba.

A gépesített és automatizált adatfeldolgozás gépeinek karbantartása és javítása lényeges tényezője az adatfeldolgozási rendszerek folyamatos működésének. Éppen ezért különleges jelentősége volt az egész ország területére kiterjedő központi vállalat létesítésének, amely minden megyében, városban egységeket, kirendeltségeket szervez, s biztosítja a számítógépek karbantartását.

A párt adta program megvalósításának feltétele a megfelelő felkészültségű szakemberek biztosítása mind a számítógépek alkalmazásának az előkészítésére, kezelésére, mind pedig karbantartására, programozására, felhasználására.

1967 és 1973 között dolgozták ki és kezdték megvalósítani az automatizált adatfeldolgozás szakemberképzésének rendszerét, amelybe beletartoznak a főiskolák új és sajátos arculú fakultásai, tantárgyai, a szaklíceumok, a különböző tanfolyamok is.

Az adatfeldolgozás gépesítésére és automatizálására szolgáló technikai eszközök alkalmazásának szervezési formái a szükségleteknek megfelelően különbözők lehetnek. Az előirányzat szerint az egyes vállalatok, intézmények kis- és közép-gépekkel történő ellátása mellett a nagy egységekben, ahol a gazdaságossági követelmények ezt indokolják, saját elektronikus számítóközpontot is létesítenek. Az általános elv azonban az, hogy az automatizált adatfeldolgozás gépeit nagy kapacitású számítóközpontokban összpontosítsák, és így biztosítsák egyrészt a gépi felszerelés jobb kihasználását, másrészt az adatfeldolgozás egységesítése tekintetében mutatkozó nagyobb lehetőségeket. A területi vagy ágazati jellegű számítóközpontokhoz nagyobb számú vállalatot csatolnak, s ezeket ellátják az adatok rögzítésére, előkészítésére és továbbítására szolgáló gépekkel.

Fokozatosan biztosítják a korszerű adatfeldolgozási eszközökkel történő ellátást, így 1975-ben több mint 80 számítóközpont működik majd az ország területén. A második fázisban, 1980-ig, minden megyében működik majd területi elektronikus számítóközpont, amely a hozzá tartozó vállalatok, intézmények részére végez adatfeldolgozást.

Különösen fontos kérdés az automatizált adatfeldolgozás gazdasági hatékonysága. A számítóközpontoknak az önálló gazdálkodás elve alapján kell működniük, költségeiket a vállalatoknak, ipari központoknak és egyéb szervezetek végzett szolgálatok ellenértékéből kell fedezniük. Ugyancsak gazdaságossági számításokat kell végeznie a vállalatokban vagy máshol bevezetésre javasolt adatfeldolgozási rendszerek kidolgozásakor, figyelembe véve egyrészt a felmerülő költségeket, másrészt a közvetlen és közvetett megtakarításokat.

Elsődleges cél: a hatékonyság növelése

A gépi és automatizált adatfeldolgozás fejlődésében nagy jelentőségű az informatikai tevékenység egységes megszervezésére vonatkozó 499/1973. számú törvényerejű rendelet, amely az első ilyen, átfogó jellegű rendelkezés, s az adatfeldolgozást a gazdaságvezetési rendszerek kidolgozásával kapcsolja össze. Hangsúlyozza, hogy „az informatikai tevékenység a gazdasági vezetés eszköze — elsődleges célkitűzése a hatékonyság növelése valamennyi tevékenységi területen, a társadalom műszaki és tudományos haladásának előmozdítása“.

Az informatikai rendszerek bevezetésével kapcsolatban a minisztériumokra, a többi központi és helyi szervezetre háruló akciókat a Gazdasági-Társadalmi Szervezési Tanács hangolja egybe. Alárendelt szerve a Központi Vezetési és Informatikai Intézet, amelynek fő feladata a vezetésnek az informatikai rendszerek nemzetgazdasági alkalmazásán alapuló tökéletesítése. Az informatikai rendszerek tervezésére és bevezetésére elektronikus számítóközpontokat, valamint vállalatokon belül számítóhivatalokat és -állomásokat létesítenek.

Nicolae Ceaușescu elvtárs a minisztériumok és központi intézmények párt- és állami aktívájának 1974 áprilisában tartott tanácskozásán az informatikai tevékenység egységes megszervezéséről szólva felhívta a figyelmet: „...nem elég az, hogy vannak számítógépeink. A fő feladat rátérni az egész nyilvántartási rendszer új, központosított megszervezésére, kezdve a vállalattól. Az egységes adatfeldolgozási rendszer kialakítása kötelező feltétel a számítógép és a többi számítástechnikai eszköz felhasználásához.“ A további fejlesztésnek ezt az irányvonalat kell követnie, ugyanis csak ez biztosítja majd az egész nemzetgazdaság tökéletesített vezetéséhez szükséges információs és döntési rendszerek megfelelő működését.

Az informatikának sokirányú feladata van az egész gazdasági-szociális tevékenység magasabb szintű, tudományos megalapozottságú vezetésének megvalósításában. A hosszútávú prognózisok, a közepes és rövid időre szóló tervkészítés, a gazdasági-szociális tevékenységre vonatkozó információk összesítése hatalmas adatmennyiség határidőre történő pontos feldolgozását követeli meg, s ennek megvalósítása megkívánja az új technika, így az informatika elveinek, módszereinek alkalmazását is.

A kibernetikai szemléleten alapuló korszerű vezetés az anyagi termelés folyamatát az információs-döntési rendszer segítségével irányítja, és így ez utóbbi fejlődése előfeltétele a gazdasági tevékenység eredményesebb kibontakozásának. Ezért tekintjük igen jelentősnek az informatika területén elért eredményeket.

Telkesítéssel a korszerű mezőgazdaságért

Pearl Buck egyik könyvének címe: Édes anyaföld. Pedig az az anyaföld, amelyről szól — Kínáé — keserves, sok munka árán termi meg a betevő falatot. Mégis édes. És mert nemzedékek munkája kellett hozzá, hogy annyit teremjen, amennyit képes, nehezen is tehető még „édesebbé”, gazdagabban termővé.

Vannak a világnak területei, ahol a föld bőven áll rendelkezésre (trópusi és szubtrópusi Afrika, Észak-Amerika, Dél-Amerika, Ausztrália, Szibéria), de ugyancsak sok az olyan nagytáj, ahol minden művelhető földet nagyon meg kell becsülni (Kelet- és Délkelet-Ázsia, Itália, Hollandia, Belgium, Japán).

A mezőgazdasági termelés terjeszkedésének vannak horizontális és vertikális lehetőségei. Európában a horizontális terjeszkedésnek már nincsen jelentősége. Hazánkban sem sok. De a vertikális terjeszkedésnek, a területegységenkénti terméshozamok, a megtermelhető érték növelésének még vannak. Ezt biztosítják a fejlett agrotechnikában, a bővebben termő fajtákban, a növényvédelem tökéletesítésében, a termények gazdaságosabb, veszteségmentes betakarításában és tárolásában, ésszerűbb felhasználásában rejlő lehetőségek. És a telkesítés.

Telkesítési munkálatokról gyakran írunk, nemcsak szakkiadványokban, de a napisajtóban is, ám a *telkesítés* szót ritkán használjuk. Nem célunk ennek okait vizsgálni. Joggal feltételezzük azonban, hogy a szó pontos jelentését sokan nem ismerik azok közül sem, akik telkesítésről írnak. Mint ahogy a *telek* szavunk jelentését nehéz ma már pontosan megfogalmazni, ugyanígy vagyunk a *telkesítés* kifejezéssel is. A Magyar Értelmező Kéziszótárban például nincs benne a *telkesítés* szó. Az 1958-as kiadású Mezőgazdasági Lexikon is kénytelen a tömörségről lemondani, hogy mindazt felsorolhassa e címszó alatt, ami a fogalomba belefér. Mert sok minden belefér.

Mi a telkesítés?

A hollandiai polderezés végeredményben nem egyéb, mint egy évszázadok óta folyó, a tengerrel vívott hősi küzdelmet jelentő telkesítési akció; az, amikor Algériában több ezer méter mélyről vagy Kisiratoson néhány ölnyi mélyről a felszínre szivattyúzzák a vizet, hogy oázist vagy öntözött zöldséget teremtsenek, ugyancsak telkesítés; a Duna—Tisza-közén a futóhomokot megkötő szőlősgazda — telkesít; de a szikes talajok digózás útján való feljavítása a telkesítésnek egy sajátos módszerét dolgozza ki annak idején Tessedik Sámuel is; az Ecsedi-láp lecsapolása éppúgy telkesítés volt, mint a vízlevezetést szolgáló sáncolás, amit a kötelendi téesz-tagok végeznek a határukon folyó patak árterén. A folyamok, folyók, patakok mederszabályozása, az ármentesítés és a nagy öntözőrendszerek létesítése végeredményben — közvetve vagy közvetlenül — mind azt a célt szolgálja, hogy a föld többet, biztonságosabban és rendszeresebben teremjen, termését ne fenyegetse aszály, árvíz, a termőtalaj pusztulása.

A szocialista társadalomban a nagyarányú telkesítési munkákra sokkal kedvezőbbek a lehetőségek, mint a föld magántulajdonán alapuló rendszerekben, mert a nemzetgazdaság és a szocialista mezőgazdasági egységek érdekeit könnyű nagyméretű telkesítési munkálatokkal közös nevezőre hozni. Ezt a lehetőséget a szocialista Románia kellőképpen ki is használta.

Az eltelt három évtizedre — többek között — az jellemző, sokat tettünk avégett, hogy hazánkat a telkesítés útján is kiemeljük az elmaradottságból, más szóval, hogy anyaföldünket édesebbé tegyük. Egy ország elmaradottsága abban is megmutatkozik, hogy sok a mocsár és a zabolázatlan, örökké kiöntéssel fenyegető folyó és patak, temérdek a kopár hegyoldal, a leromlott talaj, karsztosodó vidék; homokpusztává sivárulnak vagy elszikésednek hajdan termékeny területek. Mindennek ellensúlyozására erdősávokat ültettünk és szőlőt telepítettünk a homokra, hegyoldalakra, szabályoztunk folyókat, de különösen az aszály elleni küzdelem terén, az öntözőrendszerek kiépítése dolgában tettünk sokat.

Temérdek azonban még a tennivaló is. A telkesítés, az „országépítés”-nek ez az ága különben is hosszú történelmi folyamat, nagy múlttal és jövővel. Mielőtt azonban az utóbbi évtizedek ilyen jellegű munkálatairól részletesen szólnánk, érdeemes visszapillantani a múltbeli hazai kezdeményezésekre; azokból sok tanulság vonható le a jövőre nézve.

Az első ismert adatok szerint a barcasági Szászszentpéter, Prázsmár és Szászhermány határában a német telepések már a XIII. században sáncolták a mocsaras, belvizes területeket, s az árokrendszert 600 éven át karbantartották, majd 1900-ban felújították, és részben alagsóvezéssel bővítették vagy helyettesítették.

Történelmi források a XIV. századi Havasalföldről, de különösen Moldváról említik, hogy ott sok halastavat létesítettek, amelyek rendeltetése azonban nemcsak a haltenyésztés volt; árvízvédelmi és öntözési célokat is szolgáltak. A XVI. század első feléből származó források szerint akkor már nemcsak a parasztok emelik a tavak töltéseit, de képzett mesterek is közreműködnek. A XVI. és XVII. században a halastavak létesítése mellett már lecsapolási, ármentesítési munkálatokról is szólnak a krónikák, Grigore Ghicának 1777-ben kelt adománylevele pedig már a moldvai parasztság szolgáltatásai között említi a tavak létesítését s évente bizonyos számú robotnapot ezek karbantartására.

Dimitrie Cantemir a *Descriptio Moldaviae*-ben említést tesz egy Dorohoi melletti nagy mesterséges tóról, amelynek fontos szerepe volt a Jijia árhullámainak felfogásában, s amely — más források szerint — még 1886-ban is 215 hektárt foglalt el. Románia 1960-ban megjelent földrajzi monográfiája a moldvai fennsíkron még 975 ilyen tavat említ, kereken 13 300 hektár területtel.

Az öntözéses gazdálkodásnak is megközelítően három évszázados múltja van az országban. 1718 és 1723 között Temesvár mellett rizstelepet létesítenek (Girod község határában). Az már orvostörténeti szempontból érdekes, hogy ezt 1738-ban fel kellett számolni, mert a korabeli hatóságok feltételezték, hogy — a mocsarakhoz hasonlóan — az is terjesztette a sok áldozatot szedő pestist.

Öntözési lehetőségeket biztosított, de malmok hajtására is alkalmas volt az a 26 km hosszú csatorna, amelyet Iazul Morilor és Prahova között már egy 1790-es térkép is feltüntet; a 36 km hosszú Sturza-csatorna 1847 körül épült, s a Putna vizét vezette Focșani-ba.

A mai Duna-menti nagy öntözőrendszerek elődjét a század elején készült tervekben már föllelhetjük. Davidescu mérnök 1912-ben olyan tervet készített, amely a Bărăganon és attól északra 1,3 millió hektár öntözését tette volna lehetővé. Villoresi olasz mérnök más — 1,8 millió ha-ra kiterjedő — tervet nyújt be 1914-ben; W. Wilkocks ellenjavaslatára 420 000 hektárral éri be. A Mezőgazdasági Főtanács 1968-ban készített terve Davidescu javaslataihoz áll közel, amennyiben Adjutól lefelé Bukarestig jelöli ki az öntözhető területet, de a Duna két ága közötti nagy szigeteket is felöleli, míg Davidescunál ezek nem szerepelnek.

E nagyvonalú dolgozatok azonban nagyrészt tervek maradtak. Mint ahogy az maradt a Tomka-féle elgondolás is (1894-ből), hogy az Arad—Kürtös—Fazekasvarsánd—Világos közötti térségben 7000 hektárt rendezzenek be öntözésre, s amelyet a felszabadulás után vízügyi szakembereink 25 000 hektárra bővítettek ki.

Mivel a tervek csak kis részben valósultak meg, 1944-ben az országban öntözött terület alig 30 000 hektárt ért el; a párt X. kongresszusának határozata értelmében 1975-ig 2,5 millió, 1980 végéig 3,5—4 millió hektárra kell bővíteni az öntözéses területet.

Nagy horderejű telkesítési munka a *lecsapolás*. Jelentőségét szemléltetendő elég, ha elmondjuk, hogy az ország nyugati síkságainak területe 1 067 000 hektár, amiből 351 000 ha a Körösök és a Maros medencéjéhez, kb. 245 000 hektár a Szamos és az Ér teréhez, 471 000 hektár a Bánság vízrendszeréhez tartozik. Ennek az óriási területnek nagyrésze a XVII. század végén még mocsár volt. Egy korabeli utazó írja, hogy „A Sebeskörös és a Berettyó vidéke egy hatalmas tenger volt, amelyen milliónyi vízimadár tanyásozott. Vetéseknek nyoma sem volt. Lehetetlen lett volna megvédeni ezeket a szarvastól, vaddisznótól.“ A Bánság rónáiról pedig Grisellini ezeket írta: „Amilyen mértékben ritkultak a lakott vidékek a török uralom alatt, szaporodtak a mocsarak és állóvizek... Mert gátak nem álltak útjába, a víz megtöltötte az összes alacsonyan fekvő területeket és vagy a régieknél nagyobb új mocsarakat, vagy iszapgödöröket hozott létre, amelyekre nem lehetett rá sem ember, sem állat...“. Nem csoda, hogy ebben a helyzetben a XVIII. században a jobbágyság a földesúrnak járó szolgáltatások fejében inkább teknősbékával, mint búzával fizetett.* Ennek a helyzetnek a felszámolására a XVIII. század második felében nagyarányú mederszabályozási, árvízvédelmi és lecsapolási munkálatok kezdődtek az Ecsedi-lápon, a Kraszna, a Szamos, a Túr, a Berettyó, a Körösök és a Bega mentén — emlékezzünk csak Széchenyire, Vásárhelyi Pálra, Paleocappára. E munkálatok folytatódnak a XIX. században, és eredményükkép-

* Radu Míndru: Istorical lucrările de îmbunătățiri funciare în România. Terra Nostra, 1969. I.

pen a Körösök alsó folyása mentén az 1773-ban még csak 57 929 holdat kitevő művelt mezőgazdasági terület 1848-ra 181 291 holdra gyarapszik. A megjavult életkörülmények megteremtik a lakosság gyors szaporodásának a lehetőségét, s így ott, ahol 1715-ben mindössze 1720 lélek élt, 1847-ben már 155 056 a lakosok száma. Ezt a példát azért is tartottuk érdemesnek megemlíteni, mert jól bizonyítja, hogy a műszakilag helyesen átgondolt és kivitelezett telkesítési munkálatok jelentősen növelik a terület népeségtartó képességét.

Az erózió ellen

Az alfölddel szemben a magasabb térszinek legfontosabb telkesítési munkája az erózió megelőzése, illetve kezdeti stádiumában való megállítása. Becslések szerint Földünkön ma az erodált területek ugyanakkora kiterjedésűek, mint a mezőgazdasági művelés alatt állók. És e nagyméretű talajpusztulás jelentős részben ún. antropogén erózió, vagyis az ember tevékenységének — kapzsiságának és hozzá nem értésének — az eredménye. Ebből következik, hogy megakadályozása is nagymértékben függ az embertől, az ésszerű erdőkitermeléstől, mezőgazdasági műveléstől, természetvédelemtől, az ökotopok, biocönózisok biológiai egyensúlyának fenntartásától.

A már megindult erózió megfékezése sokkal nehezebb, mint megelőzése. Ezért a szocialista Romániában a hangsúlyt az utóbbira helyezik, elsősorban a tervszerű erdőkitermeléssel, újraerdősítéssel akadályozva az erdő borította hegyoldalak lepusztulását. 1972-ben 72 146 hektár erdősítést végeztünk az 1938. évi 39 780 hektárral szemben. Emellett a dombvidéki állami és szövetkezeti gazdaságok tervében is állandóan szerepelnek helyi jellegű erózióellenes munkálatok, amelyeket újabban a természetes gyepek (legelők, kaszálók) feljavításával kapcsolnak össze, komplex területrendezési és talajvédelmi műveletek keretében.

A lejtős területeken a talajpusztulás megakadályozásának egyik világszerte elterjedt módja a lejtők teraszolása (amit a Székelykő oldalában éppúgy megtalálunk, mint Kínában és Japánban, a kalotaszegi falvakban ugyanúgy, akárcsak a Rajna mentén vagy Libanonban). Ennek nálunk is régi hagyományai vannak, s csak az ötvenes években hibásan értelmezett „nagytablásítási” szempontok rontották a helyzetet azzal, hogy a rétegvonalak mentén nemzedékek munkájával kialakított teraszokat egyes túlbuzgó helyi irányítók felszámoltatták „tűnjenek el a mezsgyék” jelszóval. Ma ezen túl vagyunk, s a dombvidéki gyümölcsösök és szőlők nagy részének telepítésekor a lejtőket már teraszosan képezik ki. A felszabadulás utáni években, pontosabban 1948-tól 1972-ig az ország gyümölcsöszeinek területe 215 000 hektárral gyarapodott (szinte megkétszereződött), szőlőt pedig 112 000 hektáron telepítettek, s így ma szőlőink területe eléri a 340 000 hektárt. Az új telepítések már mind nagyüzemi rendszerűek, a gyümölcsösök egy része ún. intenzív típusú, a szőlőkben a sortávolság lehetővé teszi a gépi talajművelést.

Az országot járva lépten-nyomon ilyen telepítéseket látunk. Részben hasznavehetetlen, részben gyenge termőképességű talajokon több száz hektáron új telepítés van Murfatlar környékén, ahol a szőlő nagyobb területet foglal el, mint Fehér és Arad megye egész nagyhírű borvidéke; Odobești, Panciu környékén a szőlőhegyek területe úgy megnőtt, hogy ma Vrancea a maga 32 614 hektár szőlőjével az ország legnagyobb szőlőtermelő megyéjévé lépett elő, de sokszáz hektáros, korszerű szőlők létesültek Balázsfalva, Karácsonyfalva körül a híres küküllőmenti borvidéken is; a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és állami mezőgazdasági vállalatok sok olyan tájon is telepítettek szőlőt, ahol korábban, de legalábbis a filoxéra pusztítása (1880-as évek) óta nem volt szőlő, például az Erdélyi Mezőségein. S ezek — éppúgy, mint a Kolozsvár melletti Felek oldalában, a Bács—Szucság környéki dombvonulaton létesített többszáz hektáros, korszerű gyümölcsösök — nemcsak a gyümölcsellátást javítják meg, de jelentősen hozzájárulnak a terület erodálódásának megelőzéséhez is, tehát fontos telkesítést is jelentenek éppúgy, mint a Beszterce környékiek vagy az érmelléki homokon létesítettek, amelyek a homok megkötéséhez is hozzájárulnak.

Ármentesítés, öntözés

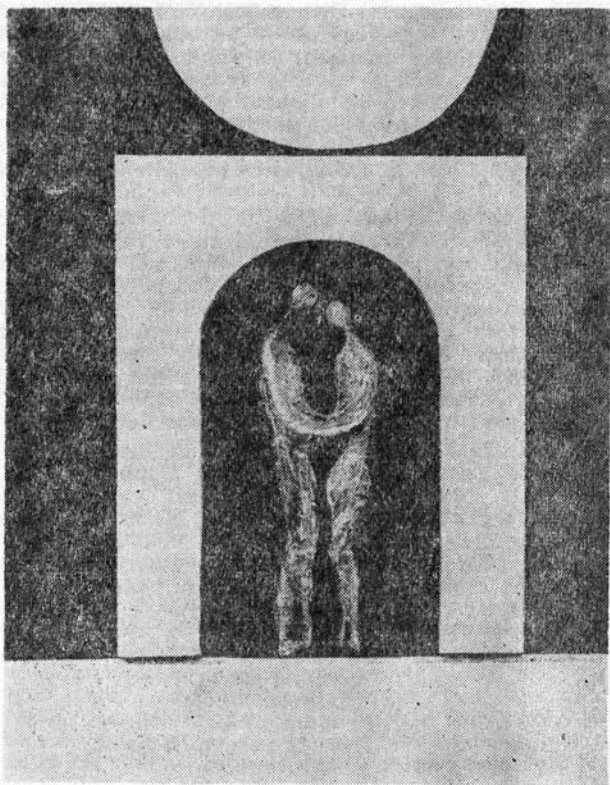
Sok mulasztást kellett felszámolni a folyóvizek mederszabályozása, medrének kotrása, mélyítése, az árvízvédelmi töltések építése, felújítása terén, hiszen ilyen jellegű munkálatokra 1914 óta alig került sor. Ezért — különösen az 1970-es árvíz

után — nagyarányú vízszabályozási munkálatok terveinek elkészítéséhez láttak hozzá. Készülnek vagy már elkészültek az Olt, Szamos, a Szeret stb. szabályozásának tervei, a Maros egész vízrendszerének rendezéséhez pedig a FAO támogatásával kezdtünk hozzá egy átfogó, minden részletre kiterjedő tanulmány alapján. A tervek kivitelezése azonban lassú ütemben folyik, s különösen az árhullámok felfogására és egyben öntözésre szolgáló tárolótavak, az ezeket létrehozó duzzasztógátak építésével kell sietni.

A legjelentősebb eredményeket a telkesítési munkák terén az utóbbi három évtizedben a nagy öntözőrendszerek létesítésében értük el. Míg 1950-ben az országban 42 500 hektár volt öntözésre berendezve, addig ma az öntözhető terület meghaladja az 1 200 000 hektárt. A legnagyobb öntözőrendszerek a Duna mentén épültek ki, többnyire 1965 után (amikor az öntözött terület még csak 229 000 hektár volt). Ilyen nagy rendszerek a jegaliai, a Pietroiu—Ștefan cel Mare-i és Gălățui—Călărași-i Ialomița megyében, amelyeknek nagyrésze 1968 és 1972 között épült, és több mint 200 000 hektár kiterjedésű, továbbá a Brăila megyében 63 371 hektárt kitevő rendszerek, az úgynevezett Sadova—Corabia-rendszer a Zsil, az Olt, és a Duna által közrefogott területen, amely 79 500 hektárt ölel fel, és 20 m szélességű — az Oltéval megegyező vízhozamú — csatornát is magában foglal. Ez utóbbi rendszer meglátogatásakor mondta Nicolae Ceaușescu elvtárs az ott természetű növényekkel kapcsolatban: „Maradjunk meg azoknál, amelyek bőven teremnek, s a legjobban értékesítik a terület és éghajlat sajátos feltételeit.”

De sorolhatnánk tovább e nagyvonalú létesítményeket, például a brăilai Nagyszigeten lévő védógát- és öntözőrendszert, a Fekete-Körös gát- és öntözőrendszert, a nagy carasui rendszert és így tovább, amelyeknek a területén a terméshozamok olyan mértékben növekednek, hogy kukoricából (az országos átlagot jelentő 25—30 mázsával szemben) elérik a 80 mázsát, cukorrépából pedig az átlagos 220—250 mázsával szemben a 700 mázsát.

A felszabadulásának 30. évfordulóját ünneplő ország tehát az ipar fejlesztésében elért eredmények mellé sorolhatja az anyaföldet gazdagabbá tevő telkesítési munkálatokban elért sikereket is.

Bölöni Vilmos:
Univerzum

KÁNTOR LAJOS

Az irodalom lépcsői

*Lépcsők, vigyetek tiszta levegőt,
az elképzelhető világ
hamar a képzelet fölé nő...*

SZILÁGYI DOMOKOS

Anyakönyvezett születési adatai szerint az ötvenötödik, 1944-től számítva pedig a harmincadik életévében ismét rákérdeztek a romániai magyar irodalomra: nagykorúnak érzi-e magát? Foglalkozása, műfaja, írói alkata és vérmérséklete szerint mindegyik megkérdezett személy (akiknek együttesen a mai romániai magyar irodalmat kellett volna kifejezniük, „színpadra“, azaz anktéba vinniük) másképpen válaszolt az *Utunk* kérdésére, másképpen helyesbítette a kérdezőt, illetve az előtte szólót, de hogy mégsem volt teljesen haszontalan s érdektelen a kérdés, azt a közvetlen válaszok heveségén túl a távolabbról érkező sajtóvisszhang is jelezte. Nemcsak minket foglalkoztat hát irodalmunk meghatározásának, történelmi és esztétikai helye kijelölésének gondja; nem irodalomtörténész-csodabogarak, pontosabban csodapókók szövik csökönnyösen hálójukat, hogy foglyul ejtsék a gyanútlan szépírókat és olvasókat — társadalmi szükséglet a tudományosan ellenőrzött meghatározás, az eredmények számbavétele: a továbblépés kritikai biztosítása. Ám hogyan értsük a továbblépést, szükségszerűen azonosíthatjuk-e az irodalomban, a művészetben az újabbat a fejlődéssel? A kérdés, ilyenformán kibővítve, már nemcsak a romániai magyar költőt bosszanthatja, bosszúságában osztozhat mindazokkal, akik az utóbbi évtizedek (és évszázadok) során harcba kényszerültek az irodalom, a művészetek történetének voluntarista, vulgarizáló értelmezésével.

De ne kalandozunk a távolabbi múltba, térjünk vissza költőnkhez, aki egyik-másik megállapításában elveti ugyan a sulykot, abban viszont messzemenően igaza van, hogy egy jóval hosszabb történelmi folyamatra, a sok évszázados előzményekre, szerves kapcsolatra figyelmeztet, majd így kiált fel: „Sem iparunk, sem politikai gondolkodásunk, sem dohánytermelésünk nem harminc-éves, hanem harminc éve más, ilyen meg ilyen, ezt kell elmondani!“ Lászlóffy Aladár (mert ő e heves költő) nem a középkori kódexekhez, nem Heltaihoz, Apáczaihoz és Mikeshoz, nem is Goethehez viszonyítva fogadja el a „nagykorú“ jelzőt érvényesnek mondjuk Szilágyi Domokos lírájára; szerinte „Egy mű, ha az olyan — már irodalom és már »nagykorúság«!“

Az *Utunkban* idén januárban megkezdett s be nyilván sosem fejezhető vita folytatása helyett fogadjuk el közös alapként — ha már az ő neve került szóba — Szilágyi Domokos egyik versciklusát, a vers fókuszát, szervező motívumát. *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* a ciklus címe, s a bonyolult szerkezetű, rendkívül izgalmas, világgággató titkait nehezen eláruló mű fókuszaként a „fölfele“ szót, mozgásirányt jelző fogalmat nevezhetjük meg. Ez a „fölfele“ azonban korántsem olyan egyszerű és egyértelmű irányjelzés, ahogy ezt a köznapi értelmezés sejtetné. Mert:

*Ó, a földszint —
sietni, jaj, jaj
fölfele, fölfele,
mindig fölfele van —
nagy-nagy rohanásról,
lélegzet-szaggató,
boldog rohanásról*

szeretnék vallani majd,
ha fölserdülök
emlékezéssé —
fölfele, föl, föl —
húsz méter magasan,
a nyolcadikon
nem szédülök,
nem szédülök kétezer méteren,
a repülőben,
szédülök egy
két méter mély sír előtt — —

Tér- és idő-koordinátákat kapcsol össze Szilágyi, így építi a maga történelmi koordináta-rendszerét, így keresi a magyarázatot ama „továblézésre“, a „fölfele“ mibenlétére. „Emeletről emeletre bukdácsol az ember, s megpihen egy-egy lépcsőfordulón“ — írja, eltávolítva magától minden felületes általánosítást, abszolutizálást. A földszint talán biztonságosabb, de az emeletről messzebb látni. És aki ma egy nagyvárosban tisztá levegőt akar szívni, az inkább vállalja az emeletről emeletre bukdácsolás fáradtságát — vállalja hát „a láz enciklopédiáját“, a „fényt fogalmazok hitelbe“ XX. századi emberségét — ahogy arra Szilágyi Domokos fölfele vezető útja csábít.

A metaforák nyelve azonban a költészet nyelve. (Még ha a költészet gyakran búcsúzik is a trópusoktól.) A kritika, az irodalomtörténet közvetlenebb valómástételre szólít, lássuk hát konkrétebben, mit is állíthatunk — hipotézisként legalábbis — a mi romániai magyar irodalmunk lépcsőiről, emeleteiről, s milyen ez a „harminc éve más“ irodalom a benne élő kortárs szemével. A „harminc éve más“ megnevezéséhez viszont ismernünk kell az „ötvenöt éve más“ tartalmát, a „más“ ugyanis mindig viszonyt jelöl, s azonnal a „minél?“ kérdést hívja ki. Azt hiszem, az okfejtés megismétlése helyett hivatkozhatom *Romániai magyar irodalom 1945—1970* című, Láng Gusztávval együtt írt könyvünkre, az „Előzmények“ fejezetben található meghatározás-kísérletre; a két kiadást kísérő hosszú vita során (melyre kiakaszthattuk volna a színházaknál szokásos „50—100“-as széria-jelölést) senki sem polemizált e meghatározással, úgy tűnik tehát, hogy változatlanul érvényesnek kell tekintenünk. Egy kiegészítést én mégis szükségesnek érzek — és ezt Kacsó Sándor most megjelenő emlékiratai parancsoló szükség-szerűséggel idézik tudatunkba. A romániai magyar irodalom sajtós funkciójáról, erkölcsi hivatásáról van szó. Az 1919-es történelmi fordulat egy jó ideje időszerű, nagy lehetőségeket rejtő, de korábban kellő figyelemre nem méltatott igazságra ébresztette az itt élő magyar írók legjobbait: magyarok, románok, németek sorsa fonódott össze ezen a tájon — ezt nem tudomásul venni most már kalandorságot, sőt szellemi, erkölcsi öncsonkítást jelentett volna. Ami sokáig istenhátamögötti provinciának tűnt, különösen a múlt század második felétől, a tökékoncentráció mostoha éveinek Erdélyében, arról egyre inkább kiderül, hogy egy fontos kísérlet színhelye lehet, laboratórium, ahol nem laboratóriumi, hanem az életvalóság biztosította feltételek között lehet és kell megkeresni egy korszerű, a különböző irányba ható tényezőkkel számoló humánum modelljét — illetve ennek művészeti, irodalmi tükörképét. Ennek a humánum-modellnek egyik első megfogalmazását publicisztikáját, egész közéleti tevékenységét — és irodalmi munkásságát. A „vakvágány“ elkerülésének egyetlen módját kereste meg, s lényegében e felismeréshez csatlakoztak mindazok, akik különböző körülmények között a „vox humana“ szószólói lettek. Az egykori Korunk-munkatárs, a stózi mércét megteremtő Fábry Zoltán harcos antifaszizmusa, az antidogmatizmussal egyesülve, erkölcs-hirdetésével a két világháború közötti kisebbségi sorsból már a szocialista jelenbe vezet át.

Amikor tehát nemzetiségi irodalmunk „lépcsőit“ és „emeleteit“ próbáljuk megnevezni, természetesen adódik a kiindulási, összehasonlítási alap, amelyben erkölcsöt és esztétikumot egyidejűleg lehet megragadni. A humánum köreinek vizsgálata, középpontba állítása egyetemesen is igazolható, hiszen rövidlátó, közösségi célokra nem tekintő alkuvásokból nemcsak erkölcsi példa, de igazi irodalom sem születhet, az egyes ember gondjainak s a nép sorsának katartikus átélése viszont rendkívüli művészi energiákat szabadíthat fel. A már tankönyvszinten is időszerűtlenné vált kizárólagos Helikon—Korunk szembeállítás, merev osztályozás helyett a humánum-körök alapul vétele azért is mutatkozik hasznosnak, mert lényegében az irodalom belső struktúráját követi, anélkül hogy kiszá-

kítaná az irodalmi jelenséget a társadalom egészéből. Az írói világkép árnyaltabb megközelítését s ezzel együtt (hiszen azokban fejeződik ki) a művészi sajátosságok megragadását tűzi ki célul, tekintti feladatának. S minthogy e körök többnyire metszik egymást, láncolatukból kirajzolódhat az irodalomtörténeti kronológia — vagyis az oly gyakran számonkért történeti szempont érvényesül, összeképvélve a műközpontúsággal.

Egy ilyenszerű láncot, a humánium-körök láncát próbáltam fölvázolni a romániai magyar irodalom románul megjelenő antológiájának bevezető tanulmányában. Ott (a kiadvány jellegéből következően is) a két világháború közötti szakaszra esik a hangsúly, itt viszont indokolt, hogy az újabb „emeletek” kerüljenek előtérbe. Röviden mégis vázolniom kell az eddigi gyakorlattal szakító periodizációs-elemző kísérletem vélt eredményeit — már csak azért is, mert meggyőződésem szerint 1944—1945 sem jelenthet merev választóvonalat, többek közt azon egyszerű oknál fogva, hogy az egyes írói pályák átnyúlnak e korszakhatáron, nem tartják tiszteletben a történelem periodizációs elveit. Egy majdnai irodalomtörténetben egy-egy író, illetve egy-egy írói életmű csak egy humánium-körön belül szerepelhet, aszerint, hogy mit ítélünk belőle elsődleges jelentőségűnek, irodalomtörténeti szerepűnek.

A lánc élére, első láncszemnek az idill megbomlása, a béke varázslatának széttörése s az első világháborús tapasztalatokon iskolázott emberség irodalma kívánczik. „Az Élettel konkurenciába lépett a Halál” — írja a kosályi bukolikák költője, Bartalis János (aki még Kosztolányihoz küldte első verseit, s a *Nyugat*-ban szerzett nevet magának — akárcsak Kuncz Aladár), és ez a felismerés, az ellene való tiltakozás táplálja Szentimrei (és más kortársak) szabadverseit, ez az élmény készíti regényírásra az újságíró Markovits Rodiont, s a háború és béke gondolatvilágában, az első világháború árnyékában fogant a romániai magyar irodalom mindmáig egyik legjelentősebb alkotása, Kuncz Aladár *Fekete kolostora*. A háború után kialakult helyzet új életkezdést, új életalakítást tesz szükségessé, ebben az atmoszférában jut elsődleges szerephez a tájhoz és embereihez, a tájhagyományhoz való ragaszkodás; leegyszerűsítve és sok mindent (ideológiában és irodalmi értékben) eléggé meggondolatlanul összesmosva, ezt a transzilvánizmus irodalmának szokás nevezni. Fontosnak vélem azonban kiemelni, hogy a transzilvánizmus egyik megfogalmazója éppen a már említett, franciás műveltségű, a *Nyugat* hosábjoin otthonos Kuncz Aladár, aki többek közt Liviu Rebreanu-ra és a nemsokára erdélyi magyar irodalomtörténetet kiadó Ion Chinezura is hivatkozva így írt 1929-ben: „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt oly magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.” Az első és a második humánium-kör tehát nyilvánvalóan érintkezik egymással. Ehhez a második láncszemhez számíthatjuk a táj olyan szerelmeseit, mint a költő Tompa László, Áprily Lajos, Reményik Sándor (talán Dsidát is itt kellene tárgyalni — noha ez a besorolás tűnik a legvitathatóbbnak), e tájnak és történelmének elkötelezettje az építészettel írással és szerkesztéssel-szervezéssel felcserélő Kós Károly, aki személyében képviseli a megosztottságon felülemelkedő egységet irodalmunk szocialista korszakában, immár a hetvenes években.

E második körben a partikuláris fokozottabb szerephez jut — ám ez nem jelent szükségképpen elkülönülést, elzárkózást. A Varjúk, Budai Nagy Antal mellett hivatkozhatnánk Kós Károly román figuráira, de ennél is jellemzőbb, hogy például a román líra legavatottabb magyar tolmácsolói — Áprily, Dsida — épp innen kerülnek ki. (Dsida szerencsésebb sorsú kortársai, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő ugyancsak vállalták s ma is töretlen lendülettel végzik ezt a nemes szolgálatot.) És hogy a partikularitás hangsúlyozása mennyire összeférhet az egyetemes humánium kifejezésével, egyetemes értékek teremtésével, azt még meggyőzőbben bizonyíthatjuk az úgynevezett „székely írók”, mindenekelőtt Tamási Áron életművével. Tamási népisége, székelysége csak egy eltorzult irodalmi köztudatban tükröződhet egzotikumként; valójában akár az Ábel-trilógiát, akár novelláit — vagyis „legszekélyebb” műveit — elemezzük, a góbés furfang, a népnyelv varázslatos-szellemes fordulataiból építkező Tamási-stílus nem tekinthető cénak, csupán eszköznek: a „Tamási-mítosz”, a „székely mítosz” mögött a leghumánusabb szándék tapintható ki — nem fogadni el változhatatlannak a lefegyverző, reménytelenséget árasztó valóságot, a szegénységet, kiszolgáltatottságot, előítéleteket, gyűlölséget. Tamási Áron műve egy embertelen világ költői meghaladásának a programja, ezen a szálon kapcsolódik a magyar próza nagy vonulatához. Kezdetben Nyíró is ezt az utat járta, erről tért le zavaros, majd nyíltan haladásellenes ideológiák zsákutcájába, nyelvilleg pedig az ugyancsak értéksorvasztó stíloromantikába.

Külön véve a programosan székeleyeket (tulajdonképpen Tompát is ide kelene sorolnunk ezen az alapon), e harmadik kör izgalmas esztétikai kérdések egész sorának megvizsgálására sürget. Hogyan fér össze — különösen Tamásinál és részben Nyirónél (mert az öreg Benedek Eleknél meg Kacsónál, Kovács Györgynél fel sem merül a kérdés) — a népi-paraszti szemlélet az európai avantgarde, a szürrealizmus, az expresszionizmus nyilvánvaló hatásával? S hogyan lehetséges az — mint erre a közelmúltban épp a *Korunkban* mutatott rá Marosi Péter —, hogy a helikonista Tamási prózájával egész közeli rokonságban annak a Szilágyi Andrásnak az *Új pásztora* áll, akit a „tisztá osztályvonal“ írójaként ismertünk-tanultunk-tanítottunk? Íme, egy újabb példa, hogy a régi irodalomtörténeti skatulyákat nem újabb skatulyákkal kell felcserélni, azaz a humánom különféle köreit sem szabad önmagukba zártaknak, egymástól függetleneknek felfognunk. Egyébként nemcsak „népi“ és „avantgarde“ nem egymást kizáró fogalmak, de a „népi“ és „intellektuális“ sem az. Illyés Gyula, Németh László pályája közismert. Szabédi László (akinek európai színvonalon megszólaltatott regionalizmusát Illyés az elsők között köszöntötte) itt kibontakozott életútja nem kevésbé tanulságos, hiszen a szabédi Nagyrétről indulva érkezett el az egyetemi katedráig, s mielőtt a *Vezessen a Párt* szigorúan vállalt bizonyosságáig eljutott volna (hogy aztán *A passirában* és a *Mesében* árnyalja elkötelezettség-értelmezését), a vívódás líráját alkotta meg — magas művészi szinten.

Szabédit így egy másik „kör“ is a magáénak vallhatja — az, amelyben esendő és elesett kismembek szármalmas és megmosolyogtató, groteszk figuráival találkozunk. (Szabédi nemcsak *Az alkotó szegénységet* írta, hanem *Kelen Péter* verses novelláját is.) A „népi“ Asztalos István könnyes-vidám, tragikus mélységeket takaró anekdotikus novellái s a „polgár“ Karácsony Benő groteszk líraiságú regényei egyaránt jellemzik ezt a humánom-kört. Persze, ha a *Fiatal szívvel* felől nézünk vissza Asztalos pályájára, a Nagy Istváné mellé kellene állítanunk, és ezzel egy újabb, szintén egyetemes humánom-körbe, egy újabb emeletre lép-nénk át, amelyet Nagy István epikája a Tamásiéval mérhető művészi szinten képvisel. Nagy István a proletariátus internacionalista osztályharca szellemében másodrendűnek tekinti ugyan a partikularitás felmutatását, az egész emberiség számára keresi a kizsákmányolásmentes, szabad jövőt, a pontos, érzékeny elemzés azonban köteles felhívni a figyelmet azokra a helyi színekre, amelyekre a szerző Kolozsvár külvárosában vagy az oltyánok közt kérlelhetetlen realizmusával akaratlanul is rátalált. Ha pedig erre is kiterjed figyelmünk, már nem csodálkozhatunk oly nagyon, hogyan számíthatták egy időben Nagy István a népi írók közé. Mint ahogy lényegében a lírikus Salamon Ernőt is oda számíthatták volna (Móricz Zsigmond talán oda is számította): a gyergyói fatelepek, fűrészüzemek kizsákmányolástól és folklórtól hangos világának „átpoetizálása“ nyu-godtan nevezhető „népi“ irodalmi tettnek. De meggondolandó — azt hiszem, a legnyomósabb — érv Salamon Ernő költészetének értékelésében, minősítésében a világot fenyegető faszizmus, az új világháború, pusztítás és brutalitás elleni tiltakozás, erre a közvetlen fenyegetettségre rezonált a legmélyebben a költő. Indokolt tehát egy új humánom-kör megnevezése, amely oly fájdalmasan-egyetemes, mint a Kuncz Aladár regényében megszólaló volt. Salamon Ernő mellett a valahol Radnóttival rokon lelkű Horváth Imre — Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu nemzedéktársa — „pont terjedelmű lírája“ őrizte meg a legerőteljesebben, „százkarátos memóriával“ egy emberellenes kor hangulatát, amelytől még a felszabadulás utáni években sem könnyen szabadult: bizonyosság rá a Horváth Imre-i líra csúcspontját jelentő *Vérrel és korommal* és *A sárga ház*.

És ezzel a „harminc éve más“ kérdéséhez érkezünk, irodalmunk újabb lép-csóihez, melyek az újabb emeletekhez vezetnek. A forradalmi kor forradalmi változásoktól kapja nevét, s ezek nyilván nem hagyják érintetlenül az irodalmat, a háborút túlélők új műveit. „Maradhatunk-e a régiiek, visszavonulhatunk-e lelki életünk magányos szigeteire, amikor nemzetiségünk és az ország új irodalmat, új művelődést, friss, idevaló útmutatást vár tőlünk!?“ — kérdezi Gaál Gábor 1946-ban, és a pozitív válasz nemcsak az irodalmi „nyüzsgés“-ben, hanem a „friss, idevaló“ művekben is érkezik. A forradalom parancsa egyben a humánomé, de ami korábban, így a fasiszta terror éveiben humánusnak minősült, évekre, sőt egy-két évtizedre háttérbe szorul, „lelki életünk magányos szigeteire“ visszavonulni most elfogadhatatlan, veszélyes kísérlet. A számbelileg megfogyatkozott egykori Korunk-tábor jár az élen példamutatásban, de mellettük ott állnak a népből jött fiatal értelmiségiek s a tegnapi helikonisták, a dolgozók országát természetszerűleg vállaló, illetve önvizsgáló írásaikkal. Nagy István megírja az államosítás regényét, az új, forradalmi szakasz első regénysíkerei azonban a forrongó, átalakulás előtt álló faluba vezetnek el. Asztalos István

(*Szél fúvatlan nem indul*), Kovács György (*Foggal és körömmel*) és Horváth István (*Török a parlagon*) neve szerepel a leggyakrabban — természetesen a Nagy István mellett — a kor sajtójában, ám ha elfogadjuk, hogy egy-egy írói életművet egy humánom-körhöz kapcsoljunk, a legnagyobb művészi teljesítmény s a legfontosabb irodalomtörténeti tett alapján, azt kell mondanunk, hogy irodalmunk lépcsői a felszabadulás után először Sütő András és Szabó Gyula „emeletére” vezetnek. Sütő, majd Szabó Gyula novellái a negyvenes és ötvenes évek fordulóján csupán a kezdetét jelentik e humánom-körnek, amelynek középpontjába a *Féltrejáró Salamont* és a *Gondos atyafiságot* kell állítanunk; az ország egészét jellemző társadalmi átalakulások itt már sajátos színekben, a hagyományok s a nemzetiégi jelenidő szintézisében, kétségbevonhatatlan írói tehetséggel épülnek be a romániai magyar irodalomba; Móricz Zsigmond és Tamási Áron örökségét fölragyogtatva, de részben már saját írói útjukat járva, a közösség számbelilleg legjelentősebb részének problémáira kérdeznék rá — két irányban is utótrőre, az elkövetkező évek irodalmi sikereinek előkészítésére vállalkozva: egyrészt, tágítva e humánom-kört, lehetővé teszik „lelki életünk magányos szigeteinek” majdani felderítését, a paraszti világon kívül is, másrészt, közösségileg, a nemzetiégi élet teljesebb, szemléletesebb és egyetemesebb feltérképezését készítik elő. Ez utóbbiban a legtöbbet maga Sütő András nyújtotta: Méliusz József csak napjainkban tudatosult korai útjelzése, a *Sors és jelkép* után két és fél évtizeddel megírta a romániai magyar irodalom legnagyobb könyvsikerévé váló *Anyám könnyű álmot ígér-t*, a nemzetiégi lét feltételeinek, humánom-parancsának, az együttélés hétköznapijainak naplóregényét. Egyetlen faluról, Kemény Zsigmond és Sütő András szülőfalujáról van szó benne, de ahogy azt a román fordítás előszavában a neves íróárs és jóbarát, Titus Popovici is kifejtette, „ez a kis emberi közösség, amelynek Pusztakamarás a neve, szimbolikus erőre emelkedik”.

A *Gondos atyafiság* nyitása már korábban sem maradt társtalán. A látványos társadalmi mozgások lelki hátterének, lélektani — magánemberi és közösségi — körülményeinek feltérképezése valósággal átalakította irodalmunk hangját, a novellákat, kisregényeket és regényeket emberközeli, „olvashatóvá” tette. Veress Zoltán *Szeptemberétől* Méliusz most olvasóhoz került könyvéig, a *Város a ködben-ig* és Bálint Tibor nagyregényéig, a *Zokogó majomig* széles skálán érvényesül már e felszabadult írói látás, akár a szóban forgó regények társadalmi világát, réteg-ábrázolását, akár művészi eszközeiket tekintjük. Papp Ferenc hemingway-i hangvételelől Pusztai János lírával átszőtt vagy Kiss János publicisztikaibb szociografikus kisregényéig, Szilágyi István szürrealista hatásokat mutató lélekelemzéséig, Panek Zoltán én-központú erőteljes novelláiig a példák immár bőséggel kínálkoznak. S lényegében e humánom-körön belül épült fel „kisműfajokból”, humoreszkekből, satírákból és paródiákból egy kiemelkedő életmű: Bajor Andor lírai világa.

A célzatosan, aránytalanul felnagyított részletek tulajdonképpen ismét a „körrök” egymást metsző voltára figyelmeztetnek, Bajor hiperboláit ugyanis majd ugyanolyan joggal egy másik „emeleten” is elképzelhetjük — ott, ahonnan a föld sokkal távolibbnak tűnik. Ennek a gondolatibb-intellektuálisabb kifejezőmódnak helyhez és időhöz kötöttségét olykor nehezebb megállapítani — tagadni viszont nem lehet. Az említett Bajor-példa mellett az emeletközi lépcsőkre, a természetes közlekedésre Kányádi Sándor költészetét idézhetjük meg: Arany János kalapja, vagy inkább (mint annyiszor elmondták) Petőfi köpönyege alól nőtt ki ez a líra, s ma már a Küküllőmenté mellett egy nemzetiégi, egy ország, sőt nyugodtan mondhatjuk, az emberiség gondját vállalja magára. (Ezen az úton jár Farkas Árpád is. Király László mondhatni indulásától.) Lászlóffy Aladár szabadversekbe tördelt történelmi látomásaival, Szilágyi Domokos bizonyosságokat és kételeyeket szembesítő filozofikus vers-építményeivel ez emelet első meghódítói közé tartozik. Bolyai János, majd Dózsa György tikkát kutatva, ide érkezett Székely János. Kocsis István történelmi jóság-példázatai a maguk gyökeresen más módján — Páskándi drámáinak édestestvérei. És ennek az emeletnek prózaíró lakója Bodor Ádám, akiről Bretter György, kitűnő filozófiai, illetve filozofikus esszé írója legutóbbi kötete kapcsán állapította meg: „Senki sem mondta ki pontosabban azt az igazságot: a nyelv, az erkölcs és a szabadság nem konvenciók rendszere, hanem a cselekvésben közvetlenül kifejeződő állítás és tagadása...”

Ne folytassuk a példákat, nem a lakók névjegyzékének összeállítására volt a célunk, csupán a „lépcsők” és „emeletek” jelzése, egy hipotézis felvázolása. Egy-egy besorolást, esetleg a hipotézis egészét cáfolni lehet, azt azonban — hiszem — semmiképpen, ami alapját képezte: a romániai magyar irodalom mai, bármely korábbi szakaszával összemérhető gazdagságát. Lehetnek vitánk egyik-másik életmű megítélésében — az egészét, az ötvenöt (szocialista szakaszában harminc) éves

romániai magyar irodalmat megkérdőjelezni lehetetlen. S hogy a lépcsők nem a semmibe vezetnek, hogy újabb és újabb emeletek épülhetnek, azt az „itt és most” s az „itt és mást” sokat vitatott elvének dialektikus érvényesülése biztosítja. „Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az »itt és most« elvébe a köznap nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megszabadítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől.” Párbeszédünket a jellel természetesen nem lehet uniformizálni, de azt hiszem, ezt a Bretter megfogalmazta elvet, a soha-meg-nem-elégedést, a mindig többre, újra törekvést (többek közt) épp az irodalom egészséges funkcionálása érdekében el kell fogadnunk. A költő, akitől a mottót kölcsönöztük, ugyanezt mondja:

*Fölfele, fölfele, fölfele — mindig fölfele van.
Néha könnyen és néha könnyesen,
megállíthatatlanul.*

Hány emeletnyit?

Hol marad a földszint, a tejillatú!

*Hány láb koptatta a lépcsőket s hány fogja még — de sietni, sietni, sietni,
irgalmatlan ütemet diktál a kérlelhetetlen időmanyag: a láz. [...]*

*Kapatok, reménytelenül, nézve a tájat, az idő táját,
és amit látok, megpróbálom lefordítani szépséggé.*

Nincs irgalom, nincs irgalom.

Megyünk — kísért a bánat: örülünk, mert állhatatlan.

Megyünk — kísér az öröm, az állhatatlan.

S észrevétlen lépdel nyomunkban, ami megmarad.

Higgyünk a költőnek. Szilágyi Domokosnak igazán hinni lehet.

AUGUSTIN BUZURA

Irodalom, valóság, írói erkölcs

Köztudott, hogy a könyvek, amint megjelentek, élni kezdik a maguk önálló életét; bemutatkoznak és — ha érnek valamit — megvédik magukat; legveszedelmesebb ellenségük, tüzet-vizet leszámítva, mondja Valéry, saját tartalmuk marad. Bármekkora becsvágy fűtené is az író, bármily nagylegzetű vagy időszerű lenne a téma, tehetség híján, az alkotásnak kedvező légkörben végzett, odaadó, felelősségteli munka híján a könyvek legfennebb mint bekötött és katalógusba foglalt papírtömeg maradnak meg a teljességre törekvő könyvtárak polcain. Maradandóságuk egyetlen záloga a művészi érték, amely fogalom — s ez ne tűnjék erőltetettnek — magában foglalja az eszmét, a tanúságot, az üzenetet, mert az igazi író mindenkor az idők legégetőbb, legújabb eszméi gyötrik; aki képes jól írni, az szinte mindig korának és kortársainak fájdalomát-örömét érzi át, erre keres magyarázatot, vagy legalábbis ezt kiáltja világgá a művészet szavával.

Három évtizednyi gyors átalakulás és keresés, három évtizednyi reménykedés és feszült alkotómunka, három évtizednyi öröm és nyugtalanság ideje alatt az emberekben rendkívül erős igazságérzet fejlődött ki; az igazságnak és az újnak heves szomjúsága él bennük; nélkülözhetetlen szükségletükké vált a tiszta szellemi légkör, erkölcsi levegőjük szennyezetlensége, olyannyira, hogy tiszteletben tartani munkájukat, megpróbáltatásaikat, meggyőződésüket és legbensőbb, legvalóságosabb törekvéseiket, s ugyanakkor nyíltan és érthetően számot adni előttük saját gondjainkról, olykor örömeinkről is — elemi kötelességünk, s nem lehet alku, vita vagy választás—elutasítás tárgya. „Az életet, úgy, ahogy van” — a leggyakrabban hallott biztatás ez —, az életet, a valóságot... De milyen is az élet, a valóság? Erre a kérdésre a legnehezebb válaszolni, ez választja el a vize-

ket a szárazföldről, a mulandót a maradandótól stb. stb., s erre a kérdésre az évek folyamán nem tudtak konkrétan válaszolni jó néhányan a legtehetségesebb prózáírók közül. Mert természetes, hogy másként látja a világot az, aki steril pályában nevelkedett, az alkalmi kultúrfunkcionárius, a gyáva karrierista vagy a kényelmet féltő író, aki kész minden megalkuvásra, és rózsaszín szemüveget visel, mint azok, akiknek a látószöge azonos a tényleges terhek hordozóival, akik áldozatok és erőfeszítések árán fedezik fel a kor lényegét, erővonalait, ismerik fel hivatásukat és helyüket a társadalomban, az ország törekvését. Ma földünkön képviselteti magát minden korszak, minden társadalmi rend, minden szakasz, melyen az ember áthaladt; egyesek még sajnos a *tegnapot* élék, de mások már a *holnapot*, egyesek még fel se fedezték a tüzet, mások pedig megjárták a Holdat: fellelhetők a rabszolgaságra vagy a hűbériségre jellemző érzések, események, szokások, törvények, de olyan magatartásformák is, amelyek majd 2000-ben tűnnek természetesebbeknek, és... Nálunk, egy új társadalomban, a példátlanul felgyorsult fejlődés ütemében új kapcsolatok, struktúrák jelentek meg s olyan új magatartásformák, amelyek megfelelnek ezeknek a hallatlanul összetett struktúráknak. Az emberek közötti viszonylatok éppoly bonyolultak, mint az emberi agy tekervényei, vagyis gyakorlatilag végtelenek; némelyiket felfedték és beillesztették a már ellenőrzött törvényszerűségek régi rendszerébe, másokat, igen számosságát és alig kikapinthatókat, a legújabbjuk mechanizmusát, katalizátorait a jövő, utódaink illetékessége fogja feltárni. Az író köteles mind mélyebbre hatolni az emberi lélek fürkészésében, a társadalom megismerésében, és ehhez — hogy berekesszük ezeknek a sarkigazságoknak a felsorolását — rendelkezésére állnak nemcsak a legkülönbözőbb információkat tartalmazó papírhalomok, hanem a kifejezés módzatainak ellenőrzött képletei is, elméletek és biztos receptek óvják, hogy vesztébe ne rohanjon; újra meg újra választania kell a kényelmes pályán sikló irodalom sikere és a hosszútávú győzelem, a nehéz, göröngyös út között. Mielőtt azonban fontolóra venné, hogy formálja a mások tudatát, kénytelen a magát kialakítani. 1916-ban Iszak Babelnek mondja Gorkij a következőket: „Az író útja [...] tele van szörva szegekkel, méghozzá a nagyobbik fajtából. Meztől kell végigmenni az úton, véresre sebesedik a lábad, s évről évre több véred fog elfolyni... Ha gyenge vagy, megvesznek és eladnak, háborgatnak, elalattanak, és elfonnyadsz az igyekezettől, hogy virágzónak látszál... De a becsületes embernek, a becsületes irodalmárnak és forradalmárnak nagy tisztesség ezen az úton végigmenni...“ Innen, az útról, amelyen végig akarsz menni, innen s általa meghatározott módon választod meg a hőseidet: azokat, akiket bizonyos körülmények, helyzetek kényszerítettek rád vagy kínáltak fel, s amelyek talán nem tartoznak szervesen hozzád, törpe eszmék törpe hősei; vagy olyan hősoket, akik képesek a világ körforgásába állítani saját kérdéseidet emberről, társadalomról, a te legalkalmasabb ígérel kimondott *igazadat*. Senki sem tagadhatja, hogy vannak nagy könyveink, jelentékeny képzőművészeti és zenei alkotásaink, hogy az irodalom lényegesen változatosabbá, összetettebbé vált, de nem kevésbé igaz az sem, hogy el is veszték nagy könyvek, sok téma vár még megírásra, számos szerző fonnyadt el idő előtt. Az író voltaképp kutató, márpedig Cajal szeriint az igazi kutató legfőbb tulajdonsága „az ítélőképeség és a kritikai képesség nagyfokú függetlensége“. „Az engedelmesebből és alázatosokból — állítja a nagy neurohisztológus, nevezetes *Szabályzataiban* — könnyen válhatnak szentek, de tudósok soha.“ Így hát ez az igény nemcsak az emberi szervezet, de az emberi psziché makro- és mikrostruktúrájának fürkészőire is érvényes; és erre egyébként különböző megfogalmazásokban, már számukkal is imponáló cikkekben ismételtlen emlékeztettek, figyelmeztettek, felszólítottak stb. Mindenki tudja, hogy az írónak őszintének, bátornak, az igazság szolgájának, méltóságára büszkének kell lennie, előítéletektől, képtelen fenntartásoktól szabadon kell szemlélnie az életet, *olyannak kell a valóságot ábrázolnia, amilyen*. Sajnálatos azonban, hogy e követelmények gyakori hangoztatása odavezethet, hogy létfontosságú szavak hasonlatosakká válnak a hadműveletek álcázásául szolgáló kódokhoz — hogy Ritchie Caldert parafrazáljuk —, amelyek rendeltetésük szerint nem magyaráznak, megvilágítanak, hanem elrejtenek valamit. Egyesek képességei kimerültek az effajta erőfeszítésekben, vagy talán szent gyávaságból felejtették el a legfontosabbat: azt, hogy csakis a könyvek rehabilitálhatják a szavakat, csakis a könyvektől kaphat a szó nemesebb, tisztább értelmet. De nem akármilyen könyvektől. S innen ered a legtöbb nehézség. Mert sokat írtak a mai emberről, de olykor éppen az alapvető problémákat kerülték meg, az ember lelki koordinátáit; írtak az életéről, de főként mint tuskés vegetációról; beszéltek a szenvedésről, de inkább azokról a szenvedésekről, amelyek a lét mindenki számára közös vonatkozásait érintik; sokan voltak és vannak olyanok, akik vereséget szenvedtek a

szerелеmben, de mintha kimaradtak volna az élet legyőzöttjei; egyesek valamilyen édeni, rózsaszín létre készítették elő az embereket, nagykanállal kínálgatták nekik a mézet, de nem vértettek fel senkit a kudarcra; nagyvonalúan biztatgattak az optimizmusra, de hurrá-optimizmus volt ez, kinyilatkoztatott derű, a lényegi, a fájdalmas optimizmustól óvakodtak. Ha a távolabbi évek szép-prózájának egy részét venné szemügyre a pszichológus vagy az a mai fiatal, aki ismereteket kíván szerezni a kor embereiről és konfliktusairól, arra a meggyőződésre juthatna, hogy különösebben drámai összefüggések nem voltak, hogy valóságos szenvedélyektől, bonyolult érzelmektől mentesen, gondolatlanul éltek akkoriban holmi humanoid lények. Pedig hát tudjuk, mekkora intenzitással, milyen keményen, milyen magas hőfokon csaptak össze az erők, és nemcsak az eszmék síkján, mennyire hevesek voltak a győztesek és a legyőzöttek indulatai (s ez utóbbiak közül egyeseket tévedésből vagy túlbuzgóságból győztek le). Sajnos, egyes írók a fentebbi gondolkodásmód révén rengeteget veszítettek, s nem is csak ők. Aki nem igyekszik feltárni az emberi lélek mélységeit, közvetlen vagy rejtett válaszait az új helyzetekre, a közvetlen környezet hatásaira, s nem veszi tudomásul ellentmondásait, vagy vígan átsiklik fölötte, az az éretlenség égővét választja. A román nép lelkületének még a legfelületesebb ismerője is tudja, hogy nem az igazságtól, még a legkeményebb, a legkényelmetlenebb igazságtól sem retten vissza úgy, mint a hazugságtól, pedig a hazugság a leggondosabb csomagoláson is átlátszik. Az emberek nem éretlenek, nem alkalmatlanok az igazság befogadására — egyébként éppen az utóbbi évek szolgáltak az emberi összetartásnak, a mélységes megértésnek konkrét és megrendítő példáival. De az íróknak napjainkban nem az a legparancsolóbb feladata, hogy ítélkezzék vagy pedig makacsul emlékeztessen a múltbeli különböző hibákra, hanem az, hogy ne tételje őket újabbakkal, hogy ne állítson új előítéleteket a régiék helyébe, hogy ne kerülje el a figyelmét korunk roppant bonyolultsága, más szóval, hogy ne köntörfalazzon, ne habozzék, ne mulassza el közölni a maga mondanivalóját erről a korról. Magától értetődik persze, hogy az író nem statisztikai hivatal, nem közvéleménykutató központ, s nem is reklámügynökség, hanem egyszerű állampolgár, akivel a természet többé-kevésbé bőkezű volt, egyszerű ember, akit az a szándék vezet, hogy a világot jobba, igazságosabbá tegye, ezért hát kötelességének érzi — a vállalkozás kockázatait sem mellőzve —, hogy kimondja, amit lát és érez, hogy felismerje a kor eszményeit, sikereit a jó és a szép meghódításában, de az embereket győtrő betegségeket, daganatokat, kóros változásokat is. Más szóval, az író a *maga igazát* vállalja és mutatja fel, a legalkalmasabb művészi eszközökkel. A továbbiakban már az illetékesek, szociológusok, kutatók dolga, hogy levonják a kinálkozó következtetéseket, annál is inkább, mert túl a művészi élményen, amely nélkül elképzelhetetlen az irodalom, a tapasztalat tanúsága szerint az érett művek egyben valóságos társadalmi szeizmográfok is. Az igazság, amely minden ember szükséglete, csak több szempont nyílt, etikus szembeállítások során kerülhet napfényre; a létező előítéleteket csak az állandó, eleven, kulturált dialógus oszlathatja el: a dialógus, és nem a magányos apologetika. Leggyakrabban használt igénk manapság a *megismerni*. Márpedig az összes írók — elhalasztva vagy elhanyagolva szenvedélyüket a megszerzendő vagy megtartandó (Saint-John Perse szavával) „segédlelkési állások” iránt — ha nagyon komolyan vennék saját szavaikat, ha pontosan követnék a biztatást, hogy életközélemből ismerjék meg, milyenek is a munkások, a parasztok, az értelmiségiek, és hogyan gondolkodznak, irodalmunk összehasonlíthatatlanul gazdagabb lenne, egészen más arculatot öltene. Persze, a kényelmeseknek, a Cajal emlegette „szentek”-nek, akik hosszú évek óta merev sémákba zárkóztattak elneveket, azoknak, akik gondosan művelik művelatlenszüket, ösztöneiket vagy egykori, érdemtelenül szerzett dicsőségüket, az a kockázat, hogy pillanatnyilag nem felelnek meg X kritikusnak vagy Y ál-kultúrlénynek, nehezen vállalható, s nem kevésbé nyugtalanító az a lehetőség, hogy fontos, tehát kényelmetlen felfedezéseket tehetnek. De a világ — akár tetszik, akár nem — olyan, amilyen, és egyre kevesebb ember élvezi a rózsaszín cukorkákat, a visszamaradt gyerekeknek való ártatlan történetkéket, a legelni és visszakérdőzni való, kezdetleges élményeket. Napjaink embere halatlannal bonyolult: egyfelől a történelem, másfelől a modern tudomány vívmányai, a haladás gondolkodóbbá tették, fogékonyabbá az eszmék iránt. Csakhogy ahhoz, hogy alakulását, gondolatait, nemegyszer visszafojtott ösztöneit követni tudjuk, erőfeszítésre van szükség, az igazság szenvedélyére, arra, hogy kiszabaduljunk a kényelmesség béklyóiból. Ahogy Tarkovszkij mondja: „Ha szilárd az erkölcsi tartásod, nem kell lemondanod arról, hogy szabadon válaszsd meg művészi eszközeidet.” Az új a kor eszméiben, konfliktusaiban, törekvéseiben található; ezek alakítják a formát, segítenek abban, hogy az ember felülmúlja önmagát. A mű-

vészet egyre inkább intellektuálissá válik; az emberek eszmékért küzdenek, különböző szélességi fokokon még megfeszítik őket az eszményeikért, márpedig csak ha magával ragad a lelkiismereteknek ez az áradása, csak ha ismered az idő szívverését, lehetsz valóban újszerű, csak így gyógyíthatók ki a szavak a betegségéből. Egyébként irodalmunk legrangosabb sikerei éppen ebből táplálkoznak.

Elég csupán néhány névre emlékeztetnem: Eugen Jebeleanu, Méliusz József, Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Șt. A. Doinaș, Nina Cassian, Maria Banuș; vagy Ioan Alexandru, Nichita Stănescu, Lászlóffy Aladár, Ana Blandiana, Ion Gheorghe, Gheorghe Pituț; vagy Zaharia Stancu, Marin Preda, Nagy István, Titus Popovici, Eugen Barbu, Laurențiu Fulga, D. R. Popescu, Nicolae Breban, Fănuș Neagu, Sorin Titel, Virgil Duda, Bálint Tibor, Al. Ivasiuc és mások nevére, hogy több, mint meggyőző érvekkel bizonyíthassam: ezekben az években irodalmunk útja felfelé ívelt, hogy legjobb íróink nagyon magasra emelték az emberek, társadalmunk megismerésének és ábrázolásának mércéjét, hogy íróink, képzőművészeink vagy zeneszerzőink számos műve bármely kultúra legjavához tartoznak. Ha talán túloztam volna bizonyos etikai vagy pszichológiai természetű fogyatékoságok felemlítésében, ha ezúttal is emlékeztettem azokra az időkre, amikor voltak olyan könyvek, amelyeket azóta elfelejtettünk, többek között azért tettem, mert még nagyon is sok a mondanivalónk, még sok világot kell felfedeznünk... Márpedig ezt csak azok tehetik, akik képesek szembenézni a nehézségekkel, képesek az igazság, az új oldalára állni, vagyis a bátrak, a tisztánlátók. De az írók csak együttesen, összetartásban és felelősségben egységesen jelenthetnek valamit, irodalmunk csak így folytathatja útját a csúcsok felé...

Szilágyi Júlia fordítása

MEZEI JÓZSEF

Egy szobrász metamorfózisa

[...] Nagyvárad a harmincas évek végén olyan iparos- és kereskedőváros volt, melyben alig néhány hivatásos festő tevékenykedett, s azok híre sem igen terjedt túl a közvetlen szomszédságon. Munkásságukat ezek a festők a helybeli polgári közízléshez igazították. Művészeti életét tekintve ezeknek az éveknek a Nagyváradra messze esett Nagybányától, Kolozsvártól s a művészeti főiskolával gyarapodott Temesvártól, nem is beszélve Bukarestől; egy Ruzicskay formátumú festőnek például már szűknek bizonyult (ez a különben vándorösztönnel megáldott festő és grafikus hosszabb-rövidebb itt-tartózkodás, egy-egy kiállítás megrendezése után mindig továbbállt). Itt bontakozott ki ugyan Leon Alex tehetsége, rá azonban inkább csak egy szűkebb baráti kör figyelt. Rendszeres kiállítási élet tulajdonképpen nem volt, és számottevő, valamelyes tájékozódást nyújtó műgyűjteménye a városnak meg éppenséggel nem.

Balogh Péter előbb határozta el, hogy a szobrászatnak szenteli minden energiáját, mintsem hogy a legalapvetőbb műtörténeti ismereteket megszerezhesse volna. Utazgatásra pedig a pénztelen fiatalember természetesen nem gondolhatott. Ilyen előzmények után került föl Budapestre, az Iparművészeti Főiskolára, s került ott szembe a római iskola stíluseszményével.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a római iskola felfogására jellemző keresett, mesterkelt szertartásosság mögött megérett életidegenség ösztöneit riasztotta előbb, s érdeklődése Medgyessy iránt mint rokon élményvilágú, rokon gyökerű művész iránt ébredt föl. A történelmi események nyomása alatt azonban, még mielőtt elmélyíthette volna stíluskultúráját, fel kellett ismernie, hogy az adott helyzetben a római iskola stíluseszményeinek elutasítása vagy elfogadása számára egyet jelent egy bizonyos társadalom- és világszemlélet vállalásával, illetve elutasításával. Plebejus ösztöne és felismerése egyaránt arra készítette, hogy habozás nélkül Medgyessyt válassza követendő példaképül.

Fejezet a szerző megjelenés előtt álló Balogh Péter-monográfiájából.

A felszabadulást közvetlenül követő években, a nagyváradai intermezzo során, majd Bukarestben a paraszti, illetve munkássorsból magát művésszé önerővel kiművelő fiatalemberből, aki már a háború előtt kapcsolatba került a szocialista eszmékkel, mondhatni természetsszerűleg váltott ki lelkes egyetértést az a követelmény, hogy a művész azonosuljon a munkásság és a parasztság életigazságaival, a munkás-paraszti demokrácia országépítő pátoszával. Ha az ebben az eszmekörben fogant mondanivaló leghitelesebben, legközérthetőbben a szocialista realizmus normáinak tiszteletben tartásával fejezhető ki, ahogyan azt meggyőző, agitatív hévvel hirdette az új kultúrpolitika — akkor számára nem maradt más lehetőség, mint e normák minél alaposabb elsajátítása. Ezen az úton haladt aztán tovább a román szobrászat fővárosi derékhadának összes képviselőivel együtt, s küzdötte fel magát szívós, kemény munkával az élvonalba, olyannyira, hogy az ötvenes évek fordulóján nevét már föltétlenül megemlítik, valahányszor meglepéseket tartogató, ígéretes tehetségekről esik szó.

A plasztikai kifejezés problémái számára az ötvenes évek első felében kizárólag úgy jelentek meg, mint a szocialista realizmus repertóriumában adott témák leghatásosabb szobrászati kifejezésének problémái. Sokatmondóan jellemzi beállítottságát, hogy az ötvenes évek főművének tekinthető, stíluskorszakot záró, új perspektívákat nyitó *Győztesek* — szintén munkásábrázolás. Nem kevésbé jellemző mozzanat a hatvanas évek első felében, hogy sokalagos, narratív kompozícióval vesz részt a román tengerpart üdülőzónájának dekorálására kiírt pályázaton, ugyanakkor, amikor a pályázók döntő többsége a rendhagyó lehetőséget megragadva aktokat, pihenő leányka-alakokat, anyát gyermekével ábrázoló szobrokat tervezett. (Az állami köztéri szobor-megrendelések az eddigi folyamatán felszabadulást allegorizáló emlékművekre, történelmi témájú kompozíciókra, allegorikus munkás- és parasztfigurákra terjedtek ki.) Pedig választott témája — a pihenés öröme — valósággal felkínálta ezt a lehetőséget. Ő azonban, noha torzókából és nőalakokból egy galériára valót faragott fába, kőbe, márványba a megelőző években, más megoldást választ. A pihenés örömét is kollektív örömként kívánja megfogalmazni, mégpedig úgy, hogy céljait tudatosan tisztázza. Erre vall a köztéri monumentális szobrászat szerepéről egyik nyilatkozatában éppen ekkoriban kifejtett véleménye: „Hitem szerint nekünk, a ma szobrászainak arra kell törekednünk, hogy a közösség, a kollektívitás eszméjét szimbolizáljuk, akár csupán néhány figura közvetítésével.“ S a közmondás parafrázálásával figyelmeztet: fennáll a veszély, hogy az embertől ne lássuk az emberiséget. Ezért kell tehát a szobrásznak a kollektívitás eszméjére koncentrálnia érdeklődését.

Ne higgyük, hogy ezek az eszmék, különösen ilyen sarkított formában, túlságosan közkeletűek lettek volna a maguk idején.

A vulgáris szociologizálás vádjának kihívása árán is idekiváncozik annak jelzése, hogy a belső, alkotói logika fejlődésvonala az ország társadalmi-gazdasági életében végbement változások nyomában halad. Az országépítésben, amelynek figyelemmel követésére a szocialista állam oly sokoldalúan ösztönözte a művészeket, a mindennapi teendők mindinkább a távlatos gazdaságfejlesztés és társadalomszervezés problémáiként kezdenek jelentkezni, s éppen ennek következtében az elméleti gondolkodás is egyre mélyebbre hatolva igyekszik megragadni a szocialista társadalmi tudat alapvető, egzisztenciális kérdéseit. Balogh Péter nem műtermébe elvonult, külső szemlélőként érzi a változást. A monumentális szobrászat társadalmi szerepéről kialakított, hitvallással kristályosult meggyőződése valósággal kényszeríti arra, hogy saját művészi céljait ebben a kontextusban határozza meg. Eddigi sikerei és legjobb tulajdon lelkiismerete arra ösztönzik, hogy ne riadjon vissza szükség esetén a szűkkeblűnek érzett ábrázolási kánonok áthágásától. Így jutott el a *Győztesek* képezte állomásig, a gondolkodás- és kifejezésbeli rutin-mozzanatok fokozatos elhárításával, de lényegében nagyobb megrázkódtatással járó alkotói konfliktusok nélkül. Ekkor azonban már szembe kell néznie a plasztikai kifejezés önmagában is jelentkező problémáival.

Balogh Péter, aki kezdtől fogva a nagy korproblémákra orientált szobrászat híve volt, a hatvanas évek elején tudatosan kezdi kiépíteni a szobrászat társadalmi szerepéről alkotott összetett koncepcióját. Tudatossága azonban nem spekulatív típusú tudatosság: miközben a nagy korproblémák szobrászi megragadásának lehetőségeit kutatja, egyben szükségét érzi annak, hogy az emberi létet egyediségében is minél teljesebben fejezze ki. Nem érzi ellentmondást a gondolatilag nagyigényű mondanivaló hordozására hivatott monumentális és az intim, érzelemgazdagságot tükröző beltéri szobrászat egyidejű művelése között. Művészi kiteljesedésének velejárója, hogy éppen ekkor fedezi fel a női testben egyedülálló természetességgel és tökélyvel formát öltő harmóniát, s fokozatosan eljut az érzelemgazdag tartalmak mind kifinomultabb, bensőségesebb szobrászi ábrázolásá-

hoz. Más kérdés az, hogy akkor — még — nem merült fel benne a gondolat, hogy az emberi lét e két oldalát a monumentális igényű művekben is szintetikus egységekbe foglalva lehetne és kellene ábrázolni, s ha mégis, legfennebb sejtés formájában. És megint csak más kérdés az, hogy kétfelé ágazó munkásságának fővonalán zsákutcába jut a hatvanas évek közepén, míg exteriőr szobrászatában (bár a megrázkódtatás erre a vonulatra is kihat) elérkezik a beteljesedésig.

Egzotikus és más, nemes fába faragott beltéri kissozobrai ekkor már nem a kísérletező, stíluskereső művész munkái. Megközelítően azonosan stilizált vagy éppen önismétlésre valló szobrokat a hatvanas évek második felében megsokasodó leányka- és nőalakok, aktok sorában nem találunk, de a stilizáló felfogásban mutatkozó eltérésekből valamiféle fejlődésvonalat már nem tudunk kirajzolni. Ezek a szobrok képzeletbeli kört alkotnak, legfeljebb sikerültebbnek vagy kevésbé sikerültnek ítéelhetjük egyiket vagy másikat, nem teljesen függetlenül ízlésbeli beállítottságunktól. Mert megalkotójuk tudatosan kettősséget vállal: hol természetű stílizáláshoz folyamodik — amikor az emberalakhoz közvetlenül kapcsolódó, intim, érzelmekre hangolt, lírai fekvésben kíván megszólalni —, hol geometrizált vagy szintetikus formákat teremt, hogy egy objektívebb, gondolatibb, elvontabb lírának adjon kifejezést. Miközben ingautját járja a két, általunk most mestersegesen egymással szembehelyezett pólus között, a lehetőségek már fölmért, ismert határain belül mozog, szabadon, kötetlenül, csupán a benne formálódó mondani-való és a fa életes anyagának sugallatát követve.

azonban ismét és ismét nekilendül az őt foglalkoztató nagy témáknak, és megpróbál emléket állítani a társadalmi csoportkapcsolatokba szervesen integrálódó, egyedi mivoltát ilyenformán megőrizve meghaladó közösségi embernek — áthatolhatatlan falba ütközik.

Ha nem érezné, hogy nemes-fa kissozobraiban sikerült kialakítania egy tökéletesen hajlékony, legbensőbb rezdülései visszaadására is alkalmas, egyéni szobrászi nyelvezetet, azt hihetné: művészi képességei csődjével áll szemben. Így azonban, mivel a közösség témájáról — melyben kora lényegét látja megtestesülni — semmiképpen sem akar lemondani, arra kényszerül, hogy alapjában vizsgálja fölül a szobrászi kifejezés lehetőségeit.

Szembesülnie kellett tehát, most már elkerülhetetlenül, az avantgarde irányzatokból kinőtt modern szobrászat eredményeivel is, amelyeket eddig egyszerűen nem vett figyelembe. Eddigi idegenkedésének egyik okát — pontosabban meghatározó előzményét — főiskolás éveinek körülményeiben kell keresnünk. A hosszúra nyúló, több mint tíz évet magába ölelő időszak 1941 és 1952 közé esik. Akkor kezdődik tehát, amikor az avantgarde mozgalmak első hullámát Európaszerte már elpартálták, s akkor ér véget, amikor újraértékelésük s ezen belül a nemzeti avantgarde hagyományok újraértékelése Kelet-Európában még csak igényként sem merült fel. Az érdeklődés hiányát mindemellett szubjektív motívumok is magyarázzák. Balogh Péter távolról sem áll egyedül nemzedékében azal, hogy meg se kérdőjelezte azt a felfogást, amely az avantgarde kísérleteket s a negyvenes és ötvenes évek ebből kinövő nyugat-európai és amerikai szobrászatát teljes egészében a gatlás nélküli individualista alkotói önkény megtestesítésének, a dekadencia mélypontjának tartotta. Diákévei kezdetén, az adott történelmi-társadalmi helyzetben, az avantgarde mozgalmak nyilvánosság színteréről lesöpört képviselői teljesen magukra maradtak. Hogyan is lehetett volna különösképpen érzékeny bármely akkori európai ország művészetek iránt érdeklődő nagyközönsége a valóságos látványon — „ködös“ elméletekre hivatkozva — erőszakot elkövető művészek légvárnak érzékelt munkássága iránt, amikor a legvadabb és legvalóságosabb társadalmi erőszak, a fasizmus terrorját nyögve, illetve fenyegető árnyékában kellett léteznie? És éppen ebből a társadalmi közegből érkeztek a főiskola padjaiba annak a nemzedéknek a képviselői, melyhez Balogh Péter is tartozott. Ezek a fiatalok meg se ismerhették a szándékok-célok-programok és megvalósítások reális összefüggéseiben az avantgarde mozgalmakat, de ettől függetlenül, jobbára ösztönösen is szembehelyezkedtek velük.

A háború után, az ötvenes évek közepe táján Balogh Péter is hozzájutott az avantgarde első hullámához tartozó és nyugaton immár klasszikusként tisztelt nagyságok műveit tartalmazó reprodukciós albumokhoz, idegensége azonban mit sem oldódott, eszményei hordozására teljesen alkalmatlanoknak ítélte az általuk kínált plasztikai lehetőségeket.

A látványvalóságból merített forma-modellt teljesen újjáteremtő aktus létjogosultsága legkorábban föltehetőleg a *Győztesek* megmintázása közben sejtett fel

benne. Az előítéletek azonban túlságosan megmerevítették őt is éppúgy, mint legtöbb pályatársát. Végül a szemléleti kiteljesedés, a forrongó, új mondanivaló kifejezésének kényszere taszította választásra, s készítette arra, hogy kétségeit és ellenérzéseit leküzdve, megkísérelje egy plasztikai metanyelv kialakítását.

A figuratív és nonfiguratív modern szobrászi formaképzés dilemmáival szembenező szobrászok, közöttük Balogh Péter alkotói küzdelmeiben egy sajátos mozzanat játszott katalizáló szerepet a hatvanas évek közepe táján. Ekkoriban terjedt el széleskörűen az a publicisztikailag inkább, mint esztétikailag megalapozott nézet, mely szerint a rendkívül gazdag, eredeti s a nemzeti jelleget pregnánsan tükröző tárgyi népművészet hagyománykincsének analitikus feldolgozása és szintetizálása révén újhodhat meg igazán a hazai képzőművészet, s születhet meg az a kifejezetten nemzeti jellegű és annál fogva egyetemes érvényű, egyszerre gyökeresen hagyományos és modern szemlélet, mely széles perspektívát biztosít majd a képzőművészetnek. A grafikusok felfedezik a népi fametszet-hagyományt, a festők a román népi ikon-kultúrát, a népi textilművészet szín- és motívumvilágát, a szobrászok pedig a népi fafaragás örökségét — és Brncuși ehhez kapcsolódó művészetét.

Balogh Péter már 1965-ös bukaresti egyéni kiállításán szerepeltetett (*Népi motívum I., II., III.*) néhány kifűrészelt, eresztékekkel összerótt, deszkalapokból kialakított dekoratív kompozíciót. Sikerült ugyan animisztikus jellegű kölcsönöznie ezeknek a tárgy-szobroknak — célját tehát elérte —, illúziókat azonban aligha fűzhetett az így felfedezett lehetőségekhez. Dekoratív kispasztikának fogta fel, művészi értékű dísz tárgyakként állította ki a *Népi motívum*-variánsokat. Az animizmus varázsa azonban megragadta, s rövidesen megkísérlti érvényre juttatását az alakbrázolásban is: 1966-ban faragja meg a *Várakozást*. A bálványserű szobor nőalakját tulajdonképpen ki sem bontotta a fatörzsből. A föfelé kesvéssé keskenyedő, felállított rönk oszlopos masszivitását ornamentális jellegű, árkos vésetek, csúcsvésű üregek s deréktájt egy szélesebb nyomvonalú véset töri meg. Amolyan kapubálvány ez a szobor, melyből a lényegében dekoratív formakezelés ellenére sem hiányzik a szuggesztivitás, a primitív szobrok titokzatossága.

A *Várakozás*, minden újszerűsége mellett, határozottan emlékeztet Balogh Péter egyik korábbi, népies inspirációjú szobrára, melynek különös hangulatot árasztó, hieratikussá stilizáltságára már annak idején felhívtunk. A *Várakozás*-ban expliciten fejeződik ki a *Bánáti parasztlány*-ban még csak felszóló tartalmak: itt a román folklór mélyrétegeit átható, sajátos, Bartók által is érzékelt szellemiségének felcsillantásához jut közel a szobrász.

Hasonlóan szuggesztív, folklorisztikus ihletésű szobrot azonban a továbbiakban már nem farag, viszont annál több dekoratív kissozobron gyümölcsözteti stilizálásban szerzett tapasztalatait. Már-már az igénytelenség egyszerű s mégis hangulatos, bukolikus kissozobrok ezek; a lecsiszolt, síkban tartott, tulajdonképpen csak kontúrban modellált alakokon, a felületbe mintegy beleszóve, itt-ott megjelennek a román népi faragás jellegzetes geometrikus motívumsorai. Tartalmi mélységeket, a *Várakozáson* oly szembetűnő rétvület visszfényt persze hiába keresnénk rajtuk. Az előbb kompakt, egyetlen főnézetre komponált felületeket a szobrász hamarosan áttöri, hogy a pozitív és negatív formák aszimmetrikus játékával tege változatosabbá figuráit.

Tárgyi népművészet iránt felébredt érdeklődése tehát, úgy tűnik, nem hajtotta túlságosan messzire előre Balogh Péter alkotói fantáziáját. Nem egészen így van. Időközben a szobrász rendkívül jelentős tapasztalatokkal gazdagodott. Ösztönzést kapott arra, hogy továbbhaladjon a nem természetutánozó formateremtés útján, és sikerült tisztáznia ugyanakkor, hogy egyedül üdvözítő megoldást számára a folklór-inspiráció nem kínálhat. Miután belekóstolt, rájött arra, hogy alapvetően racionális beállítottságával nem egyeztethető össze az animisztikus szemlélet, s arra is, hogy ha egyoldalúan a folklór irányában tájékozódik, megfosztja magát az őt leginkább izgató kortársi problematika közvetlen plasztikai megközelítésének lehetőségétől. Ez a magyarázata annak, hogy a folklór-inspirációt végül dekoratív célú kispasztikájában juttatta csupán tartós szerephez.

Ámde, ha egy szobrász Romániában szembesül a népi faragás örökségével, óhatatlanul szembesülnie kell a modern szobrászat egyetemes története nagy, forradalmasító egyéniségének, Brncuși-nak a művészetével is.

Brncuși árnya természetesen vetült rá ekkoriban az egész romániai szobrászat előőrseihez tartozó, korszerű plasztikai kifejezőnyelvet kereső művészek tevékenységére, szemléletére, gondolkodására. Balogh Péter szintúgy, mint pályatársainak többsége, egyidejűleg érzékelte a nagy román szobrász népi fafaragás-

kultúráját is szintetizáló, szublimáló életművében a dermesztő tőkélyt, a lezártsgot — és a modern szobrászatot új utakra parancsoló mementőt.

Alkalmasabban aligha lehetett volna időzíteni Balogh Péter találkozását Henry Moore művészetével. Plasztikai kifejező nyelvezetének megújítása immár nem távlati cél előtte, hanem közvetlen létkérdés, amikor — 1966 márciusában, Bukarestben, negyven évi (1924—1964) munkásságát mintaszerűen bemutató retrospektív kiállításon, eredeti vagy kicsinyített változatban, s ha másként nem, fényképmásolatról — totalitásában megismerhette azt az életművet, amelyhez a századközép nyugat-európai szobrászatát összességében tekintve, leginkább vonzódnak. Moore, legtöbb kortársával ellentétben, nem egy eltechnicizálódott, elembertelenedett világot érzel magá körül; művészetének középpontjába a gondolkodó, sorsával szembenező, modern embert állítja. Tudjuk, Balogh Péter is ennek a modern embernek kíván emléket állítani. A modern monumentalitás-eszmény ellentmondásait pedig — amellyel Balogh Péter magáraulatlan, már-már kilátástalanul küszködött — ez a művész, mások számára is érvényes tanulságokat szolgáltatva, főlényes biztonsággal hidalja át.

Annál inkább a reveláció erejével hatott Balogh Péterre a Moore-életmű, mert hiába állott volna szándékában, hozzá tanítványnak semmiképpen sem szegődhetett. Immár megszilárdult embereszménye és világszemlélete a Moore-étől gyökeresen különbözött. Mint frontkatonának, a második világháborúban neki is kijutott a tragikus élményekből, szobrászként azonban, láthattuk, még az Auschwitz-kompozícióban is tartózkodott a tragikus hangvétel megütésétől. Moore pedig, ismeretes, egyetlen nagy tragikus élmény kohójában kristályosította ki érett korszakának szobraiban testet öltő mondanivalóját: a bombázások elől metróba menekült londoniakról őrzött emlékképét absztrahálta egyetemes érvényű szimbólummá tragikus heroizmust sugárzó kompozícióiban. Balogh Pétert, mint mindenkit, aki egyszer szembekeverült ezekkel a művekkel, lenyűgözte a huszadik század modern klasszikusává vált nagy angol szobrász tragikus heroizmusa, de tisztában volt ugyanakkor azzal, hogy Moore magányos hőseihez hasonló figurák mintázására hiába szánná rá magát, a magány költészete hamisan csengene az ő felfogásában. Ellenben afelől most már végképp meggyőződött, hogy a nem természetutánzó plasztikai formanyelv a nagy horderejű kortársi humanista mondanivaló hordozására messzemenően alkalmassá tehető.

Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy első és tulajdonképpen egyetlen olyan műve, amely egyéni jellegzetességei mellett szembetűnően Moore-inspirációjú, a *Ritmus* (1967), nonfiguratív szobor. S azt árulja el mindenekelőtt, hogy mi volt az a *formai* mozzanat, amely leginkább lekötötte figyelmét Moore művészetében (a negatív forma kompozicionális jelentőségének felbecsülésére utalunk). Hasonló megoldással a továbbiakban már nem kísérletezett, kialakuló egyéni stílusának egyik jellemzője a pozitív és negatív formák sajátos egyensúlyi állapota lesz.

Túl az emített részlet-mozzanaton, melyre éppenséggel más modern szobrászok alkotótechnikájának tanulmányozása közben is felfigyelhetett volna, Balogh Pétert formateremtő invenciójának kibontakoztatásában mindenekelőtt az a Henry Moore segítette, aki szükségét érezte annak, hogy kijelentse: „Brincuși életműve, egyéni értékén felül, történelmi jelentőségű a modern szobrászatban“ — de, tette hozzá: „ma már nem kell a szobrászatot az egyes statikus alapformákra visszavezetni és leszűkíteni. Mi már felnagyíthatunk, összekapcsolhatunk, összekombinálhatunk több, különböző nagyságú, metszetű és irányú formát, hogy szerves egészzé alakítsuk.“

Dilemma sorát oldotta fel benne továbbá az a Henry Moore, akinek támadhatatlan, művészi gyakorlatával fémjelzett alapja volt ahhoz, hogy így nyilatkozzék: „Ha a műalkotás nem kívánja másolni a természeti jelenségeket, azért még nem menekül az élettől — hanem behatolhat a valóságba [...] kifejezheti az élet értelmét, intenzívebb életre ösztönözhet.“ „Az én szememben minden műnek sajátos vitalitással kell rendelkeznie. Nem az élet vitalitásának tükröződését értem ezen, nem a mozgás, a fizikai cselekvés, az ugrándozó, táncoló alakok vitalitását, hanem a műalkotásban felgyűlt energiát, a mű saját, az ábrázolt tárgytól független, intenzív életét.“

Moore-hatást Balogh Péterrel kapcsolatban először első nyugat-európai egyéni kiállításának (Milánó, 1969. szeptember—október) némelyik krónikása emleget. Fenntartásokkal kell fogadnunk ezeket a kitételeket, melyek lényegében pusztán a *Ritmusra* alapozódtak, holott ez a szobor sziget volt az új stíluskorszak jegyében született művek között. Már akkor megjósolható volt, a későbbiekben pedig bebizonyosodott, hogy Balogh Péter rövid időre sem vált Moore követőjévé a szó szoros értelmében. 1967 után alkotott műveivel azonban végső soron valóban

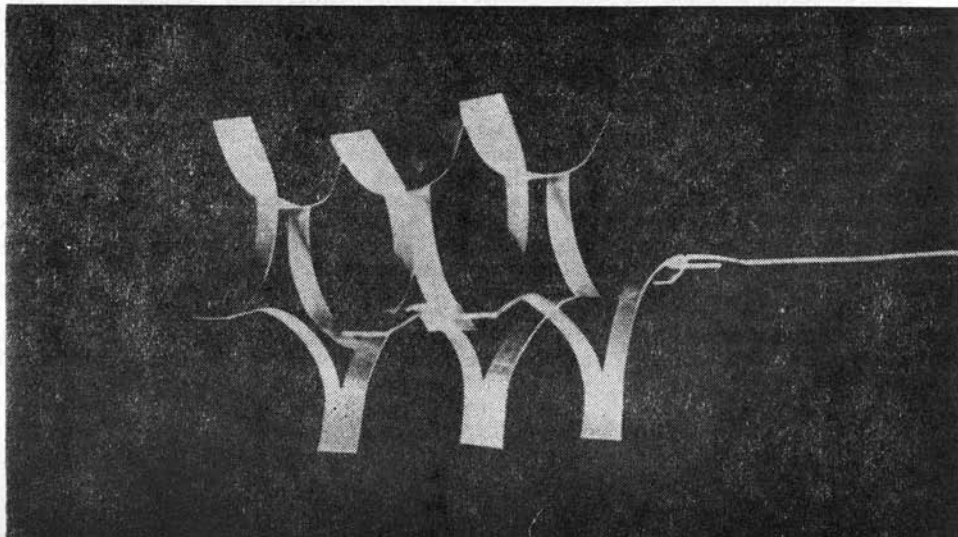
beilleszkedik a XX. század közepe európai modern szobrászatának abba az áramlatába, melyet Herbert Read szakszerűtlennek hangzó, de lényegre világító kifejezéssel vitalizmusnak nevezett el. Read Henry Moore előbb idézett elveiből kiindulva írja körül ennek a szobrászi szemléletnek a lényegét.

A „vitalizmus“ ezek szerint nem jelöl iskolát, még irányzatot sem, nem több egy rendkívül tág gyűjtőfogalomnál. Azok a modern szobrászi törekvések illetők ezzel a megjelöléssel, amelyekben a biológiai ihletésű, szintetikus formák dominálnak, szemben a mechanikus technicista konstruálással, illetve az úgynevezett hulladék-művészettel. A vitalizmus alapkövetelménye, hogy a szobor az élő organizmus szervességével hasson; az emberközpontúság már nem jellemző minden vitalistának nevezhető művészre (ahogy például Henry Moore-ra éppen ez jellemző); Balogh Péter sajátos helyzete mégis leginkább abból adódik, hogy ő a modern emberi lét problematikáján belül, az elvont, szintetikus formák kifejező nyelvén, a közösségi embertípus problematikájának ábrázolására törekszik. Nem mellékes mozzanatként kell felfigyelnünk arra, hogy ekkor s a későbbiekben is, valahányszor egyetlen figurát mintáz, mindannyiszor visszakanyarodik a naturális formát stilizálással alakító ábrázolásmódhoz. A két kifejező nyelvi, illetve közlési szint között művészetében ilyenformán állandó a közlekedés. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy az egymagukban álló figurák ábrázolását jellemző érzelmi fűtöttségből oly sokat képes átáramoltatni az „absztrakt“ formákba. „Vitalizmusának“ érzelmi telítettsége különbözteti meg munkáit például a Fritz Koenigéitől, aki ugyanebben az időszakban Balogh Péter csoport-figuráihoz formai tekintetben igen közel álló, ám hideg szépségű, dekoratív kompozíciókat készített.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy Balogh Péter új formanyelvének kialakítása idején sem, de a későbbiekben sem próbált szakítani művészi hitvallását korábban meghatározó elveivel. Nem tagadott meg semmit, mert lényegében semmit sem kellett megtagadnia. Amiben mégis jelentősen meghaladta korábbi szemléletét, az az, hogy most már tudatosan az egyetemesség távlatába helyezve gondolja el szobrászatának szerepét. Művészetében változatlanul a kortársi valóságot, a XX. századi embereszményt kívánta tükrözni; csak a természetutánzó ábrázolástól, s nem a realitástól távolodott el, és éppen azzal a szándékkal, hogy a kortársi valóság lényegét mélyebbre hatolva ragadhassa meg.

Valóságsszemléletét, realizmus szemléletét nyilván nem véletlenül ekkor, 1967-ben körvonalazta egyik nyilatkozatában, mégpedig a széles közönség felé fordulva: „...realista művészet volt a reneszánsz és a rokokó, sőt az egyiptomi művészet is — s egyúttal modern is volt, mert előbbre vitte valamit eszmélésünket. Mert a realizmus nem abban áll, hogy megszámozzuk a gombokat, s a kabát tűzése is pontosan megfelel a valóságnak. A realizmus szemlélet. Azt jelenti, és azt fejezi ki, hogyan látjuk ma a világot. Márpedig korunk szemléletére természetszerűleg jellemző a jelképes, gondolatfakasztó, áttételes ábrázolás. Mindenkinek meg kell próbálnia végigjárni ezt az utat a művésszel. Az úrrakéta azért, mert szokatlan a formája, mert nem hasonlít sem a tehergépkocsihoz, sem a kétkerekű taligához, talán nem »realista« közlekedési eszköz? Az, csak éppen [...] a föld és az ég között kutakodik. S azért »realista«, mert az Idő formáját ölti magára.“

Károly Sándor: Terv

Régi román matematikai kéziratok

A tudományok történetének növekvő jelentősége és szerepe mind korunk ideológiai küzdelmeiben, mind maga a tudomány fejlesztésében egyre nyilvánvalóbban látszik. Lenin mondotta: „Hegel és Marx művét folytatni annyit jelent, hogy dialektikusan fel kell dolgozni az emberi gondolat, a tudomány és technika történetét“ (*Filozófiai füzetek*); s a tudománytörténet marxista kutatói az ily módon kijelölt utat járják. Különös fontosságot tulajdoníthatunk a matematika történetének, amely az általános művelődéstörténet egyik legalapvetőbb ága. A matematikai fogalmak megjelenésének és fejlődésének tanulmányozása nemcsak a tudományág múltjának megismerése, hanem általában az emberi megismerés története szempontjából is fontos.

A matematika története a hazai művelődéstörténetnek is szervez része, s hűen tükrözi a társadalom fejlődését egészen a mai modern európai szellem és tudományosság kibontakozásáig. Napjainkban, a román matematika gyakorúsága és újabb jelentős sikerei elérése idején a kutatók érdeklődéssel fordulnak e tudományág művelésének kezdeti és különböző fejlődési szakaszai felé. Minden bizonynyal a fent vázolt körülmények indítottak engem is — ezelőtt két évtizeddel — arra a kutatómunkára, amelynek néhány eredményét próbálom bemutatni a következőkben.

A román matematika történetét a múltban is tanulmányozták, méghozzá olyan jeles kutatók, mint például Ion Ionescu (1870—1943), aki ebből a tárgykörből egymaga 99 tanulmányt közölt. Nemrég jelent meg — 1965—1971 között — George Șt. Andonie monumentális műve négy kötetben, amelyben több mint kétezer oldalon tárgyalja a romániai matematika történetét. Ezenkívül még sok más kutatóra hivatkozhatnék.

Nekem mint a „matematika története“ című kurzus előadójának a kolozsvári Babeș—Bolyai Tudományegyetemen bőven volt alkalmam e művek tanulmányozására. Meglepedve tapasztaltam, hogy csak az 1777-es évvel kezdik a román matematika történetét, ugyanis ebben az évben jelent meg Bécsben az első *nyomatott* román nyelvű aritmetika. Ugyanezek a művek beszélnek még a bukaresti és iași-i fejedelmi akadémiákon egykor görög nyelven folyt matematikatanításról, de arról is csak a XVIII. századtól kezdve, s főleg a század második felétől részletesebben. A XVII. századból egyetlen matematikai dolgozatot említenek, a Nicolae Milescu által 1672-ben írt *Aritmologion* címűt. Semmit sem mondanak azonban a régebbi idők matematikai ismereteiről, és különösen keveset arról, mi volt a helyzet e tekintetben Erdélyben.

Az én érdeklődésem éppen a fél évezrednyi ismeretlen, kezdeti idők felé terelődött, és elsősorban az erdélyi matematika kezdeteinek és kialakulásának kérdése foglalkoztatott. Vállalkozásom eleinte teljesen reménytelennek látszott. Úgy tűnt, hogy a XVIII. századot megelőző fél évezred matematikai ismereteinek semmi hazai nyoma nem maradt fenn. A számbajöhető könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat a kutatók százai fésülték már át, s ha ezek valami érdemlegest tartalmaznának, minden bizonnyal felfedezték és jelezték volna. Mégis — gondoltam — könyvtárakkal, levéltárakkal ismerkedni mindenképp csak hasznára válhat a tudománytörténet kutatójának. Így indult el igen sok kudarcas tele, de nagy meglepetésekkel, váratlan felfedezésekkel tarkított kutatómunkám.

Lassan rájöttem, hogy a könyvtáraink, levéltáraink és múzeumaink kimeríthetetlenek, és a kutató beállítottságától függően újabb és újabb meglepetésekre számíthatunk; hogy a száz kutató nyomán elinduló százgyediknek is vannak esélyei. Bár előttem a kutatók légiója keresgélt a mondott helyeken, ezek többsége történész, nyelvész, művészettörténész volt, akik a matematikai jellegű szövegek mellett behunytt szemmel „léptek el“. Magam is hamar rájöttem, hogy a rendelkezésemre álló rövid idő alatt a több millió dokumentum között csak úgy tudok

tájékozódni, ha szigorú önfegyelmel kizárólag a *matematikai jellegű* iratok vizsgálatára szorítkozom. Én is behunyt szemmel „léptem el“ tehát minden más okmány mellett, bármennyire is érdekelt a tartalmuk.

Sorra vettem még a legjelentéktelebb könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat is. Természetesen sok kutatóutam végződött eredménytelenül. Gyakran a legnagyobb reménnyel kecsesgető könyvtár vagy levéltár okozott csalódást, más-kor pedig a legjelentéktelebb tartogatta a legnagyobb meglepetést. Az évek múltak, és apró ebonittégelyeim egyre több matematikai dokumentum mikrofilmjét kezdték őrizni. Több mint 7000 oldalnyi dokumentumot fényképeztem le — latin, magyar, román, német, ósláv, görög, örmény és török nyelvűt. Az alábbiakban ezek közül csak néhány román és ósláv nyelvű dokumentumot ismertetek.

Ismert tény, hogy a középkorban Kelet-Európa ortodox vallású államaiban a hivatalos nyelv az ósláv, az egyház nyelve, amely itt ugyanazt a szerepet játszotta, mint nyugaton a latin. Több évszázadon át a román társadalom írásos nyelve ugyancsak az ósláv volt, s a számokat is a cirillábécé betűivel jelölték.

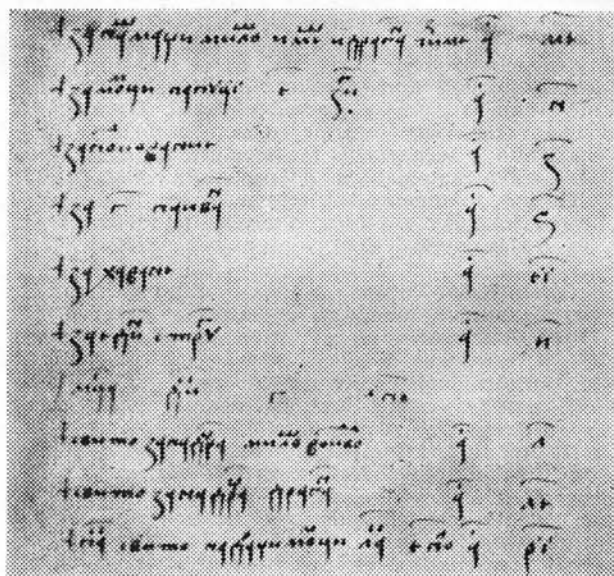
Az osztyáltársadalom szellemi kultúrájának, mint tudjuk, osztyályjellege van, s fejlődésének irányát az uralkodó osztyály érdekei szabják meg. A feudalizmus korában a vallásos ideológia az uralkodó. Az iskola is a klérus kezében van. Ezek az állapotok a feudalizmus fennmaradását szolgálják, közétjük értve a tömegek számára hozzáférhetetlen ósláv nyelvű művelődést is. Érthető, ha az ebből a korból származó írásos dokumentumok ósláv nyelvűek, és többségük vallásos jellegű. Csak a XV. század végén jelenik meg írásban is a román nyelv, amely aztán fokozatosan kiterjed az élet minden területére.

A cirill számjegyek, a középkori matematikai életnek ezek a jellegzetes jelei, hazánk területén a X. században jelennek meg. A legrégebbiek ásátások során előkerült feliratokon fordulnak elő, így például a Mircea Vodă helységben (Dobrudza) 1950-ben kiásott feliraton tisztán látható a 6451. (mai időszámítás szerint 943.) évszám. A következő századokból néhány, kézzel írt vallásos könyv maradt fenn, amelyekben ugyancsak előfordulnak cirill számjegyek. Ezek a kéziratok, legáltalában részben, a román társadalom termékei, s közülük egyik-másik, például a Barcarozsnyón előkerült XIII. századi kézirat, az *Apostol* (Apostolok cselekedetei) meglehetősen sok számjegyet tartalmaz.

A legrégebbiről fennmaradt matematika jellegű szövegek a XV. századból valók. Mivel csak a legjelentősebb dokumentumoknál időzhetünk, elsőnek említtem a Feleki Szertartáskönyvet (*Liturghierul de la Feleac*). Mikor belelapoztam ebbe a könyvbe, meglepődve fedeztem fel benne az ún. *húsvétszámításokat* (computus), és szinte hihetetlennek tűnt számomra, hogy 103—109. oldalain a teljes computust tartalmazza. A húsvét dátumát a 6990—7000. bizánci számítású évekre, azaz 1482—1492-re közli. Ezek a rendkívül érdekes számítások amellet tanúsítanak, hogy a legrégebbi román matematikusokat Ștefan cel Mare idejében kell keresnünk, az ország legvirágzóbb kolostoraiban. A húsvét dátumának kiszámítása ugyanis bonyodalmas művelet: napciklusok és holdciklusok segítségével a Hold járásán alapuló egyházi évet összhangba kell hozni a Nap járásán alapuló polgári évvel. Matematika szemmel nézve ez számelméleti feladat: hány év, hány hónap és hány nap után találkozunk újra egy kezdeti helyzettel, ha bizonyos csillagászati jelenségek más-más periodicitással ismétlődnek. (Itt megjegyzem, hogy éppen ezek a computus-számítások vezették el a nagy Gaust a kongruenciák elméletéhez.)

A kezemben járt sok computus (*păscălie*) közül még egyet említék meg. Az RSZK Akadémiája könyvtárában 25. szám alatt nyilvántartott, 1611-ben kelt szerző-könyv (*tipic*) igen fejlett naptárszámításokat őriz. A naptárszámítás sok nép matematikai műveltségének kialakulásában játszott fontos szerepet, s a fentiek szerint ez a jelenség a román matematika történetében is megismétlődött.

Alkalmazott matematika ismeretekről vallanak a gazdasági-kereskedelmi iratok, naplók, számlák stb. Ilyenek a XVI. századtól kezdve maradtak fenn. Talán egyik legrégebbi és legjelentősebb az az irat, amelyre a brassói állami levéltárban bukkantam. Az 1508—1509-es évekből származó, 13 oldalt betöltő, egyszerű könyvvitel ez, amelyben minden lap szélére piros tintával rávezették a lapon szereplő kiadások összegét is. A hatodik oldalon olvasható például: „Atlasz [selyemfajta] 11 rőf, a 285 aspri [hajtani ezüstpénz], összesen 3135 aspri.“ A könyvvel itt tehát szorzást végzett, az iratból azonban — sajnos — nem derül ki a műveleti eljárás. Máiig sem ismeretes, hogyan végezték a szorzást, osztást a cirill számjegyeket használó középkori románok; tudomásom szerint egyetlen, cirill számjegyekkel végzett szorzás, osztás vagy egyéb összetettebb aritmetikai művelet sem maradt fenn. Egyébként a görögök is betűkkel jelölték a számokat, s a cirill számírás pontos

Részlet a brassói állami levéltárban felfedezett XVI. századi kereskedelmi okmányból

mása a görögének. Tudjuk, hogy a görögök a számításokat leginkább a számoló-táblán, az abakuszon végezték, de maradtak fenn írásban, betűszámokkal végzett számításai is. Elvileg tehát a cirill számjegyekkel is el lehet végezni az aritmetikai műveleteket.

Sok román nyelvű gazdasági iratot őriznek a XVI. század második feléből és a XVII. századból a nagyszebeni, brassói, besztercei, kolozsvári és más levéltárak. Szerkesztőik diákok (*dieci*), tanítók (*dascăli*), ispánok (*logofeti*), papok és néha földművesek, akik kivétel nélkül cirillbetűket használnak mind a szöveg, mind a számok lejegyzésére. A XVIII. században, a kapitalista termelőmód jelentkezése következtében, rohamosabban fejlődik a gazdasági élet, és jelentősen megnő az írástudók száma. Ebből a századból már változatosabb és terjedelmesebb gazdasági írások maradtak fenn. A század első felében még változatlanul a cirill számjegyek használatosak, de már a megelőző század első felében kezdenek feltűnni az arab számjegyek a különféle cirillírásos szövegekben. A XVIII. században az arab számok a román gazdasági okmányokban is jelentkeznek.

Valószínű, hogy azokban az esetekben is, amikor az okmány végső átírásban még cirill számjegyeket használ, magát a számítást arab számokkal végezték — legalábbis a XVIII. században. Egy, a Szereday-könyvtárból származó, jelenleg az RSZK Akadémiája kolozsvári fiókjának történelmi levéltárában őrzött cirillírásos okmány szélén arab számokkal végzett, jelentékeny rutinról tanúskodó aritmetikai műveletek láthatók: összeadás, kivonás és szorzás. Az irat a XVIII. század negyedik évtizedében keletkezett.

Jóllehet a XV. századtól kezdve fennmaradt naptárszámítások és a XVI—XVIII. századi kereskedelmi iratok nem kimondottan matematikai művek, mégis alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy revideáljuk a román matematika történetéről kialakult nézeteket. Bizvást állíthatjuk, hogy a román matematika kezdetei legalább a XV. századig visszanyúlnak.

Az 1777—1837 közötti periódusban hét román nyelvű vagy kétnyelvű (román—német) aritmetika jelent meg az erdélyi románok számára Bécs, Balázsfalva, Nagyszeben, Buda és Brassó nyomdáiban. Nagy részüket többször is újranyomták. Ezeket az ún. triviális, normális vagy kereskedelmi iskolák számára készítették, és valamennyi szó szerinti fordítása a Habsburg-birodalomban használt egységes tankönyveknek. E tankönyvek jelentős művelődéstörténelmi dokumentumok, pontosan mutatják a matematikaoktatás tartalmát és színvonalát, s annak idején hozzájárultak a román matematikai terminológia kialakulásához, a modern tudomány elsajátításához egy, a román nép számára fontos fejlődési szakaszban.

Ezek a tankönyvek azonban nemcsak hamar elfogytak, de nem is mindig tartottak lépést egyfelől a tudomány, másfelől az iskolák fejlődésével, az utóbbit elősegíteni hivatott reformokkal. Nyomatott tankönyv hiányában a tanárok nemegyszer kézírásos kurzusokat készítettek. Több ilyen matematikai tankönyvről is történik említés, de az erdélyi román tanügy számára készült kézírásos tankönyveket még csak részben ismerjük. Tény azonban, hogy ilyeneket nagy mennyiségben használtak, és ezek egyik évfjártáról a másikra, egyik tanárról a másikra maradtak. Még a XIX. században is használták őket. Mindezek ellenére a román matematika történetével foglalkozó tanulmányok egyetlen ilyen kézírásos tankönyv fennmaradásáról sem szólnak; mindeddig nem ismertünk egyetlen erdélyi román matematikai kéziratot sem a XVIII. századból és a XIX. század első feléből. Éppen ezért nehezen tudnám leírni, milyen érzés kerített hatalmába, amikor ilyen matematikai kéziratokat sikerült felfedeznem.

Az első ilyen matematikai munkára a gyulafehérvári megyei múzeumban bukkantam: 68 oldalas, cirillbetűs román kézirat, amelynek első 25 lapja aritmetikát tartalmaz *Invățătura despre aritmetică. Povățuire în Aritmetică* címmel. Szerzője Nicolae Muntean, aki *dascăl normalicesc*nek nevezi magát. Néhány helyen magyarul is beírja nevét a kéziratba (például: Muntyánovits Miklos Resinárbéli nem Egyesült Hittű Tanító Mester), máshol pedig latinul mutatkozik be (például: „Scripsit Nicolaus Muntyánovits Normalis Docens A. Carolensi“). A kézirat aritmetikai részének végére a következőket írja: „Finis est huius Arithmeticae Cibinius Die 2° Maji Anno Domini 18²⁶ 27.“ Az aritmetikát tehát Nagyszeben-

ben írta, az 1826–1827-es iskolai évben. Amint a bejegyzésekből kiderül, a szerző az évek során több helységben is működött: Gyulafehérvárt, Resináron, Szelistyén. A kézirat egy művelt, magát népe iskolázásának szentelő tanító alakját állítja elének, és igen sok oldalról világítja meg életét és munkáját. Nem ismeretes egyetlen más dokumentum sem, amely egy XIX. századi román tanítómester munkásságába ilyen részletes betekintést engedne.

Nicolae Muntean aritmetikája bizonyos hasonlatosságot mutat a Budán 1806-ban kiadott román aritmetikával, illetve annak későbbi kiadásaival. Röviden úgy jellemezhetem, hogy voltaképpen a nyomtatásban megjelent román aritmetikák kompendiuma. Úgy tűnik, hogy Muntean tanítómester a maga tapasztalatai alapján egy rövidebb, célszerűbb, a saját iskolájában jól használható, a gyakorlatban beváló aritmetika-tankönyvet szerkesztett.

Több helyen történik említés a Iosif Iorgovici készítette matematikatanakönyvekről. Iorgovici az aradi *preparandia* (1812-ben létesített román tanítóképző) tanára volt. Fiatalon halt meg 1820-ban. Ascaniu Crișan, az aradi Moise Nicoară Líceum igazgatója, még 1933-ban is említést tesz az aradi ortodox teológiai akadémia könyvtárában levő algebrai és aritmetikai kéziratokról, amelyek szerinte a Iorgovici szerkesztette tankönyvek másolatai. Sajnos, ezeknek nem sikerült a nyomára bukkannom; minden ilyen irányú erőfeszitésem hiábavalónak bizonyult. Nyomozásaim azonban egy másik matematikai kézirat felfedezéséhez vezettek. Az aradi ortodox püspökség könyvtárában egy *Carte de dothorie* című kéziratot könyvnek a végén 19 oldal aritmetikára bukkantam. Szerzője Ioan Popovits, aki magát petrillai parochusnak nevezi. A kézirat cirillírásos, de a szerző a saját nevét latin betűkkel írja. A kézirat 1843-ból származik. Az aritmetikai rész közeli rokonságot mutat Nicolae Muntean aritmetikájával, s a kettő összehasonlításából arra a következtetésre jutunk, hogy közös forrásból erednek.

A legértékesebb román matematikai kéziratokra a pécskai ortodox parókia könyvtárában bukkantam. Itt fennmaradt két terjedelmesebb, cirillírásos aritmetika, melyek a már említett aradi kétéves preparandia kurzusait örökítik meg. Az egyik a másodév téli szemeszterének, a másik ugyancsak a másodév nyári szemeszterének anyagát tartalmazza. Az első csonka, csak 35 lap maradt a közepéről, az eleje és a vége hiányzik. A második ép, és 52 lapból áll. Utóbbi címlapján ezt olvashatjuk: *Aritmetica In cursul al II-lea pe Semestrul de Vară estă a lui Andron Simon In Crăescu Collegiu Institut Preparandă 1837.*

A két aritmetika írói különbözők, a második mégis az első folytatása, ami abból is látszik, hogy fejezeteik számozása egymást követi. A kettő együtt híven és hitelesen mutatja a híres aradi preparandia matematikai tananyagát. Az első aritmetikának nem ismeretes sem a szerzője, sem a keletkezési éve, de bizonyosra vehető, hogy az is nagyjából egyidős a másikkal.

Az aradi preparandia matematikatanára 1821-től kezdve több mint fél évszázadon át Alexandru Gavra (1797–1884); a két aritmetika tehát az ő tanárko-

dása idejéből való. Minden bizonnyal éppen az ő előadásait foglalják magukba. A kéziratok szerkezetéből, fogalmazásából arra következtethetünk, hogy nem tanítási órán felvett jegyzetek, hanem közvetlenül vagy közvetve éppen a Gavra kéziratáról másolták őket. Tudjuk, hogy Gavra birtokában valóban volt kézzel írott aritmetika, valamint azt is tudjuk, hogy vállalatot szándékozott létrehozni könyvek kiadására, s tervéhez Alexandru Ghica havasalföldi fejedelem támogatását kérte. Ő maga írja, hogy már 29 kéziratot gyűjtött össze erre a célra, és többek között egy *Aritmetica cu țifre, din 30 coale*, valamint egy *Aritmetica memorială, din 50 coale* című munkáról tesz említést.

Az aradi preparandiabeli matematikatanítás nem választható el a többi erdélyi középiskolában folyó oktatástól; ezért összehasonlítottam a szóban forgó aritmetikákat a Kolozsvárt 1836-ban kiadott *Institutiones Arithmeticae in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per M. Transsilvaniae principatum et partes eidem adnexas* című munkával. Már a legelső feladat is benne van a latin tankönyvben, s több helyen ugyancsak innen vett definíciókat találunk. Gavra aritmetikája felépítésében szintén hasonlít az említett latin tankönyvhöz, anélkül azonban, hogy azonos lenne vele. A tételek illusztrálására szolgáló feladatok is gyakran különböznek. Különösen eredetiek Gavra aritmetikájának a „fejszámolás“-ra vonatkozó fejezetei. Igaz, hogy Iorgovici már Gavra előtt tankönyvet írt *Socotiri den cap* címmel, és lehet, hogy Gavra ebből merített. Mindenesetre tény, hogy a „fejszámolás“ az aradi preparandiában meglepő fejlődést mutat, talán épp Gavra erőfeszítéseinek köszönhetően. A munkának e fejezetei rendkívüli meglepetésben részesítik a kutatót, aki nem tudja megmagyarázni meglepő terjedelmüket és magas fejlettségi fokukat másképpen, mint Gavra személyes, alkotó hozzájárulásával. Nem ismerünk egyetlen olyan művet sem, ahonnan mindezeket kölcsönözhetne volna.

Gavra eddig inkább mint irodalmár volt ismeretes, most be kell illesztenünk őt a matematikusok sorába is. Bár e téren autodidakta, mégis jó ismerője a matematikai irodalomnak, s viszonylag eredeti aritmetikai művet hozott létre. Tartalmát itt nincs helyem ismertetni (bár érdekesek volnának azok a „regulák“, amelyek ma már feledésbe merültek, s amelyek a Gavra aritmetikájában mind egy-egy fejezetet alkotnak); a kéziratból kiderül azonban, hogy az aradi kétéves preparandiának körülbelül ugyanaz a matematikai tananyaga volt, mint a Habsburg-birodalom gimnáziumainak.

A fentiekben említett négy matematikai kézirat eleven képet nyújt a román matematikai terminológia alakulásáról, bővüléséről. A kéziratok szövege érdekesebb és tanulságosabb, mint a nyomtatott aritmetikáké, amelyeknek a többsége elemi iskolai tankönyv, és szó szerinti fordítása a német nyelvű eredetinek. Az előbbieket viszont — a kézírásos aritmetikák — vagy lényegesen szabadabb fordítások, vagy éppenséggel eredeti fogalmazások. E munkák olyan korszakban keletkeztek, amikor az ismeretek volumene évről évre nőtt, s ez a körülmény a kéziratokban igen jól tükröződik. Az itt ismertetettek közül kettő igényesebb tananyagot ölel fel, a meglepően magas igényű aradi preparandia tananyagát, tehát változatosabb ismereteket, fogalmakat tárgyal, s így matematikai nyelvezete jóval gazdagabb.

A most előkerült kéziratoknak különös jelentőségük van mind a román matematika története, mind a román oktatás- és művelődéstörténet szempontjából. Konkrétan tükrözik nemcsak az elemi iskolai matematikatanításnak, hanem a matematikai tudásanyagot továbbadó tanítók felkészítésének fejlődését is.

Ebben a beszámolóban csak áttekintően ismertettem néhány, a XV—XVIII. században keletkezett, az akkori matematikai ismereteket hitelesen tükröző kéziratot. A nemrég felfedezett négy aritmetika alaposabb elemzésére, értékelésére nem térhettem ki. Egy rájuk vonatkozó terjedelmesebb tanulmánnyal azonban jelentkeztem volt a kolozsvári Dacia kiadónál, és a szerződés értelmében ez a tanulmány — az említett dokumentumok hasonmásaival (fakszimile) — ezzel az összefoglalással nagyjából egyidőben jelenik meg.

Toth Sándor

Újabb lírikusainkról — avagy a költészet társadalmisága

Ha igaznak fogadjuk el a marxista etika tételét, miszerint erkölcsileg az a magatartás az értékesebb, amelyik magasabb rendű érdekeket fejez ki, ez utóbbiakban pedig mindig az emberiség egészének, az emberi nem összességének az érdekei tükröződnek, akkor teljes mértékben egyet kell értenünk Lukács Györgynek a művészet (s így természetesen a költészet) nembeliségére vonatkozó fejtegetéseivel. Ő ugyanis, Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratából* kiindulva („Az ember egyéni és nembeli élete nem *különbözőek*, bármennyire úgy van is — és az szükségszerű —, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet.“) az igazi művészet egyik legfontosabb sajátosságának azt tartja, hogy az alkotó mintegy megsemmisít magában mindent, ami benne pusztán egyedien, „partikulárisan“ szubjektív, s a művében ábrázolt dolgokat „a nembeliség szférájába emelkedve“, az emberi nem egészének nézőpontjaival azonosulva tárja elénk, mégpedig úgy, hogy ezenközben az emberiség objektív érdekeit a saját legszubjektívebb érdekeként élje át. (Fontos megjegyezni, hogy ez a nembeliség, tartalmát illetően, nem örökre adott, hanem társadalmi-történelmi konfliktusok eredménye lévén, folytonosan változó, fejlődő valami.) Röviden: a művészi alkotásban a legmagasabb szubjektivitásnak a legmagasabb objektivitással kell szerves egységet alkotnia.

Ha mármost figyelembe vesszük a marxista esztétikának a totalitásra — a lírai költészet esetében sajátosan „a valóság és a mű esztétikai minőségeinek modellszerű [közvetett] megfelelése“-re — vonatkozó megállapításait (lásd például Szerdahelyi István *Költészetesztétikáját*), könnyű belátnunk, hogy ha a költemény motívumrendszere valamiféle teljesen egyedi, társadalmi kérdésekkel semmiféle összefüggést nem mutató élethelyzetet tár is elénk (a lírai költészetben gyakori az ilyen!), a mű objektív jelentése, a motívumrendszer mögött meghúzódó igazi témája akkor is a legáltalánosabban felfogott társadalmi téma: a társadalmi összképről adott költői ítélet (a költőiségnek ugyanis lényegi vonása az áttételesség). A fentiekből egyértelműen következik, hogy a legegységibb lírai élmény is alkalmas arra, hogy közvetett módon utaljon „az egész világra“, vagyis: az úgynevezett magánéleti költészetben rögzített életdarab jellegzetességeiből óhatatlanul ki kell rajzolódniuk azoknak a vonásoknak, amelyek az adott társadalmi struktúra „le nyomatai“ ezen az életdarabon (ellenkező esetben a vers nem „közérdekű“!). Azaz: a költészet társadalmi jellege kétségbevonhatatlan és általános érvényű.

Másképp: „A költészet akkor válik társadalmi érvényű költészétté, amikor vállalja a döntést, a rámutatva-kiáltozás ódiáját, amikor vállalni tudja saját szabadságát. [...] Mert a költészet — tagadás. Ha nem más: legalább tagadás. A szó tagadja azt, amit kimond; a szó az el nem fogadás csodája; a költészet a szó mágija, a mágia pedig maga a pozitív tagadás.“ (Bretter György: *Ideiglenes manifesztum a líra provincializmusa ellen*) A negatív tagadás a fűzfapoéták prioritásai. A költőcskemihályok csak akceptálni képesek a meglévőt, csak leírni, csak megkísérelni leírni a világot, de ez a perspektívtalanság szükségszerűen hamis, mert hasznavehetetlen, mert bárki által „sokszorosítható“ ábrázolatot, másodrangú illusztrációt eredményez. A jó költészet, az igazi költészet arról ismerzik meg, hogy az adott világot csak mint a kritika tárgyát, csak mint az általa tételezett sajátos viszonyrendszer „reális“ magját fogadja el, s hogy egyedüli feladatának ennek a meghaladását, egy magasabb rendű realitásnak a megteremtését tartja. A költészet „paradoxona“, hogy ő maga, közvetlenül, semmiféle rea-

litást nem hozhat létre — hacsak a költészet realitását nem —, de ez így is van jól; viszont betöltheti „rámutató” szerepét: közönségében tudatosíthatja az adott világ valódi arcát. A költészet tulajdonképpeni lényege eszerint a kritikai attitűd, társadalmi funkciója a pozitív tagadás.

Igen ám, de — említettük már — a költőiség lényegi vonása az áttételesség: a költői műalkotás úgynevezett elvont tartalma az „érzékivé tevést” célzó sajátos formanyelv által nyer kifejezést. A költészetben ugyanis nem „kimondatlik”, nem „megfogalmaztatik” valami — a költő szellemi-érzelmi önmagát „vetíti ki” a vers nyelvi-zenei alapanyagába. Ily módon a formanyelv a totalitás — a nembeliség jegyében történő — költői megvalósulásának az eszköze (bizonyos értelemben célja is), s mint ilyen, nem merevülhet kánonokba, ő maga is természetszerűen fejlődő, változó.

Mármost szükségszerűen tevődik fel a kérdés: milyen is hát az adekvát formanyelv? A marxista esztétika (s általában az esztétika) máig sem tisztázta kellőképpen ezt a problémát; egy dolog azonban nyilvánvaló: a gyakorlat nem igazolja azt a nézetet, miszerint egy adott kor költői tartalmai és a formanyelv között vulgáris determinista értelemben vett megfelelésnek kellene léteznie. A kettő között, persze, létezik valamiféle összefüggés, de ennek a mibenlétét íráskunk keretei között még csak meg sem kísérelhetjük tisztázni. Célszerűbb tehát, ha vizsgálódásunk körét ezen a ponton leszűkítjük az utóbbi tíz-tizenöt év hazai magyar lírájának fejlődési irányából adódó tanulságokra — már csak azért is, hogy közelebb jussunk cikkünk tulajdonképpeni tárgyához.

E tanulságok közül minket két, párhuzamosan ható tendencia érdekel: 1. a líra fokozódó „elintellektualizálódása” és 2. a kifejezés egyre inkább metaforikus-sá váló jellege. Arról van szó, hogy a vers egyre kevésbé hagyatkozik az érzelmi tartalom közvetítésére, illetve ez az érzelmi elem lassacskán a gondolati tartalom függvényévé „szelídül”; másrészt a vers mint közlés egyre indirektebbé, egyre áttételesebbé válik, s így az értelmezésben fokozott szerep hárul az olvasóra. Mindezekből következik, hogy ama bizonyos tárgyias-intellektuális stílus sem létezik már „eredeti” formájában: hozzáidomult a tömörítés, a sűrítésre töre kifejezőmód követelményeihez. Csak egyetlen dolog szentebb, mint eddig bármikor: a tárgyiaság, a tények feltétlen tisztelete, hiszen enélkül sem látni, sem látatni nem lehet a jelent — nem lehet kigyöngyözni a költészet jelenét.

Ha a korszerű költészet előbb említett jellemzőit — intellektualitás, metaforikus jelleg, tárgyiaság — normatív szempontokként alkalmaznánk hazai magyar líránk utóbbi néhány esztendejére, bizony csupán öt-hat költő ha felül maradna a rostan.

Ezt azért is fontos megállapítanunk, mert adott időszakban (a hatvanas évek közepén-végén) úgy tűnt, végre nekünk is van nagykorú — értsd: kor- és időszervi — költészetünk. Arról a periódusról van szó, amikor az első Forrás-nemzedék tagjai mögé felsorakoztak az „új hullám”, a Forrás második nemzedékének a lírikusai, akik ha nem is mindenben értettek egyet, nemzedékké a hajthatatlan igazságyszeretet, a hit, az őszinteség, a közösségi elkötelezettség sűrű kinyilatkoztatásának-megvallásának az igénye kovácsolta őket. Az ars vitae és ars poetica egységét hirdették ezek az első-kötetek, s ezáltal ennek a csoport-lírának tagadhatatlanul előremutató társadalmi mondanivalója és jellege volt. Csoport-líráról beszélnek, ugyanis nem annyira az egyes kötetek közti különbségek, hanem sokkal inkább a hasonlóságok a szembeötlőek — egyénisége, sajátos vonásai inkább magának a nemzedéknek voltak.

Azóta viszont sok minden megváltozott — a költészetben is. Pontosabban: bebizonyosodott, hogy a második Forrás-nemzedék proponálta korabeli verseszmény nem elég „rugalmas”, az egyébként szimpatikus deklarációkon túl nemigen képes modernebb költői tartalmak közvetítésére. Az indulat nem képes kárpótolni a hiányzó gondolatosságért, a retorikai fordulatok a non-tárgyiaságért, az „egyenes” közlésmód a csak látszatra funkcionális trópusokért. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy ez a kezdetben kifejezetten csoport-jellegűnek minősíthető líra a továbbiakban éppen a formanyelv (részint öntudatlan) „konzerválódása” miatt vált képtelenné az új tartalmak közvetítésére — lévén, hogy a formanyelv a maga módján éppen annyira tartalom, mint a „tartalom” — s ez a furcsa megmerevülés (egy-két embertől eltekintve) természetesen késleltette a nemzedék tagjai lírájának a továbbfejlődését. Tartalmi és formai továbblépésre, elsősorban a szinte kanonizált formanyelvvél való gyökeres szakításra van tehát szükség ahhoz, hogy a volt-nemzedék tagjai közül ki-ki bebizonyítsa: képes meghaladni induláskori verseszményét — képes költővé válni.

S mert éppen a továbblépést várjuk e nemzedék lírikusaitól, távolról sem érdektelen figyelemmel olvasnunk Czégő Zoltán második verskötetét (*Titkos dél-után*, 1973). Mindenekelőtt: éppen mert a második — valahogy nagyobb poétai merészséget s főleg több jó verset vártunk volna tőle. Az az érzésünk, még nem számolt le az illúziókkal (elsősorban a sajátjaival), s emiatt még mindig ugyanazon szempontok szerint közelít a valósághoz, mint korábban. „Hűséges vagyok” — hirdeti, de ez évek óta már csak frázisnak elég. „Saját leckémet mormolom negyven-ötven év másodperceit” — ezt már meg is kell kérdőjelezni, s azt is, miszerint „marad végtisztességnak / a saját tisztaságom”. A távlat, a tárgyias-ság igénye hiányzik elsősorban a kötetből; a versek vallomások hangja csak pillanatokra kárpótolja az olvasót. A *szomszéd kereszten* című prózavers azonban (s még egy-két hasonló jellegű költemény) mintha azt az utat sejtetné, melyen Czégőnek érdemes tovább kísérleteznie — mert hogy tehetséges, ahhoz nem fér kétség; csak éppen az illúziókkal kell leszámolnia.

A nemzedék tagjainak tehát saját „árnyékukon” kell átlépniük... De az általunk nyitott (mellék)úton most indulók? Nekik vajon könnyebb?

Markó Béla példája a bizonyosság rá, hogy nem. A fiatalok közül talán ő az, aki egyértelműen az előbb emlegetett „vers-környezetből” indult, de Forrás-kötetének (*A szavak városában*, 1974) tanúsága szerint, sajnos, még nem jutott messzire. Pedig „nem szereti a jelszavakat”, nem pufogtat frázisokat, és mégis, versei olvastán többnyire az az érzésünk: „megverseli” a témát — nincs elég türelme kivárni, hogy a vers „önmagát írja meg”. „Hunyorgunk a fényben / Hallgatunk. Nincs mit mondani” — vajon ez lenne az oka, hogy némely verséből egész sorokat húzhatnánk anélkül, hogy hiányuk feltűnne? S bár néhány szép verse (*Idegenben*, *Varázslataink*, *Várakozás*) ellentmondani látszik ennek, köteté — egészében véve — meglepő mértékben nélkülöz bármiféle intellektuális jelleget; azaz: kétségtelen tehetsége birtokában, Markó még nemigen tudott semmit sem állítani a jelszavak helyébe, „terített asztalán” a gondolat még „megszegetlen”.

Sokkal tisztább képlet a Máté Imréé. Végre-valahára kötetbe gyűjtött versei (*Forgó táncban*, 1973) a szerző konok akaratarejéről tanúskodik; szerzőjük képtelen (talán nem is akar) elszakadni a versírás bizonyos hagyományos eljárásaitól; „...hogy ismeretlen / arcom lássák / kimetszem létem / szobormását” — úgy érezzük, ez a program még nem elég ahhoz, hogy Máté Imre a maga szűk köréből kitörhessen.

Soltész József köteté kapcsán (*Két barna hold*, 1974) talán az a legfontosabb kérdés: stílusa minnek a levezető csatornája? Mert ő a legnagyobb merészséggel és természetességgel kever szürrealista jellegű sorokat úgynevezett közhely-sorokkal, s furcsamód mégsem beszélhetünk sem stílus-anarchiáról, sem pedig valamiféle nyelvi „eklektikáról”. „Csillogj, mipoharunk, világmindenségünk, / kacajunk zengő konzervdobozba, / maradjon rajtad ajkaink nyoma!” — ez a három sor bizonyos szempontból kitűnően jellemzi az egész kötetet: bár itt közölt verseinek többsége szerelmesvers, Soltész minden egyes költeményében valamiképpen a világmindenséget (legalábbis saját életterének, világának egészét) igyekszik átfogni, megjeleníteni. A három itt idézett elsőkötetes szerző közül talán tőle idézhetnénk a legtöbb szép részletet, de néhány versét — *Jelentések egy várúrnak*, *Lökert*, *Kék halakkal etetett*, *Jobbról a harmadik pacsirta* — akár egészében is. Szertelensége folytán persze neki is van nem egy üresjáratú, esetleg „túlirt” verse, de hármójuk közül az ő köteté „mutat fel” a legtöbbet: végtelenen szubjektív feltett-ségű versei képesek arra, hogy az általánosból is megragadjanak valamit.

Öszintén be kell vallanunk, hogy távolról sem állt szándékunkban részletesen és kimerítően bemutatni e köteteket. Erényeiről, pozitív vonásairól alig, inkább csak hiányaikról szoltunk; nem azért, hogy az egyes szerzőket elmarasztaljuk, hanem hogy a tanulságok egyértelműbbek legyenek. Mert mindenki szerzőtől sokat várunk még, elsősorban azt, hogy legyenek sokkal tárgyilagosabbak. Anélkül ugyanis lehetetlen a tényeket a maguk „költőietlenségében”, illúziótlánul számba venni. Adekvát formanyelv nélkül a líra csak vállalkozhat, hogy legfontosabb problémáinkat tisztán láttassa, de ezt a szándékot képtelen megvalósítani. Az első lépés tehát az önkritikai mozzanat, az illúziókkal való leszámolás lenne. Ezután kell hogy következze a világ, világunk „számbavétele”, a kilábalás a provincializmus ingoványából, a valóság kritikai szemlélete.

Mindezt pedig azért, hogy költészetünk nagykorú, azaz realista legyen — hogy vállalni tudja saját szabadságát, a rámutatva-kiáltozás ódiúmat.

Németi Rudolf

A líra vándorlása

400 éve született Szenczi Molnár Albert, a zsoldárfordító-költő. Szencről indult el, hosszú-hosszú vándorútra. Tudásszomját csillapítandó, bejárta a korabeli Európa nevezetesebb egyetemi központjait. Ő maga felülvélné, honfitársai számára is a művelődés tisztá forrásvizét fakasztotta. Írt grammatikát — kora legjobb színvonalán, szövegkiadásokat gondozott — filológus-igényességgel, latin—magyar és magyar—latin dictionariumával pedig legkevesebb kétszáz évre meghatározta a magyar szótáriródomal fejlődését. Legjelentősebb, mindmáig ható műve azonban: teljes zsoldárfordítása.

A Dávid királynak tulajdonított 150 zsoldár az i. e. X—II. században keletkezett, s mint a népi áhitat és töredelem, az ellenséggyűlölet és szabadságvágy kifejezője, a reformáció idején vált ismét időszerűvé. 1562-ben jelent meg a Clément Marot és Théodore de Bèze fordításait tartalmazó genfi zsoldároskönyv, amely azután megszámlálhatatlanul sok francia és más nyelvű kiadás alapjául szolgált.

Szenczi Molnár Albertet is a genfi zsoldárok ihlették, közvetlen forrása azonban az Ambrosius Lobwasser-féle német tolmácsolás 1574. évi kiadása volt.

Az 1606-ban elkészült, és 1607-ben, Herbornban megjelent teljes magyar zsoldárfordítás előljáró beszédében Szenczi Molnár Albert öntudatosan vall szolgálattevő szándékáról: „nem kapoc ez világon gazdagito tudományokon — írja —, hanem olyakat kívánoc, mellyekkel leg többekne használhassac az mi nyomorgo hazánkban.“ Honfitársainak kívánt használni tehát a zsoldároskönyv magyarításával — de egyben közösségi érvényű — mondanivalóra ismert. Az istennel perlekedő, az ellenség megaláztatásáért könyörgő strófák az ő hányatott, küzdelmes életéről is szólnak. A gazdag természetért, baromcsordákért hálát adó sorok gyermekkori, mezővárosi emlékeit idézik. Az üde természeti képekben pedig a sok utat bejárt vándor gyönyörködhetett.

A magyar műfordítás-irodalom történetében Szenczi Molnár Albert elsőként alakított ki modern fordítói elveket. Előljáró beszédében felemlegeti, „minemő nagy munkával kellet“ „ez hoszszu Magyar igeket, az Franciai apro igékből állo versekre“ formálnia; mert — amint megjegyzi — „egy syllabával sem“ tehetett többet hozzá, „sem az sensustul nem kellet“ „eltávoznia“. Nem „az verseknek ékesgétésére“ törekedett, hanem sokkal inkább „az fundamentombéli igaz értelemne fordítására“; a „Franciai rhythmusoc“ példája azonban mindvégig szeme előtt lebegett, s a históriás énekek „vala-vala“ rímelését nevenségesnek ítélve, gondot fordított „az versce szép eggyező“ voltára is.

A 150 zsoldár 9370 sorát nem kevesebb, mint 130 „külömböző notákra“ fordította. Rím- és strófaekleplei a lehető legváltozatosabbak. Sorai — az énekritmus szorítójában — pontosan követik az eredeti szótagszámot, belső ritmusuk azonban ingadozó. A túlnyomórészt jambusi és kis részben trocheusi fogantatású zsoldárokból Szenczi Molnár Albert keveri az ún. ambroziánus, a jambusi és a magyaros, illetve a trocheusi és a magyaros sorfajokat. Mi több: a magyaros verse könnyen átjátszható trocheusi sorokat is nemegyszer átjambizálja. Zsoldárainak ritmusa tehát sajátosan lebegő ritmus, s mint ilyen: a modern jambusvers ritmusának előfutára.

A személyes fűtöttségű, közösségi mondanivaló, a keresetlen fogalmazás és nem utolsósorban a fejlett költői-fordítói technika folytán Szenczi Molnár Albert zsoldárai hamar népszerűvé váltak, jótékonyan befolyásolva a magyar költői gyakorlat alakulását. Sőt — kéziratos gyűjteményekben fennmaradt fordítások közvetítő forrásaként — a román verselés történetében is valamelyes (bár sokkal szérelyebb) szerepet játszottak. Bizonyágképpen állítsuk egymás mellé a LXV. zsoldár utolsó három szakaszát — Szenczi Molnár Albert és az 1660 körüli kéziratos gyűjtemény¹ névtelenjének fordításában:

*Az te kutaidból az vizec
Soha el nem fogynac,
Hogy az szép földi veteményec
Szaporodhassanac.
Az barázdákat megitatod
Az szánto földéken,
Az vetést szép essővel áldod,
Hogy bőven teremjen.*

*Den fentenile tale apa
Nusze maj szferseste
Kum pre pement szemenetura
Sze sze emmulczaszke
Brazdele le adepj pre pement
De biu aretoare
Szemenatul ku ploj aldujest
Kum jel sze rodaszke.*

Megkoronázod az esztendő
Nagy soc javaiddal,
Lábad nyoma kövérséget
Czöpöget nagy serral².
Lako helyei az pusztáknac
Folynac kövérséggel,
Hegyec es halmoc vigadoznac
Nagy böv termésseckel.

Az szép sic mezöc ékesednc
Soc barom czordákkal,
Villagnac az szép szánto földc
Sürö gabonákkal.
Az hegy oldalac, mezö földc
Szép buza nevéssel
Orvendeznec, es énekelnc
Nagy gyönyörüséggel.

Coronést Anul forte bine
Ku mult bine al teu
Urmecz picsoarelor greszime
Pike ka si ku szeu
Locul a pusztenetecilor
Cure cu greszime
Rodul frumosz a dalurilor
Bukuresze bine.

Kempurile sze emfremszadze
Cu csordá boiler
Lucseszk pementur aretoare
Cu fire hranelor
A dalurilor dsok cosztele
Cu greu drag creszketor
Bukuresze si frumosz kente
En mare voje a lor.³

340 évvel ezelőtt, Kolozsvárt ért véget Szcenci Molnár Albert vándorútja. A zsoltárában felcsendülő líra azonban nemzedékről nemzedékre folytatja vándorlását.

MÓZES HUBA—MIHAI GHERMAN

JEGYZETEK

1 Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár — Ms. ref. 1813.

2 Olvasd: zsírral.

3 A román szövegnek a mai ejtés-, illetve írásmódhoz közelített olvasata:

„Din fintînile tale apa / Nu se mai sfîrşeşte / Cum pre pămînt semănătura / Să se înmulţească / Brazdele le adăpi pre pămînt / De biu arătoare / Semănatul cu ploi aldăieşt(i) / Cum el să rodească. // Coronest(i) anul foarte bine / Cu mult bine al tău / Urmă-ţ(i) picioarelor grăşime / Pică ca şi cu seu / Locul a pustenetăţilor / Cură cu grăşime / Rodul frumos a dealurilor / Bucură-se bine. // Cîmpurile se înfrîmsadză / Cu ciorda boiler / Lucesc pămîntur(i) arătoare / Cu firea hranelor / A dealurilor joc coastele / Cu grîu drag crescător / Bucură-se şi frumos cîntă / În mare voie-a lor.“ — Néhány szómagyarázat: biu — 'bő, gazdag'; pustenetăţilor — pustietăţilor; infrîmsadză — infrumuseţază; joc — joc.

A konstrukció megfordítása

Radu Florian új kötetével* nálunk is megszületett az a könyv, amely frontálisan érinti a marxizmus legégetőbb problémáit.

A marxista filozófia rekonstrukciója a szó közvetlen jelentésén túl egy második, eredendően konstruktív mozzanatot is tartalmaz: az így helyreállított elmélet végig gondolásának, pontosabban

továbbgondolásának, önmagában való elmélyülésének mozzanatát. E két mozzanat szétválasztása csak elvontan lehetséges, és csupán arra szolgál, hogy a rekonstrukciós kísérletek kifejtésének logikai sorrendjét szemléltesse. Így az első, inkább kritikai mozzanatnak a klasszikus művek — Althusser óta oly sokat emlegetett — újraolvasása, az egyes szövegek eredeti értelmének kritikai helyreállítása felel meg. A második konstruktív mozzanatnak pedig a szövegek-

* Radu Florian: *Reflexii asupra filozofiei marxiste*. Editura politică. Bucureşti, 1974.

ben előzőleg feltárt, kordeterminálta hiátusok és elvont közvetítések fogalmi áthidalása, illetve részletes kifejtése, konkretizálása. Talán már ennyiből is kitűnik, hogy a kritikai mozzanat sikere a konstruktív megközelítés eredetiségének (elméleti radikalizmusának) a függvénye.

Minden rekonstrukciónak határt szab az elmélet fejlettségi szintje, de ugyanakkor az is, hogy az adott rekonstrukciót milyen elméleten kívüli társadalmi, politikai stb. tényezők határozzák meg. Korunk és társadalmunk azt a követelményt támasztotta a mai marxizmussal szemben, hogy hajlékony, dialektikus és egyben radikális, forradalmi legyen. A rekonstrukció hatékonyvá tétele, vagyis konkretizálása korunk történelmének radikális újragondolását előfeltételezi — ez minden igényes marxizmus-értelmezésnek immanens nehézsége.

Radu Florian könyve nyilvánvalóan túllép a címében jelzett reflexiókon, amikor a marxizmus klasszikusainak újraolvasására vállalkozik. Vizsgálódásainak kiindulópontja és elméleti alapja azonban elsődlegesen ismeretelméleti. Ez pedig természeténél (az ontológiával szembeni alárendeltségénél) fogva már eleve szűkíti (és egyszerűsíti) a vizsgálódás tárgyát képező tematikát. Lemond ugyanis az alapvető — és ezért nélkülözhetetlen — ontológiai összefüggések elemzéséről. Ez különösen ott szembetűnő, ahol a szerző a marxizmuson belüli torzulások magyarázatára vállalkozik. Mivel a marxizmus történelmi sorsfordulatait pusztán az elmélet önmagában túl elvont alapjairól veszi szemügyre, a dogmatikus és revizionista torzításoknak legfeljebb csak a leírására képes, de semmiképpen sem azok reális, társadalom-ontológiai magyarázatára. De mert valamilyen okokra mégis rá kell mutatnia, ismeretelméleti alapállása folytán a közvetlenül adódhoz folyamodik: az említett torzulások fő vonását Marx és Engels eszméinek utólagos, didaktikus kritériumok szerinti rendszerezésének tulajdonítja, holott a didakticizmus következménye, nem pedig magyarázó oka a szóban forgó jelenségeknek. Ugyanez érvényes a másik (inkább szegényesen illusztrált, semmint fontosságához mérten elemzett) forrásra is, amely Radu Florian szerint a politikának abból a tendenciájából fakad, hogy a marxizmust mindig éppen kivívott pozícióinak igazoló eszközként használja fel.

A marxizmus meghaladhatóságának ilyen — leíró jellegében is elvont — felfogása a tulajdonképpen elemzésekre is rányomja bélyegét. Radu Florian szemé előtt az eltorzított marxizmus — úgy

tűnik — mindig valamilyen jól ismert sematikus egyetemi kurzus alakjában jelenik meg. Közvetlen célként ezért azt tűzi ki maga elé, hogy helyreállítsa a klasszikusok alapvető gondolatait (e kurzusok szóhasználata szerint: tézisei) közötti immanensen dialektikus összefüggéseket. Ez nem is lenne baj, ha Radu Florian nem szűkítené ezzel túlságosan is le rekonstrukciós kísérleteinek elméleti alapját. Ez a leszűkítés abban nyilvánul meg, hogy az általa számon tartott sematikus rendszerezéseket egyszerűen csak tagadja (vagyis félreállítja), és amennyiben újjal helyettesíti, *közvetlenül* egy — szerinte — korszerű rendszerezést állít helyükbe. Az így félreállított, de fogalmilag le nem bontott, gyökeréig kritikailag ki nem fordított dogmatikus rendszerezés szelleme érthető módon tovább kísért tehát. A könyv olvasásakor minduntalan érződik is, hogy szerzője ez vagy az ellen a megmerevített tétel ellen hadakozik. A mindig csak egyes (és elvont) jegyeiben s nem fogalmi teljességében megragadott dogmatizmus ezért negativitásában is erős befolyást gyakorol az elemzés további menetére: a szerző minden igyekezete ellenére sem tud teljesen elszakadni attól, amit tagad. Pedig éppen a radikális meghaladás elvont igénye a legfőbb erő, ami Radu Florian könyvében munkál.

Ha tehát — mint ahogy a szerző állítja — a marxizmus torzulásai a klasszikusok kifejtett felfogásában eredendően benne rejlő ismeretelméleti, illetve módszertani jegyek (a történetiség, az ellentmondásosság, a nyitottság stb. elve) figyelembe nem vételéből erednek, akkor nyilvánvalóan elsősorban ezeket kell feltárni, és segítségükkel a marxi elméletet korszerűen nyitott rendszerként rekonstruálni. Csakhogy, bár előfeltevésekből ez szükségszerűen következne, Radu Florian mégsem így jár el: a kortárs strukturalista fogantatású episztemológia felállította módszertani követelményeket társít rendszerelméleti, valamint közvetlenül a marxi dialektikára jellemző módszertani alapelvekkel. Mivel e társítás nem vezet feltétlenül a szintézishez, tartalmilag össze nem forrasztja, ki nem épített, különálló elvontságukban egymást keresztező absztrakciókra korlátozódik. A rekonstrukció ilyenformán hevenyészett fogalmi állványzata esetlegességében külsődleges marad. A rekonstruálandó elmélet vonatkozásában: bár ennek elemeiből építkeznek, az építkezés elveit és módját nagyrészt mégis máshonnan kölcsönzi.

A marxizmus rekonstrukciójának fő mozzanatát Radu Florian tehát a marxi elmélet struktúrájának (az elemek közötti lényegi viszonyok) megragadásában

látja. Ezt pedig a — főleg Lucien Goldmann által rendszerezett, marxista igényű — műelemzés módszertani követelményei alapján tartja kivihetőnek. Ezek szerint a marxizmus, mint minden jelentős alkotás, első megközelítésben valamely korkérdésre adott specifikus válaszként definiálható. Első lépésként ezért azt a marxizmus kialakulásának szempontjából meghatározó jelentőségű kérdést kell felvetni, hogy mi annak a kornak a lényege, amely a marxizmust létrehozta. Radu Florian jellemzése azonban igen nagyvonalú: a kapitalizmus ellentmondásosságát mindössze néhány kijelentésben summázza. Ugyancsak kijelentésszerűen fogalmazza meg az általa döntő jelentőségűnek tartott (kor-)kérdést: „Mi a filozófiának mint a gyakorlat kritikájának és a megismerés eszköze szerepe? Mi a filozófia szerepe a társadalom megváltoztatásában?” Ugy tűnik, Radu Florian azzal, hogy a filozófia társadalmi szerepét korkérdéssé nyilvánítja, a marxi filozófia problematikájának valamilyen genus-át szeretné megfogalmazni, hogy aztán a marxizmus specifikumát ebben az elvont logikai keretben annál könnyebben mutathassa majd fel. A marxizmus által adott válasz specifikumát abban látja, hogy a filozófia és politika viszonyát érintő kérdést Marx és Engels a társadalom szocialista fejlődési irányának kérdésével kapcsolta össze. Ezzel a következmények sorába tartozó kérdést egyértelműen meghatározó jelentőségűvé emeli. (A filozófia szerepét érintő konkrét válasz ugyanis mindig a filozófia alapvető problematikájára, a szubjektum és objektum viszonyára vonatkozik, s ebből következően lesz az, ami: az illető filozófiát jellemző egyik fontos, de helyzetéből adódóan mégiscsak alárendelt specifikum.) Ugyanakkor ezzel a szerző képtelen saját előfeltevés-rendszerének egyik fő követelményét megvalósítani, azt tudniillik, hogy a marxizmus fő sajátosságát egy kifejtett, ám episztemológiailag semleges genus-fogalom egységes alapján ragadja meg. *A konstrukció megfordítása* abban áll, hogy Radu Florian a kérdést közvetlenül (ezért egyoldalúan) Marx és Engels főleg fiatalkori és polemikus válszaiból kiindulva visszafelé konstruálja meg. A kérdés megfogalmazása ily módon nem nyújt új perspektívákat a rekonstrukció számára, hanem csak rejteten, a kiindulópontból vett klasszikus idézetekhez vezet vissza.

Ugy látszik, ennek a szerző maga is tudatában van, mert ezen a ponton átmenet nélkül a marxi elmélet struktúrájának elemzésére tér át. A szubjektum szerepét figyelembe vevő viszonyí-

tási rendszerből kiindulva próbálja meghatározni a marxista filozófia struktúráját. Ezzel a szerző végre egy olyan szintetikus szempontot vesz fel, amelyből (legalábbis elvileg) a feltételezett sajtós kultúra kifejthetővé, levezethetővé válik. De mert a szerző szubjektum és objektum fogalmát itt is csak elvontan és főleg idézetek kapcsán körvonalazza, nem vállalkozhat a struktúrát alkotó többi lényeges viszony levezetésére. Az a kiindulópont, amely a marxizmus viszonyítási rendszerének, központi tengelyének a szubjektum és objektumnak — a klasszikusoknál kifejtett — viszonyát tekintti, csak felsorolásszerűen ragadhatja meg a marxizmus ún. „főbb fejlődési aspektusait”. (1. a valóság-természet mint objektum meghatározottságának feltárása; 2. a társadalomnak mint szubjektumnak a megragadása; 3. a megismerő szubjektum meghatározottságainak megragadása; 4. a reális humanizmus megvalósításának, az elidegenedés megszüntetésének, a spontán társadalmi szubjektumok öntudatra ébresztésének elmélete.) Könnyű észrevenni: ezek a síkok a marxizmus hagyományosan megkülönböztetett alkotórészeinek felelnek meg (1. dialektikus materializmus; 2. történelmi materializmus; 3. ismeretelmélet; 4. tudományos szocializmus és egy kidolgozandó marxista etika). Ez a hagyományosnál talán még elvontabb séma szubjektum és objektum tételezett összefüggésrendszerének tisztán analitikus (formálisan elvonatkoztató) felbontásából adódik. Ezáltal ellentétbe kerül a két fogalomnak — egyébként a szerző által is hangsúlyozott — egységes és dialektikus kapcsolatával.

Amint látjuk, a könyv elején célul kitűzött radikális struktúraelemzés végül is egy olyan elvont sémába szelődül, amely főleg arra szolgál, hogy a szerzőnek logikailag megfelelő keretet biztosítson bizonyos fontos (de amint kiderül, mégis csak rész-)problémákkal kapcsolatos (többé-kevésbé egyéni) véleményének rendszeres kifejtésére. Ezt látzik tükrözni a könyvben érintett kérdések sora (a marxizmus mint a praxis filozófiája, a marxizmus státusa, a praxis filozófiája és a marxista szociológia, a praxis filozófiája mint humanista filozófia). Ezeket a kérdéseket — az első kivételével, amely közvetlen az előfeltevésekből adódik — Radu Florian nem bontja ki az általa feltételezett struktúrából, külön tárgyalja őket.

Célunk mindössze az volt, hogy kimutassuk: bármilyen igényes is a rekonstrukció, ha nélkülözi az öt megelőző kísérletek (Gramsci, Lukács György, Althusser) fogalmilag kifejtett, kritikai értékesítését, és az ontológiai megközelítést

eleve ismeretelméletivel cseréli fel, akkor eredeti célja helyett legfeljebb csak a felhalmozott részismeretek többé-kevésbé sikerült (de mindenképpen külsődleges) rendszerezését végezheti el. Az előbbieket értelmében: 1. Radu Florian szintézis-kísérletében a klasszikus művek újraolvasása nem annyira elemzés és interpretáció, mint inkább az előfeltevésszerű megpróbáltatások a megfelelő idézetek közül, amelyek így egyszerűen a konstrukciós keret alárendelt építőköveiként válnak. 2. Az így létrehozott konstrukció fogalmi homogenitása külsődleges (formális), nem tartalmi, nem a struktúra elemei közötti viszonyokból levezetett. Ez pedig a könyvet a tárgyalt problematika szempontjából tartalmilag is töredeztette vagy a másik végleten nehezen kibogozhatóvá teszi.

Igen nagy igazságtalanságot követnének el Radu Floriannal szemben, ha nem emelnénk ki napjaink marxizmusának legvitatottabb kérdéseiben elfoglalt bátor és korszerű álláspontját. (A filozófia és politika, filozófiai és tudomány, marxizmus és szociológia, marxizmus és humanizmus kérdéseiben vallott nézeteit.)

Radu Florian könyve kortárs filozófiánk elméletileg igen termékeny kísérlete. Mint ilyen, eredményeiben és korlátaiban egyaránt tanulságos. Továbbgondolása ezért valóban kritikai meghaladását jelenti. A radikális gondolat csak úgy vívhatja ki önállóságát, ha elszakad attól, aminek meghaladását célul tűzte ki maga elé. Lehetségként Radu Florian könyve ezt az utat nyitja meg.

Bálintfi Ottó

Ember és egészség

A kiadói tevékenységben mindig jelentős esemény egy-egy alapvető kézikönyv, lexikon (vagy akár kislexikon, mint esetünkben) megjelenése. Érthető örömmel fogadtuk tehát a *Kriterion Kézikönyvek* sorozat immár harmadik kötetét, amelynek címe — *Ember és egészség** — már magában is felhívja a figyelmet a hasznos sorozat legfrissebb kötetének újdonságára. Ilyen jellegű munka a hazai kiadók gondozásában már legalább egy-két évtized óta nem jelent meg, valóban hézagpótló szerepre vállalkoztak tehát a szerzők, akik igen helyes célt tűztek maguk elé: az emberi testtel s az egészséggel, illetve a betegségekkel összefüggő fogalmak tisztázását. Az új kézikönyv „főszereplője” tehát maga az ember; az ember, aki az évezredek folyamán korszakalkotó felfedezéseket tett, megváltoztatta a Föld arculatát, átalakította a természetet, kijutott a világűrbe — s jóllehet a megismerésért vívott küzdelemben sok mindent sikerült tisztázni, önmaga megismerésében mégis még bőven van tenni valója.

A szerzők — Dr. Kiss Zoltán egyetemi lektor, Dr. Holicska Dezső gyakorló főorvos és Dr. Vitályos András főorvos, nyugalmazott egyetemi tanár — az emberre és egészségére vonatkozó tudományos ismeretek népszerűsítésében (a kézikönyv ugyanis a nagyközönségnek szól)

nem lépnek fel a teljesség igényével. A mintegy 1200 címszó keretében bemutatni az embert nemcsak anatómiai és élet-tani szempontból, hanem biofizikai, biokémiai, genetikai, sőt pszichológiai aspektusaiban is, túl merész vállalkozás lett volna. A szerzők egyik legnagyobb érdeme éppen a jól megfontolt és a korszerű igényeket szem előtt tartó szelektálás. A kötetben a szigorú szelektálás következtében általában olyan címszavak kaptak helyet, amelyek alapos tájékoztatást nyújtanak a nagyközönségnek az őt érdeklő legfontosabb kérdésekről. A leghasznosabb ez a kézikönyv, a recenszens megítélése szerint, a tanulóifjúság számára: értékes segédeszköz, amely röviden és érthetően tárja eléjük azt a szükséges ismeretanyagot, amelyre a kevés számú egészség-tan-órán csak igen részlegesen tesznek szert.

A címszavak gazdag tárházában lapozgató olvasó az egyes „kiugrott” fogalmak mellett megtalálja mindazt a tényszerű anyagot, amit az orvostudományban kevésbé jártasnak tudnia „illik” és kell, s eligazítást nyer arra vonatkozóan, hogy bizonyos panaszokkal milyen orvoshoz forduljon. A kézikönyv több helyen figyelmeztet az öngyógyítási próbálkozások veszélyességére (ez jelentős erénye, hiszen sok ember épp azért vásárol ilyen jellegű könyvet, hogy panaszaival ne forduljon orvoshoz), s ugyanakkor kulturális-nevelő szerepet is betölt: megmagyarázza azokat az orvosi fogalmakat, amelyekkel korunk embere nap mint nap

* Dr. Kiss Zoltán—Dr. Holicska Dezső—Dr. Vitályos András: *Ember és egészség*. Kislexikon. *Kriterion* Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

találkozik, és megkönnyíti, illetve lehetővé teszi számára egyes orvosi diagnózisok, javallatok megértését. A címszavak nemcsak a betegségekről tájékoztatnak, hanem a csecsemőgondozásban, az elsősegélynyújtásban (baleset, égés, áramütés stb. esetén) szűkséges tennivalókról is.

A könyv sikerrel oldotta meg a szerzőknek az előszóban hangoztatott célkitűzését: *bemutatni az embert önmagának a természettudományok tükrében*. A mai ember általános műveltségéhez szorosan hozzátartozik az ideológiai, szakmai-műszaki és esztétikai ismeretek mellett a természettudományi tájékozottság is — és orvostudományi vonatkozásban ehhez segít hozzá a kislexikon. Az *agy* címszónál például a szerzők nemcsak a legfontosabb bonctani és fiziológiai alapfogalmakat tisztázzák, hanem utalnak az agytevékenységre is, s az ezzel foglalkozó széles körű és sok szempontú modern kutatásokra. Az *antibiotikum* címszó magyarázatából pedig az is kiténik, hogy a hazai gyógyszeripar e gyógyszerrek minden fontosabb változatát gyártja — amit megint csak a kislexikon általánosabb ismeretközlő-nevelő szerepére idézünk példaképpen.

A kislexikon gyakorlati értékét és használhatóságát emeli a címszavak ketfős, magyar—román megnevezése és viszszaulató román—magyar szótára. Ez segítséget nyújt a szakkifejezések helyes magyar használatához, s ugyanakkor a magyar anyanyelvűek számára megkönnyíti egyes, a mindennapi beszédben ritkán előforduló kifejezések román megfelelőjének pontos megismerését és alkalmazását.

Külön kell szólnunk a gazdag rajz- és fényképmellékletekről, amelyek hatékonyan hozzájárulnak a címszavakhoz fűzött magyarázatok megértéséhez és szemléletes áttekinthetéséhez. A kitűnő rajzok mindegyikéhez külön-külön is tömör eligazító szöveg kapcsolódik. A rajzok közül nem egy igen újszerű és rendkívül „sugallatos” (például az agyidegek és az általuk beidegzett szervek ábrá-

zolása, az Rh-immunizáció és következményei stb.).

Örvendetes tény az is, hogy az olvasó a kötetben részletes magyarázatot talál számos olyan új fogalomról, amelyeket szinte naponta hall vagy olvas a rádióban, televízióban, különféle lapokban (például: *frontbetegségek, szervátültetés, úrbológia* stb.). Egyébként azonban éppen ez a kislexikonnak — hogy úgy mondjuk — a legvitathatóbb része: megítélésünk szerint több ilyen címszó is helyet kaphatott volna (esetleg az olyan, amúgy sem szorosan a tárgykörhöz tartozó fogalmak rovására, mint például az *őseMBER*). Éppen ezért egy újabb kiadás lehetőségére gondolva javasoljuk, hogy „a jelenkor rákfenéje”-ként emlegetett környezetszennyeződésről és ennek ártalmairól, valamint néhány más új fogalomról (biometria, bionika, biomechanika, bionómia, exopathológia stb.) is találjon a könyvben tájékoztatást az olvasó. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy különösen a környezet-szennyeződési kérdések taglalása volna rendkívül fontos mind egészségügyi, mind pedig társadalmi vonatkozásban, s egy ilyen nagy hatású munkának is elő kell segítenie azt a megalapozott törekvést, amely országos és világviszonylatban egyaránt a tiszta levegőért, a tiszta vízért, a tiszta talajért küzd.

Összességében nézve a *Kriterion Kézikönyvek* harmadik kötetét, elismerően kell szólnunk a kiadóról, amely ezúttal is igazolta, hogy a reá bízott feladat tudatában körültekintően teljesíti sokrétű hivatását: olyan könyveket juttat olvasói kezébe, amelyek méltán számíthatnak érdeklődésre. Ugyancsak dicséret illeti a kiadót s a könyvterjesztő szervezetet a más kiadványokhoz képest magasnak tűnő, de valójában igen reális példányszám megállapításáért is (közel 18 000) — hiszen egy ilyen kislexikonnak ott kell állnia minden családi könyvespolcon. És ebből az igényből, mely egyúttal lehetőség is, bőven futja legalább egy második kiadásra.

Veress Éva

VERES PÉTERRŐL SZÓLVA (Tiszatáj, 1974. 5.)

Napjaink, illetve a közelmúlt magyar irodalmából aligha veszi körül valakinek is az alakját, életművét több legenda, mint a Veres Péterét. Pedig világéletében a realizmust hirdette, vallotta, ezt valószínűleg meg valamennyi alkotásában, olyannyira, hogy hívei és ellenfelei joggal emlegetik vele kapcsolatban a „sült-realizmust“. Mostanság különösen sok szó esik róla, amolyan „örökösödési pernek“ is tanúi lehetünk (Fekete Sándor világosan leszögezte: nem a Veres Péter-i életművel, hanem az epigonokkal van vitája). A hagyaték kiadatlan darabjai, naplófeljegyzések, töredékek szinte minden lapban olvashatók. A *Tiszatáj* összeállításában ugyancsak bő terjedelemben szerepelnek a mű fontos részét, jelentős hányadát képező, híres Veres Péter-levelek, amelyek ország és nép, irodalom és író s minden egyes levelezőtárs magánemberi gondját felölelik (itt többek közt egy tsz-elnökhöz és a prózaíró Mocsár Gáborhoz írt levelekből kapunk egy-egy csokrot); e levelezés másik oldalát a nem kevésbé híres Gaál Gábor-levelek képviselik (Czine Mihály bevezetőjével).

A *Veres Péterről szólva* című összeállítás érdekességét azonban mindenekelőtt azok a tanulmányok biztosítják, amelyek legendák és mítoszok mögé néznek, s egyetemesen összefüggésben jelzik Veres Péter írói-gondolkodói szerepét. Vekerdi László tanulmányában (*A történelem lélekigazságai*) olvassuk: „A történelem viharában egy-egy forgószél gyakran fölkap s magasra zavar néhány levelet, s akkor aztán úgy látszik, mintha a levelek vezetnék a szelet. Veres Pétert, akit a ridegparaszti sors s a *Korunk* marxizmusa nevelt forradalmárrá, sohasem szédítette meg, egy pillanatra sem, ez az »örvény-effektus«; önéletrajzi írásai tanúsítják, hogy önmagára vonatkozóan is mindig csalahatatlan biztonsággal érezte, honnét fúj a szél. Megrendíthetetlen és önironikus méltósággal figyelte a történelem nagy fejlődésvonalait, a kis mozgásokat, a társadalmi, illetve politikai szerepeket, köztük az önmagáét is.“ Vekerdi a már-már közhelyévé vált kitételek mélyére néz, s valóban Veres Pé-

ter történetfilozófiájának lényegét magyarázza meg. „Országban gondolkozni, népben érezni annyi, mint ismerni — s tisztelni — a társadalom életjelenségeit; a vegetatív élet törvényeit, de az itélendőnteni tudó gondolatét is, mert elválaszthatatlan a kettő, és összjátékuk szabályozza a közösségek alakulását, fejlődését, virágzását, változásait.“ A tanulmány szerzője árnyalataiban is elemzi Veres Péter kollektívizmus-elvét, a „falca melegét“, a népi műveltség s a mandarin-műveltség kérdéseit. A Vekerdiéhez hasonló következtetésekhez jut Bata Imre is, a Balmazújváros küldte író talán legnagyobb könyvét, *A Balogh család történetét* vizsgálva, meggyőző tanulmányában (*Veres Péter legnagyobb epikus vállalkozása*): „Hit: élethit, immans ember világra vetett hit; egyéniség: evilág, érdeklődésével teljesen az emberi közösségre hagyatkozó, abba teljesen belekötött, sajátos és jelentős személység; dialektika: egyidejű ellentétekben folyó szemlélése a tárgyakkal és lényekkel; titok: az ismeretlen állandó föltételezése, a szemléletnek saját határaitra való törekvése; végül pedig egy eddig nem említett elv, a helyes sorrendiség elve, amin Veres Péter azt érti, hogy minden konkrét relációban, bonyolult összefüggésben megállapítandó a helyes sorrend, a rétegek közti hierarchia, az emberi jelenség esetén például a biológiai, szociológiai, kulturális-esztétikai a helyes sor. Ezek azok az evidenciák, amik Veres Péter határozott, eleve adott szemléleti rendjének, világméretű tartóoszlopai, s ez a világméretű műveinek eleve adott szemléleti háttere, »sültrealizmusának« biztosítéka.“

HERMANN BROCH A HOFMANNSTHAL-ÉLETMŰ HÁTTÉRÉRŐL (Secolul 20, 1974. 4.)

A száz éve született Hugo von Hofmannsthalra, az osztrák századfordulónak Musil és Kafka mellett legkiemelkedőbb írójára emlékezve, a világirodalmi folyóirat rendkívül gazdagon dokumentált, színvonalas összeállítását a nagy esztéta kortárs, Broch esszéjéből válogatott részletekkel vezeti be. Az utókor számára különösen értékesek azok a megállapítások, amelyekkel Broch mint-

egy beavatja az olvasót a Habsburg-mo-
narchia összeomlását megelőző korszak
irodalmába, ennek az irodalomnak a
társadalmi-történelmi-etikai hátterét má-
ig érvényes szempontok fénykörébe
vonja.

„Ott, ahol teljességgel hiányzik a po-
litikai gondolkodás — akár mert ki sem
alakult még, akár mert már elsorvadt
—, az esztétikai kategória mindinkább
előtérbe kerül; de anélkül, hogy ebből
hiteles művészi alkotás bontakozna ki —
eltekintve kivételes esetektől —, egyre
inkább kifejlik az élet díszítgetése, az
élet díszletei iránti hajlam, s ez végül
abba az etikai közönybe torkollik, amely
a szentségtörés megfelelőjeként, mint
tisztá hedonizmus nyilatkozik meg, élve-
zethajhássá fajul. Nem kétséges, hogy
Bécs, miután képtelenné vált arra, hogy
politizáljon, egy ilyen helyzet felé tar-
tott.“

Broch tanúsága szerint a századelő
oszták társadalmának semmi köze nem
volt a demokráciához, a fogalomnak ab-
ban a jelentésében, ahogyan például an-
gol politikai demokráciáról beszélhetünk.
Ezt az intézményt a bécsi kedélyesség
helyettesítette, vagyis az, amit Broch
„zselatin-demokráciá“-nak nevez, s
amelyben „senki semmit nem vett ko-
molyan, minthogy nem is volt mit ko-
molyan venni; a grófok kocsis-módra
voltak közvetlenek, a kocsisok viszont
grófi allűröket vettek fel... Államgé-
pezet gyanánt egy absztrakció működött,
s ennek etikai lényege olyannyira misz-
tifikálódott, hogy még a legfrivolabb
racionális kételkedés is valamilyen for-
mában elfogadni látszott azt, amit vé-
gül is nem utasított vissza.“

Ennek a felemás etikanak — amely
áthatotta a monarchia polgári rétegeit is
— az arisztokrácia volt a hangadója,
csakhogy a nemesek felfogásában az
uralkodó legfennebb „primus inter pa-
res“ lehetett, ez az osztály a dinasztia-
ban is csak önmagát volt hajlandó tisz-
telti. A tiszteletlenség, amelyben a ki-
váltságosok a köznéppel osztottak, vol-
taképp kötőanyagul szolgált a „zselatin-
demokrácia“ számára, maga volt a ko-
csnyás közeg. Ferenc József nem is té-
vedett nagyot, amikor bizonyos szem-
pontból egy kalap alá vette minden
rendű-rangú alattvalóit: más-más módon,
de mind ellenségei voltak. Persze, ebben
ki is merült lázadásuk politikuma,
amely a pusztá tiszteletlenség határát
még az esztétikum területén sem lépte
át. Túlságosan apolitikus volt a helyzet,
túlságosan nélkülözött minden szubszt-
anciálisat. Ez adta meg a bécsi fri-
voltság megkülönböztető jegyét minden
más metropolisétól; a könnyed, engedé-

keny bohémség összekevert és súlytalan-
ná tett mindent.

Volt ebben bölcsesség is: a pusztulá-
sát érző és elfogadó lélek bölcsessége.
Operett-bölcsesség volt, amely egy ha-
misítatlanul bécsi, hangulatosa apokalip-
szis méreteiben jelentkezett. A szegény-
séget fényűzéssel takargatták, az etikai
értékek minimumát olyan esztétikai ér-
tékek maximuma fedezte, amelyek töb-
bé már nem is voltak esztétikai érte-
kek, hiszen a nem-etikus talajból sar-
jadt esztétikum önmaga ellentétébe for-
dult, vagyis silány minőséggé, izléstelen-
séggé degradálódik. Mint az alacsony-
rendű, izléstelen értékek metropolisa,
Bécs az értékek vákuumának vált a met-
ropolisává.

Ebből a háttérből emelkednek ki az
olyan kivételes életművek, mint a Hof-
mannsthalé, a Rilkeé vagy a musili, a
kafkai oeuvre.

A FOTÓ LELEPLEZÉSE?

(Fotóművészet, 1974. 1.)

A mai amerikai esszéírás egyik legis-
mertebb művelője, Susan Sontag 1933-
ban született; a magyar olvasó *A pusztulás képei* című tanulmánykötete révén ismeri. Egyéni szemléletű, az „elméletalkotás“ ellen lázadó tanulmánya, melyben Walter Benjamin fényképezés-történeti esszéjével polemizál, Hernádi Miklós fordításában kerül az olvasó elé.

„A fénykép igazából — letartóztatott
élmény, s a kamera a tudat eszményi
meghosszabbítása a birtokbavétel han-
gulatában.“ A fényképezés révén új vi-
szony alakult ki ember és világ kö-
zött: a fotó nem ábrázolja a világot, ha-
nem annak egy reális darabja, melynek
birtoklása mágikus erővel ruhazza fel az
embert. A fényképezés technikájának
tökéletesezésével, „iparosodásával“ a
birtoklás vágya mindinkább konkretizá-
lódik, a leképezett, képmássá vált tap-
asztalás „demokratizálódik“. A kezdet
kezdetén, D. O. Hill, Nadar idejében
még hiányzott a konkrét társadalmi cél,
a fényképezés csupán művészi tevékeny-
ség volt; művészetté — W. Benjamins
véleményével ellentétben — csakis „ipa-
rosodása“ révén válhatott. „Mivel az
iparosodással társadalmi funkciója lett a
fényképezés működésének, éppen az eme
funkciókra bekövetkező reakció ösztö-
nözhetette a művészi fényképezés öntuda-
tát, stfluskisérletekre való hajlamát, ked-
vét.“

A legtöbb ember számára viszont a
fényképezés nem művészi tevékenység,
hanem mint „társadalmi rítus“ a szoron-
gás elleni védekezés eszköze. Az amatőr

számára „a kamera a család életének része”, tapasztalásainak valóságát bizonyító eszköz, amelynek segítségével felül-emelkedhet az eseményeken. Ez a felül-emelkedés megakadályozza az eseményben való konkrét résztvevést. A Vietnamban vagy Észak-Írországban készült felvételeken nem a megörökített esemény döbbent meg elsősorban, hanem magának a fotónak a létrejötté. „A riportert az exponálás előtt már választott: beavatkozás helyett megörökített. Ezáltal a történet mintegy meghosszabbította — legalábbis egy exponálásnyi időre, maga a kész kép pedig túl akar élni mindannyiunkat.”

A fényképezőgép agresszivitása, fegyver-jellege az autóéhoz hasonlítható. Békében több ember hal meg gépkocsi, mint fegyver által. A fényképezőgép nem öl — az agresszivitás a fényképezés aktusában van. „Lefényképezni valakit annyit tesz, mint szublimált formában meggyilkolni őket, mint ahogyan a kamera is a fegyver szublimációja. A fényképezés lágy emberölés...” A kamerával elkövetett agresszió eredményeképp világunk mindinkább képmások tömegével lesz szennyezett. Ez az agresszivitás viszont furcsamód nosztalgikus: a megörökítéssel részt vállalunk valaki vagy valami halandóságából, mulandóságából. A fotó éppen fagyasztó-képességével tanúsítja az elmúlás, a távollét, az elérhetetlen könyörtelenségét. Egy rock-sztár, a szerető fényképének birtoklása mágiikus erőt kölcsönöz az embernek: kapcsolatot teremthet, azonosulhat a másik, többé-kevésbé elérhetetlen, de leképezett valósággal. „A fénykép egyszerre ál-jelenlét és a távollét jelzése.”

A morális hatást keltő, lelkiismeretbontó fényképek mindig az illető történelmi kontextus szerint specifikusak: minél kevésbé konkrét személyeket vagy eseményeket rögzít a kamera, a fotónak annál kisebb lesz a hatása. „A fényképek nem teremthetnek morális állásfoglalást, csupán megerősíthetik, ha létezik már — s esetleg hozzájárulhatnak, hogy kibontakozhassék.” Egy lefényképezett esemény csakis az ideológia révén válhat igazi dokumentummá. „Politikai értelmezés híján a történelem vágóhídjairól készült fényképek nem minősülnek fotografikus bizonyításnak.”

Más dolog azonban átélni egy eseményt, és megint más fénykép révén értesülni róla. Egyetlen kép nagy hatással lehet a szemlélőre, a fényképek ööne viszont tompítja a részvétet és a lelkiismeretet; az így átélt esemény veszít valóságosságából. Egynéhány kivételtől eltekintve (a haláltáborokról, a vietnami háborúról stb. készült fotók nagy

része) a fényképek etikai tartalma mulandó. Egy tartalmánál fogva megindító, állásfoglalásra készítő fénykép néhány évtized múltával már csak azért megindító, mert mondjuk 1900-ban készült. Idővel a legtöbb fotó — beleértve a legamatőrisztikusabbat is — bizonyos mértékben tisztán művészetnek bizonyul.

A fényképnek a benne foglaltatott információ ad értéket. Napjainkban mindinkább növekszik a fotó által közölt információra jogot formálók száma. Az effajta információnak — éppen a fotó lényegéből adódóan — csak leltárjellege lehet. A fotografikus képmás csupán felhívást tartalmaz a spekulációra. Úgy tűnik, máris ismerjük a valóságot, ha elfogadjuk olyannak, amilyennek a kamera rögzítette. A valóság ezáltal manipulálható részletek összességeként jelentkezik, ugyanakkor mindinkább áttekinthetlenné válik. „A valóság visszaadásának egyszerű ténye édeskeveset mond el a valóságról.”

A fotó által kapott tudás csak látszata a tudásnak, a képmások mindinkább megakadályoznak abban, hogy reakcióink frissek maradjanak. Valamennyien kapcsolatban vagyunk valamilyen módon a fényképezéssel. „Kábítószerünk újabbán a képmás. A szellemi környezetszennyeződés dicső formája ez.”

GUTENBERG FÜGÉT MUTAT... (Le Nouvel Observateur, 1974. 499.)

Ez év májusának végén Marshal MacLuhan kanadai egyetemi tanár és proféta előadást tartott a párizsi egyetemen. A francia főváros néhány napilapja ez alkalomból oldalnyi trükk-fotói között: egy magabiztosan mosolygó, szakállas, középkorias öltözetű férfiú bal alsókarjával félreérthetetlen mozdulatot tesz... A kép alatti szöveg szerint ez a mozdulat „Gutenberg válasza MacLuhannek”. A beavatottak elértették a finomnak nem is szánt célzást. De vajon mit mondhatott a trükkölt kép az átlagolvasónak Franciaországban? Egyáltalán — a szakmabelieket és egy maroknyi tájékozott értelmiségit leszámítva — hány francia tud valamit MacLuhanról?

Marcuse, Ivan Illich és Reich mellett ő az, akire az elmúlt húsz évben a legtöbbet hivatkoztak; Marcuse a kontesztáció, Illich a szabadoktatás, Reich a szexualitás, MacLuhan a televízió profétája-ként futott be világkarriert. Hangadói ők annak az amerikai hangzavarnak, amelyet a franciák több ezer kilométer távolságról is fülsiketítőnek éreznek.

MacLuhan az Egyesült Államokban mint a mass-media teoretikusa és em-

pirikus szakértője olyan részvénytársaságok tanácsadójaként szerepel, mint a Bell Telephone Company vagy a General Motors. Sőt, buzgó katolikus lévén, a pápa is személyes munkatársának tekintti tömegkommunikációs kérdésekben. Descartes hazájában viszont több mint közönybe, valóságos elutasításba ütközött. Kilenc kötetből öt megjelent ugyan franciául is, anélkül azonban, hogy a kuriózumoknak kijáró érdeklődésnél többet váltott volna ki az amerikai ellenkultúrának ez az egyébként franciásan szellemes és elképesztően felületes főpapja.

Hogy miért? Először is: a franciák szerint MacLuhant lehetetlen folyamatosan olvasni. Egyfolytában, lélegzétvétel nélkül újít, ami, valljuk be, fásasztó. Szelleme úgy működik, mint a szökőkút: folytonos sugárban törnek fel az ötletek, olvasójának szusszanásnyi ideje sem marad a válogatásra, rendszerezésre, rangsorolásra. MacLuhan maga „mozaik-módszer“-nek nevezi kilenc kötetnyi rendszertelen sziporkázását, kultuszt íz abból, hogy mindent azonnymában papírra vet, amint és ahogyan éppen eszébe jut. Ötletei ellenőrizendőségét illetően soha sincsenek kételyei; a téves nyomokat éppoly kitartóan követi, mint a jókat, a jókat pedig éppoly váratlanul adja fel, mint a vévtúra vezetőket. Az aranyásók elszántságával kell rendelkeznie annak, aki át akar vergődni ezen a vadregényes szellemi vidéken. S ugyancsak az aranyásók konok kitartásával tudja a vállalkozás szellemi túlélője kibányászni az értékek csillámló szemcséit a MacLuhan-i mű meddő homokjából.

Az egyik ilyen túlélő — a cikk szerzője, Jean Duvignaud — a következő konklúzióval „tért vissza“ kalandos útjáról: „[MacLuhan] megtagadja a fogalmak használatát. Semmi sincs benne a klasszikus nyugati gondolkodóból. Nem a mi méretünkre szabott elme. Intelligenciájának formái idegenek tőlünk. Fogalmai nem a mi fogalmaink. Olyan távol áll tőlünk, mint egy irokéz-indián... Tény, hogy Franciaországban elutasítják. De attól tartok, nem valamilyen dicserétes meg gondolásból. Kispolgári neveltetésünk és fogalmaink foglyai vagyunk.

Tegyük fel mégis, hogy sikerül MacLuhant elolvasni és megfejteni. Milyen érvényes tapasztalatot közvetíthet, milyen tanulságokat hordozhat a karteziánus franciák, és egyáltalán a racionalizmus kultúráján nevelkedett Európa számára a tévének ez a végletekig hajszolt mítosza? Kiderül, hogy nem is a pár ezer kilométernyi sós víz választ el valójában a kanadai profétától, hanem az az elvi határ, amely elhatárolja a latin világot

az angolszásztól. A latin világot megtestesítő homo cartezianust MacLuhan a gutenbergi »nyomda-civilizáció« édesgyermekének tekinti, és tőle szokatlan kitartással és alaposággal utálja.

Ez a méreteiben figyelemreméltó életmű rögeszmésen mindig újrakezdetet kísérletsorozat arra, hogy egy féligazságot igazságként fogadtasson el. Azt a kétségtelen tényt tudniillik, hogy a közlési csatorna — a media —, az üzenet hordozója bizonyos mértékben befolyásolja az üzenet információs tartalmát, MacLuhan azzal a nagyon is kétséges tétellel helyettesíti, hogy „a media maga az üzenet“, vagyis azt a bizonyíthatatlan dolgot próbálja bizonyítani, hogy a hordozó és a szemantikai tartalom között szerves és egyirányú meghatározottsági (okszági) viszony van. MacLuhan még ennél is tovább megy; szerinte a náciizmus azért győzhetett Németországban és játszhatta el szegyenletes világtörténelmi szerepét, mert Hitler jól választotta meg a kommunikációs csatornát; csak a rádióban (media cool) volt meggyőző. Sőt: „A könyvnyomtatás létrehozta a nacionalizmust és a központosított kormányzatot.“ Vagy: „Az euklideszi tér felfedezését a fonetikus ábécének az érzékszervekre gyakorolt hatása eredményezte.“ Hogy a feltételezett okot és a következményt miért választja el hét évszázad egymástól — ezt a kérdést MacLuhan fel sem teszi magának. A „media“ annyira elvakítja, hogy mást nem is lát rajta kívül. Hogy a media változásával megmagyarázhassa a világtörténelmet, elmulasztja az oksági kapcsolatokat varázsol elő, amelyekről eláll az ember lélegzete. Megtudjuk, hogy a központosított állam és a klasszikus nacionalizmus nem egyedüli bűne a könyvnyomtatásnak. Gutenberg lelkiismeretét terheli „az érzékek szolidaritásának“, az egyes érzékszervek együttműködésének megrontása is. A nyomtatott szöveg a látást privilegizálja, és elkorcsosítja a többi érzékszervet. Az ember bezárkózik a „Gutenberg-galaxis“ lineáris, egysíkúan racionális világába. Megszűnik a törzsi világ szolidáris közössége: az individuum önmagába zárul, és csak az írott szöveg szűk kémlényülésén tud kommunikálni a világgal. A valóságos emberi közösség helyét a szöveg által létrehozott látszatközség váltja fel.

Az elektronikus kor eszközei — a televízió, rádió, film — által kiterjesztett, meghosszabbított érzékeink körülölelik a földet, felszámolják a távolságokat, és egyetlen hatalmas faluvá változtatják bolygónkat, ahol mindenki mindenkit ismer, mindenki mindenkiről tud; ahol nincsenek titkok, és a világ bármely eseményéről azonnal pletykálni kezd-

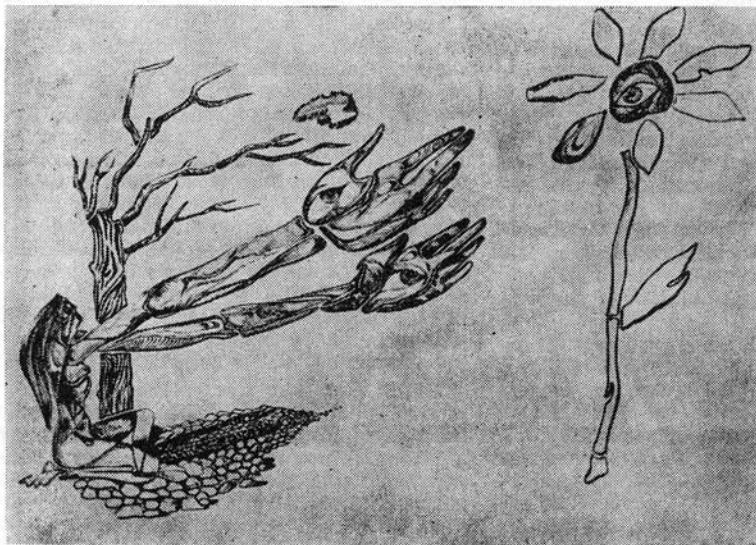
nek a mi utcánkban is. MacLuhan úgy találja, hogy ez nem más, mint a Teilhard de Chardin megálmodta „nooszféra“: „Erzékeink túlfejlődnek rajtunk. Ez a törzsi tam-tamok zsugorított világa, amelyet a totális kölcsönös függés, a totális kölcsönös kiszolgáltatottság és az erőltetett együttélés jellemez.“

A nyugati világ kitartó erőfeszítéseket tesz az érzékek, érzelmek és a gondolkodás egységének helyreállítására, anélkül hogy kész volna elfogadni ennek az egységnek a tribalizáló következményeit. A lineáris vizualitásra alapozott nyomdász-civilizáció mindenképpen összeomlik — jósolja MacLuhan —, s a könyvnyomtatást szükségszerűen felváltja az érzékeket felszabadító és újjáélesítő elektronika. A mass mediának ez a forradalma természetesen átalakítaná a világtörténelmet: kiszabadítja az egyéneket és a nemzeteket a mesterséges el-

szigeteltségből. Ez a világtörténelmi happy-ending egyúttal a marxizmusnak is kritikája akar lenni. A mai társadalomban nincsenek osztályok — állítja MacLuhan —, mert létezésük összeegyeztethetetlen korunk sebességével; osztályok csak ott és akkor létezhetnek, ahol és amikor a dolgok egyhelyben állanak. „Marx nem az elektronikus kor embere!“ — hangzik a sommás ítélet.

Duvignaud jogosan tart attól, hogy az idilli „világfalu“ nem az emberiség közvetlen jövője. Európa legalábbis ez ideig nem jelentette be öhaját a részvételre. Gutenberg találmánya után négyszáz évre volt szükség, hogy Európa megtanuljon írni-olvasni. Végre megtanult és — olvasni akar! 1972-ben csak Franciaországban kétszer annyi könyvet adtak ki, mint az előző évben.

Gutenberg nem halt meg. Ellenkezőleg: mintha csak most élne igazán!

Karacsony Sándor: Vágó

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

FELHÍVÁS OLVASÓINKHOZ

A csökkent intézményi előfizetések java részének helyébe — olvasóink ragaszkodásának bizonyítékeképpen — egyéni előfizetők léptek. Több vidéki helységben azonban a Korunk hozzáférhetősége sajnálatosan megnehezedett, néhány helyre pedig újabban el sem jut.

Ezért arra kérjük minden olvasónkat, hogy saját előfizetésének a megújításán túlmenően minél több vidéki értelmiségi barátjának és ismerősének figyelmét hívja fel a Korunkra, hogy a folyóirat hozzáférhetősége és olvasottsága területileg is újra kiegyensúlyozottabbá váljék.

Az ismét összeseregülő közép- és főiskolai ifjúságot arra kérjük, hogy még több egyéni és csoportos előfizetéssel segítse elő a jövő értelmiségének tevékenyebb bekapcsolódását a haladó hagyományok ápolásának és a korszerű műveltség fejlesztésének abba a munkájába, amelyet a Korunk is végez.

Az utolsó negyedévre az előfizetés határidejét SZEPTEMBER 25-ÉIG az ország minden megyéjében meghosszabbították. Az előfizetés díja három hónapra: 24 lej.

A KORUNK SZERKESZTŐSÉGE

HELYREIGAZÍTÁS. — Idei 6. számunkban László Ferenc írásában a 783. lapon, a hatodik bekezdés 14. sorában említett intézmény neve helyesen: **Arhiva de folclor**; a 786. lapon közölt első két levél helyes keltezése pedig: **1937 eleje**. — 7. számunkban Gáll János tanulmányában a 810. lap 4. bekezdésének 3. sorában az idézet kezdetének helyes szövege: „... a proletárokat isteneknek tartják. Éppen fordítva. Mivel a kialakult...”

A Dacia Könyvkiadó gondozásában megjelent

* * * Ember és polgár leszek. A felvilágosodás magyar irodalmából. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bernád Gusztáv. Tanulók Könyvtára.

KÁDÁR JÁNOS: Városaim. Lírai emlékezések.

KISS JÁNOS: Áldozatok. Kisregény.

KOZMA L. GYÖRGY: A felkelő Nap mosolya. Japáni útirajz.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: Beszterce ostroma. A bevezetőt írta és a függelékét összeállította Dávid Gyula. Tanulók Könyvtára.

SEMLYÉN JÁNOS: A tér és az idő relativitása és a gravitációs hullámok. Antenna-sorozat.

VASAS SAMU: A bionika ma. Antenna-sorozat.

VERESS ZOLTÁN: Lírai természetrajz.